

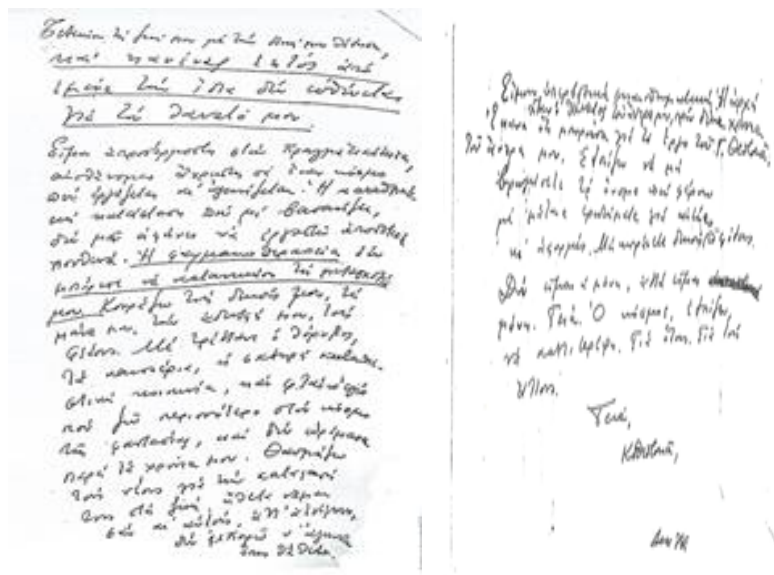
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
 ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
 ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
 ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
 ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018
 ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΚΑΠΕΤΑΝΙΔΟΥ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 232

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ:

ΜΕΤΑΞΥ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ & ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ»

Επόπτης καθηγητής: κ. Δημήτρης Καργιώτης, Αναπληρωτής Καθηγητής
 Συγκριτικής Φιλολογίας στο τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

Στην πολυαγαπημένη μου
μαμά για τη στήριξή της

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση της μεταπτυχιακής διπλωματικής αυτής εργασίας είναι αποτέλεσμα ατομικού αλλά και συλλογικού μόχθου. Ως εκ τούτου, οφείλω να ευχαριστήσω όσους βοήθησαν ουσιαστικά με τις γνώσεις τους στη διερεύνηση του θέματος. Πρωτίστως, ευχαριστώ θερμά και εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στον Αναπληρωτή Καθηγητή Συγκριτικής Φιλολογίας και επόπτη μου, κύριο Δημήτρη Καργιώτη, που με καθοδήγησε επιστημονικά στην εργασία αυτή. Χωρίς την πολύτιμη βοήθειά του δεν θα είχα κατορθώσει να ολοκληρώσω την εργασία μου. Τον ευχαριστώ ακόμη για τις καθοριστικής σημασίας συμβουλές και συνεπείς και γενναιόδωρες υποδείξεις του, τις καίριες παρατηρήσεις και επιστημονικές επισημάνσεις, που με ενθάρρυναν έτσι ώστε να ανταποκριθώ σε ορισμένα δύσβατα σημεία του πονήματός μου. Επίσης, για την εποικοδομητική κριτική του στους προβληματισμούς μου καθώς και για τη διαχρονική στήριξη και εμπιστοσύνη στο πρόσωπό μου από τα πρώτα χρόνια των σπουδών μου.

Επιπροσθέτως, τις πιο ειλικρινείς μου ευχαριστίες εκφράζω στην επιτροπή- η οποία δεν έχει συσταθεί οριστικά- που με τίμησε με την εποπτεία της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τον καθηγητή κύριο Τάκη Καγιαλή και τους αναπληρωτές καθηγητές, κυρία Αθηνά Βογιατζόγλου και κύριο Γιάννη Παπαθεοδώρου για το ουσιαστικό ενδιαφέρον τους και τις ευεργετικές παρατηρήσεις τους στη διάρκεια των προπτυχιακών μου σπουδών αλλά κυρίως στα δύο χρόνια του μεταπτυχιακού. Πολλές ευχαριστίες οφείλω, κατά πρώτο λόγο, στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και κατόπιν του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για την άριστη εξυπηρέτηση στο αρχικό στάδιο της βιβλιογραφικής μου έρευνας.

Τέλος, ευχαριστώ όλους όσους στάθηκαν στο πλευρό μου κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της διπλωματικής εργασίας και ιδιαίτερα την οικογένειά μου για την υπομονή, ανοχή και συμπαράστασή της όλα αυτά τα χρόνια που χρειάστηκαν μέχρι να φτάσω στο τελικό στάδιο της εργασίας μου. Θα είμαι πάντοτε βαθύτατα ευγνώμων στη μητέρα μου για την ηθική και πρακτική της στήριξη όλο αυτό το χρονικό διάστημα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>Πρόλογος</u> ή από την αυτοκτονία στους αυτόχειρες λογοτέχνες και στο ύστατο συγγραφικό τους αποτύπωμα.....	5
<u>Κεφάλαιο 1</u> : Τα αποχαιρετιστήρια σημειώματα των Ελλήνων λογοτεχνών..	12
<u>Κεφάλαιο 2</u> : Οι ξένοι αυτόχειρες λογοτέχνες και οι τελευταίες τους λέξεις....	41
<u>Συμπεράσματα</u> ή η ποιητική του αυτοκτονικού σημειώματος.....	102
<u>Βιβλιογραφία</u>	113

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
Ή
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΣΤΟΥΣ ΑΥΤΟΧΕΙΡΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟ
ΥΣΤΑΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ

*«Η αυτοκτονία προετοιμάζεται μέσα στη σιωπή της καρδιάς,
καθώς είναι ένα μεγάλο έργο τέχνης»*

*Albert Camus, Ο μύθος του Σίσυφου. Δοκίμιο για
το παράλογο.*

Από τα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη μέχρι τις μέρες μας¹, με τη διαμόρφωση της ερευνητικής περιοχής που αποκαλείται αυτοκτονολογία², η σχέση της αυτοκτονίας με τη λογοτεχνία δεν έχει πάψει να εγείρει συζητήσεις. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι πάμπολλα και διαφορετικής φύσης: πώς ερμηνεύουν οι σύγχρονες κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές αντιλήψεις το φαινόμενο της αυτοχειρίας; Αφορά ιδιαίτερα τους λογοτέχνες, τους καλλιτέχνες γενικότερα, ο εθελούσιος θάνατος, σύμφωνα με την άποψη ότι οι άνθρωποι των τεχνών είναι οι κατεξοχήν ευαίσθητοι και τι είναι αυτό που τους οδηγεί στην πράξη της αυτοκτονίας³; Ποιες οι συνθήκες που παράγουν ή συνδουλίζουν την «επιθυμία» της αυτοχειρίας στους λογοτέχνες; Ποιος είναι ο ρόλος των σημειωμάτων αυτοκτονίας; Υπάρχουν συγκεκριμένα θεματικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά αυτών των κειμένων, ώστε να οριοθετηθεί ο ειδολογικός τους χαρακτήρας ή οι κανόνες της ρητορικής τους τα τοποθετούν μεταξύ λογοτεχνίας και μαρτυρίας; Στόχος μου δεν είναι να δώσω ολοκληρωμένη απάντηση σε όλα αυτά τα ερωτήματα. Έχοντας ως αφετηρία τους ίδιους τους αυτόχειρες, πρόθεσή μου είναι να αναζητήσω καταρχάς τους λόγους που τους ώθησαν σε αυτή τους την επιλογή και να σχολιάσω κατόπιν τα ιδιόχειρα τελευταία τους σημειώματα, εστιάζοντας στο περιεχόμενο και στη μορφή τους, ώστε να διαφανεί, όσο το δυνατόν πληρέστερα, η ειδολογική τους ένταξη.

Εάν η αυτοκτονία αποτελεί ένα σύνθετο και πολύπλευρο πρόβλημα, η αυτοκτονία του λογοτέχνη καθίσταται ακόμα πιο πολύπλοκο, αφού στη δι-

¹ Αριστοτέλης, *Απαντα*, τόμ. 8^{ος}, εισαγωγή, μτφρ., σχόλια, μεταφραστική ομάδα κάκτου, εποπτεία Η.Π. Νικολούδη, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993, σελ. 62-63: Ε1138 «Αυτός τέλος που σφάζει ο ίδιος τον εαυτό του εκούσια από οργή, ενεργεί αντίθετα στον ορθό λόγο, πράγμα που δεν επιτρέπει ο νόμος».

² Jean Améry, *Porter la main sur soi. Traité du suicide* (γαλλική μτφρ.), éd. Actes Sud, Paris 1996, p. 16-17.

³ Γιάννης Αντιόχου (εισαγωγή- απόδοση-σχόλια), *Η θηριώδης μούσα. Επιλογή από το έργο επτά αυτόχειρων αμερικανών ποιητών*, εκδ. Μικρή Άρκτος, Αθήνα 2008, σελ. 11.

ερεύνησή του, εκτός από την κοινωνιολογική, φιλοσοφική και ψυχαναλυτική διάσταση, προστίθεται και η αισθητική, συνιστώντας αναντίλεκτα έναν από τους πιο ενδιαφέροντες τύπους στην ευρεία περιοχή της λογοτεχνίας.

Και στην ελληνική και στην παγκόσμια λογοτεχνία είναι αρκετοί εκείνοι που επέλεξαν την πράξη της αυτοκαταστροφής, για να δώσουν τέλος στη ζωή τους και πολλοί περισσότεροι όσοι το αποπειράθηκαν έστω μια φορά. Εκτός από την ανθρώπινη πλευρά της πράξης τους, η θέση τους ως πνευματικών ανθρώπων και η επίδραση του έργου τους είναι θέματα που άπτονται της αυτοκτονίας τους. Η τεράστια ευθύνη απέναντι στα προβλήματα της κοινωνίας, ο φόβος ή η άρνηση της ευθύνης αυτής, η άκρατη μελαγχολία και η υπαρξιακή αγωνία, η αίσθηση του ανικανοποίητου και του μάταιου, καθώς και η τάση φυγής από τον κόσμο και τους περιορισμούς που αυτός αναπόφευκτα θέτει, αποτυπώνονται στην τελική επιλογή τους, η οποία είναι ένα φαινόμενο χωροχρονικά καθολικό. Είναι απαραίτητο και ωφέλιμο, θεωρώ, προτού αναφερθώ στους αυτόχειρες λογοτέχνες που άφησαν αυτοκτονικό σημείωμα, να παραθέσω κάποιες παρατηρήσεις για την πρώτη εξέταση του θέματος.

Η πρώτη διαπίστωση αφορά στις απόψεις που διατυπώθηκαν για την πράξη της αυτοχειρίας. Στο βιβλίο *Le Suicide*, ο κοινωνιολόγος Εμίλ Ντυρκέμ επιχείρησε μια ρηξικέλευθη μελέτη αναφορικά με το θέμα της αυτοχειρίας, εκφράζοντας την άποψη πως η αυτοκτονία κατηγοριοποιείται σε τρεις τύπους: την εγωιστική, την αλτρουιστική και την άνομη ή ασταθή εξαιτίας κάποιας ηθικής ή κοινωνικής κατάρρευσης. Αρχικά, η συλλογική δύναμη είναι εμπόδιο που περιορίζει την αυτοκτονία, ενώ η εξασθένηση της κοινωνικής συνοχής συνεπάγεται την ανάπτυξή της. Η αυτοχειρία λοιπόν, συνδέεται με μια συγκεκριμένη κοινωνική κατάσταση, αλλά, πιστεύω, ότι στους λόγους της αυτοκτονίας υπεραπλουστευτική είναι η απάντηση και πολύ επιφανειακό το συμπέρασμα σε ό,τι αφορά το επιχείρημα της ανικανότητας του αυτόχειρα για κοινωνική ένταξη. Στην εγωιστική αυτοκτονία η κοινωνία προτείνει ή συμβουλεύει για την πράξη. Καθοριστική επίσης, είναι η παρέμβαση της κοινωνίας και στην αλτρουιστική αυτοχειρία. Εδώ, η κοινωνία παραγγέλλει την επιλογή του θανάτου, εξαναγκάζει και δημιουργεί τις συνθήκες που καθιστούν αναγκαστική αυτή την υποχρέωση σε μέλη της, στα οποία η ατομική προσωπικότητα έχει μικρή αξία. Με την κοινωνία τέλος και τις παθογενειές της συσχετίζεται, κατά τον Ντυρκέμ, ο άνομος ή ασταθής τύπος, αφού οι οικονομικές κρίσεις και η έκπτωση των ηθικών αξιών αποτελούν ένα παράγοντα της αυτοκτονίας στη σύγχρονη εποχή¹.

¹ Émile Durkheim, *Le Suicide. Étude de sociologie*, éd. Presses Universitaires de France, Paris 1973, p. 223-224, 236-237, 288.

Μια άλλη διαπίστωση αφορά στην αντιμετώπιση του αυτόχειρα λογοτέχνη από την κοινωνία, καθώς την κύρια ευθύνη για την ηθελημένη πράξη του τη χρεώνει στην καλλιτεχνική του ιδιότητα. Βασικό στοιχείο για την αρνητική στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στον αυτόχειρα αποτελεί η σύνδεσή της με τη θρησκεία, η οποία θεωρεί την αυτοκτονία ως μείζον ηθικό έγκλημα και πράξη ασέβειας απέναντι στο ζωοδότη δημιουργό.

Μελετώντας στη συνέχεια την πράξη της αυτοκτονίας, διαπιστώνουμε πως στους λογοτεχνικούς κύκλους αλλά και γενικότερα, απαντώνται δύο τύποι αυτοχειρίας, που είναι η άμεση αυτοθανάτωση, όπου το άτομο αυτοκτονεί παρορμητικά, κάτω από έντονη συναισθηματική φόρτιση- χαρακτηριστικό παράδειγμα, σύμφωνα με την Τιτίκα Δημητρούλια, ο Μαγιακόφσκι-¹ ή μετά από ώριμη και μακρόχρονη σκέψη και προετοιμασία, ως επισφράγιση, ενίοτε, παλαιότερων αποτυχημένων προσπαθειών και τέλος, η έμμεση αυτοχειρία, η αυτοκαταστροφική μανία που καταλήγει στο θάνατο².

Άλλη παρατήρηση σχετίζεται με τη φιλοσοφική θεώρηση του θέματος. Στο επίπεδο των λογοτεχνών φαίνεται πως η αντιμετώπιση της αυτοκτονίας είναι εντελώς σχηματική: ηρωισμός- δειλία. Από την αρχαία εποχή, οι υπέρμαχοι της πράξης της αυτοχειρίας τη θεωρούσαν ένδειξη γενναιότητας, ηρωισμού και αξιοπρέπειας, ενώ οι αντίθετοι, την έβλεπαν ως πράξη δειλίας, λιποταξίας, αδυναμίας να αντιμετωπίσουν τη ζωή. Στα νεότερα χρόνια, ο Αλμπέρ Καμύ πίστευε πως η αυτοκτονία ήταν μια ομολογία του αυτόχειρα για την ήττα του από τη ζωή ή μια αναγνώριση για το μηδαμινό χαρακτήρα της ζωής, την απουσία κάθε ουσιαστικού λόγου ύπαρξης, που εξαναγκάζει τους ανθρώπους να αποδράσουν μέσω της αυτοκτονίας, καταλήγοντας πως η μοναδική λύση απέναντι στην εγγενώς παράλογη και χωρίς ελπίδα ζωή δεν είναι η αυτοκτονία αλλά μια αέναη επαναστατημένη στάση³.

Μια τελευταία παράμετρος προς διερεύνηση αποτελεί ο ρόλος της εποχής και των βιωμάτων των αυτόχειρων λογοτεχνών στην τελική επιλογή τους. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι μπορούν να αναζητηθούν στην εποχή οι άμεσοι λόγοι της αυτοκτονίας, θα μπορούσαμε όμως να ισχυριστούμε πως η εποχή δρα αφυπνιστικά για τις αδύναμες πλευρές της προσωπικότητας ενός ατόμου.

¹ Η Τιτίκα Δημητρούλια διαφωνεί με την άποψη της Έλενας Χουζούρη στο άρθρο της για την αυτοκτονία του Μαγιακόφσκι, η οποία υποστηρίζει «η ανάγκη της πρόκλησης και της υπέρβασης, ότι κοινότυπο, ότι μέτριου, ότι περιορισμένου, θα αποτελέσει μία από τις βασικές συνιστώσες της τραγωδίας του ποιητή, βλ. Έλενα Χουζούρη, «Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι. Τραγωδία με συνεπές τέλος», περ. *Διαβάζω*, τχ. 121, Αθήνα (Ιούνιος 1985), σελ. 17.

² Σύμφωνα με τον Αλμπέρ Καμύ «Σπάνια αυτοκτονεί κανείς (αν και δεν αποκλείεται να το υποθέσουμε) μετά από σκέψη. Αυτό που προκαλεί την κρίση είναι σχεδόν πάντα ανεξέλεγκτο» βλ. Albert Camus, *Ο μύθος του Σίσυφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, μτφρ. Νίκη Καρακίτσου-Ντουζέ και Μαρία Κασαμπαλόγλου-Ρομπλέν, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2007, σελ. 19.

³ Albert Camus, *ό.π.*, σελ. 20-26, 145, 158-159, 167-168.

Ορίζει ένα ιδεολογικό περίγραμμα, από το οποίο οι λογοτέχνες έχουν τη δυνατότητα και την ελευθερία να ξεφύγουν, να αυτονομηθούν. Η επίδραση της εποχής στην απόφασή τους υπάρχει μόνο σε συνάρτηση με την προσωπική συγκρότηση του καθενός και την καλλιτεχνική του εμβέλεια. Το σημαντικότερο όμως ρόλο τον παίζει η προσωπική τους αδυναμία να ζήσουν τη ζωή και σε προσωπικό επίπεδο και σε επίπεδο καλλιτεχνικής δημιουργίας. Όλοι τους ήταν ανικανοποίητοι από τον εαυτό τους ως δημιουργοί. Ο φόβος της αποτυχίας, η κρίση ταυτότητας, η συνειδητοποίηση της αδυναμίας τους υπήρξαν θανατηφόρα. Μαζί με όλα αυτά, καταλυτικό ρόλο έπαιξαν τα βιώματα και τα απωθημένα που κουβαλούσαν μέσα τους, τα τραύματα που αυτοί οι άνθρωποι δε μπόρεσαν να ξεπεράσουν, παρά τις αντιστάσεις και τα στηρίγματα που πρόβαλλαν.

Πολλοί αυτόχειρες λογοτέχνες, Έλληνες και ξένοι, δε θέλησαν να πεθάνουν μόνοι, αλλά με άλλους, στους οποίους απευθύνονταν τα τελευταία σημειώματά τους. Οι αποχαιρετιστήριες επιστολές στοχεύουν στην επικοινωνία. Είναι μια ύστατη, απελπισμένη προσπάθεια επικοινωνίας. Υπάρχουν βέβαια, πολλοί τρόποι με τους οποίους κάποιος μπορεί να δημοσιοποιήσει τον εκούσιο θάνατό του: μ' ένα σημείωμα, συνδυασμένο ενίοτε μ' ένα θεαματικό θάνατο (Π. Γιαννόπουλος), ένα έγγραφο, χαραγμένο στον κορμό ενός δέντρου (Μ. Φουτζιμούρα), τρόποι που απηχούν τον τόνο και το ύφος του συγγραφέα ή παίρνουν μια άλλη μορφή που γεννήθηκε από την πίεση του τερματισμού της ζωής τους.

Ο πρωταρχικός σκοπός της εργασίας μου είναι η επεξεργασία των αυτοκτονικών σημειωμάτων των Ελλήνων και ξένων αυτόχειρων λογοτεχνών του 19ου και 20ού αιώνα¹, προκειμένου να διαμορφωθεί ένα θεωρητικό πλαί-

¹ Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν εξαντλεί, για οικονομία χώρου, τα σημειώματα όλων των Ελλήνων και ξένων αυτόχειρων λογοτεχνών, που τους ενώνουν η δημιουργία- διαφορετική για τον καθένα- και ο θάνατος, η αυτοκτονία, με διαφορετικό τρόπο για τον καθένα. Έγινε επεξεργασία των σημειωμάτων των πιο σημαντικών, κατά τη γνώμη μου, συγγραφέων, οι οποίοι διάλεξαν μόνοι τους να βάλουν τέλος στη ζωή τους.

Ενδεικτικά αναφέρω ότι αποχαιρετιστήριες επιστολές έγραψαν και οι λογοτέχνες: η ποιήτρια **Dolores Veintimilla de Galindo**, από τον Ισημερινό, που αυτοκτόνησε σε ηλικία 27 ετών, στις 23 Μαΐου 1857 με κυανιούχο κάλιο. Άφησε δύο γράμματα πάνω σε ένα τράπεζι- ένα στη μητέρα της και ένα άλλο ημιτελές στο σύζυγό της- και πάνω σε ένα ράφι το ποίημα «La noche de mi dolor» («Η νύχτα του πόνου μου»). Στις 18 Ιουνίου 1935, λίγο πριν τα 35^α γενέθλιά του, αυτοκτόνησε, ανάβοντας το γκάζι στην κουζίνα του, ο **René Crevel**, Γάλλος συγγραφέας, οπαδός του σουρρεαλιστικού κινήματος. Άφησε ένα σημείωμα, όπου έγραφε: «Παρακαλώ, να κάψετε το σώμα μου. Απέχθεια.» Ο θάνατος της Αργεντινής ποιήτριας **Alfonsina Storni Martignoni**, η οποία στις 25 Οκτωβρίου 1938 αυτοκτόνησε, μπαίνοντας αργά- αργά στη θάλασσα Mar del Plata, ενέπνευσε πολλούς καλλιτέχνες. Αποχαιρέτησε το γιο της με τη φράση: «Να με ονειρεύεσαι, ό,τι χρειάζομαι». Στα 26 της χρόνια, στις 3 Δεκεμβρίου 1938, έβαλε τέλος στη ζωή της με βαρβιτουρικά, η Ιταλίδα συγγραφέας **Antonia Pozzi**. Στο σημείωμα αυτο-

σιο των κύριων διακριτικών κωδίκων και συμβάσεων των σημειωμάτων για τον προσδιορισμό της ειδολογικής τους ταυτότητας, καθώς και να αναδειχθεί η σύμπλευση ή η αντιπαράθεσή τους με άλλα είδη. Τα στοιχεία της ειδολογικής κωδικοποίησης, τα κριτήρια δηλαδή της ειδολογικότητας των

κτονίας στους γονείς της έγραφε ότι το κάνει από «θανάσιμη απελπισία». Στις 30 Μαΐου 1956, μερικές μέρες πριν την αυτοκτονία του- πήδηξε από το δωδέκατο όροφο του ξενοδοχείου Hudson στο Μανχάταν στις 8 Ιουνίου 1956- ο Πολωνός λογοτέχνης, θεατρικός κριτικός και διπλωμάτης **Jan Lechon**, ψευδώνυμο του **Leszek Józef Serafinowicz** έγραψε: «Δεν μπορείτε να περιγράψετε αυτό που νιώθω σήμερα... Γύρισα αργά και μου φαινόταν ότι όλα ήταν στη φαντασία μου, ότι είχα δημιουργήσει ανύπαρκτα προβλήματα. Ξέρω ότι είναι μονάχα η κούραση... Ναι, μπορείτε πάντα να βρείτε στην ευφυΐα και στη θέληση, στην καρδιά σας κάτι που θα μας βοηθήσει στη μάχη με τη ζωή, με τους ανθρώπους. Αλλά στην πάλη με τον εαυτό σου είναι μόνο η προσευχή».

«Αυτό που είναι τόσο δύσκολο να πιστέψει κανείς,
μια μέρα μπορεί να γίνει πραγματικότητα.

Έτσι σκεπτόμουνα ότι θα έλεγα ψέματα

αν μια μέρα συναντούσα τον πατέρα μου εκεί που βρίσκεται ήδη».

Στις 21 Σεπτεμβρίου 1972 αυτοκτόνησε στο Παρίσι, με πυροβολισμό στο στόμα, σε ηλικία 77 ετών, ο Γάλλος δοκιμογράφος, μυθιστοριογράφος, ποιητής **Henry Marie Joseph Frédéric Expedité Millon de Montherlant**. Είχε αφήσει ένα σημείωμα στο τραπεζάκι για τον πνευματικό του γιο: «Αγαπητέ μου Claude, γίνομαι τυφλός. Σε ευχαριστώ για ό,τι έκανες για μένα. Η μητέρα σου κι εσύ είστε οι μοναδικοί μου κληρονόμοι. Πολύ στοργικά.

Υ.Γ. Πρέπει να καλέσεις τον Μ. αμέσως μετά το θάνατό μου, για να επαληθεύσει ότι είμαι πράγματι νεκρός».

Στις 15 Νοεμβρίου 1980, ο Ισπανός ποιητής **Severino Tornes**, σε μια στροφή του δρόμου, έριξε σκόπιμα το αυτοκίνητό του πάνω σε ένα δέντρο. Στην τελευταία του εξομολόγηση στο ημερολόγιό του, με ημερομηνία της ίδιας ημέρας, αποκαλύπτει την τελική απόφασή του: «Έχω την αίσθηση ότι έχω ζήσει εντελώς μάταια. Σε τι μ' ωφέλησαν τα βιβλία, η μουσική, ο έρωτας, η ποίηση;. Ένα πικρό δυνατό γέλιο ενάντια σε ένα δέντρο και ένα άλλο αιώνιο στην κόλαση».

Ο **Michael Strung**, Δανός ποιητής, που το ποιητικό του έργο έχει επιδράσεις ρομαντισμού, συμβολισμού και μοντερνισμού, αυτοκτόνησε, πέφτοντας από τον τέταρτο όροφο του σπιτιού ενός φίλου του, στις 9 Μαρτίου 1986, κατά τη διάρκεια ενός μανιακού επεισοδίου, που προκλήθηκε από διπολική διαταραχή. Ήταν μόλις 28 ετών. Οι τελευταίες του λέξεις ήταν: «Κοίτα!...Πετάω!». Πολλά ποιήματά του μελοποιήθηκαν από γνωστά συγκροτήματα και τραγουδιστές, όπως The Sex Pistols, Brian Eno και David Bowie. Στις 7 Δεκεμβρίου 1990, σε ηλικία 47 ετών, έθεσε τέρμα στη ζωή του στη Νέα Υόρκη, με υπερδοσολογία φαρμάκων και αλκοόλ ο Κουβανός ποιητής, μυθιστοριογράφος και συγγραφέας θεατρικών έργων **Reinaldo Arenas**. Στην επιστολή αυτοκτονίας έγραψε: «Λόγω εύθραυστης κατάστασης της υγείας μου και την τρομερή κατάθλιψη που μου προκαλεί να μην είμαι σε θέση να συνεχίζω να γράφω και να αγωνίζομαι για την ελευθερία της Κούβας, τελειώνω τη ζωή μου... Θέλω να ενθαρρύνω το λαό της Κούβας στο εξωτερικό, καθώς και στο νησί να συνεχίσουν να αγωνίζονται για την ελευθερία. Η Κούβα θα είναι ελεύθερη. Εγώ ήδη είμαι». Τέλος, ο **Thierry Metz**, Γάλλος ποιητής, αυτοκτόνησε, με απροσδιόριστο τρόπο, στη Gironde, στις 16 Απριλίου 1997, σε ηλικία 41 ετών. «Πρέπει να σκοτώσω κάποιον μέσα μου», έγραψε σε ένα σημείωμα, πριν βάλει τέλος στη ζωή του.

Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από το βιβλίο του Γιάννη Σουλιώτη, «Κοίτα!... Πετάω!». Παγκόσμια ανθολογία αυτοκτόνων ποιητών (6ος π.Χ. αιώνας- 2014 μ.Χ.), εκδ. Αρμός, Αθήνα 2017.

κειμένων, αφορούν σε βασικές παραμέτρους οργάνωσής τους, τη θεματική (θεματικοί άξονες), τη μορφική (λεξιλόγιο, ρητορικοί τρόποι και σχήματα λόγου, τεχνικές αφήγησης), την επικοινωνιακή (συγγραφικές προθέσεις, στρατηγικές απεύθυνσης, στόχος του μηνύματος) και τις αισθητικές αρχές.

Τα σημειώματα αυτοκτονίας, όσο βιαστικά και απρόσεκτα κι αν έχουν κάποια γραφτεί, ή προδίδουν κάποια άλλα τον προμελετημένο χαρακτήρα της πράξης με την επιμελημένη μορφή τους, είναι η τελευταία παράγραφος ενός συγγραφέα και αποτελούν ένα ιστορικό ντοκουμέντο. Μια περίεργη γοητεία ασκεί το σημείωμα που αφήνει ένας σημαντικός συγγραφέας στην πιο αινιγματική στιγμή της ζωής, το τέλος του, καθώς πρόκειται για την τελευταία παρακαταθήκη, γραμμένη από το ίδιο του το χέρι. Αμήχανοι πολλές φορές αντιμετωπίζουμε αυτά τα αυτοκτονικά κείμενα, συνήθως λιτά, αλλά όχι πάντοτε περιεκτικά, στην προσπάθειά μας να εντοπίσουμε τους λόγους της μοιραίας πράξης, αν και πολλά από αυτά παραμένουν μυστηριώδη και διφορούμενα και γι' αυτό χρήζουν αποκρυπτογράφησης.

Οι διάφορες μορφές των αυτοκτονικών σημειωμάτων, ως εκφραστικές πραγματώσεις, μπορούν να ανήκουν στο λογοτεχνικό ή γραμματειακό είδος. Η διαφορά τους βρίσκεται στην πρόθεση, ακριβέστερα στο στόχο, στον οποίο αποβλέπει το γράφον υποκείμενο, στη δομή και στο σκοπό που υπηρετούν. Το λογοτεχνικό είδος είναι απαιτητικό, αφού προϋποθέτει θεματικές ή μορφικές συνιστώσες. Η λογοτεχνικότητα λοιπόν, δεν είναι δυνατόν να καλύπτει όλη την έκταση των τελευταίων σημειωμάτων, καθώς ανιχνεύεται κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Εδώ έγκειται, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Παναγιώτης Μουλλάς, η ελαστικότητα, που επιτρέπει ταυτόχρονα το στένεμα και το πλάτεμα, δηλαδή μπορεί να εννοηθεί ως τεκμήριο μικρότερης ή μεγαλύτερης «λογοτεχνικότητας»¹.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στη σύνθεση της εργασίας είναι, πρωτίστως, η κειμενοκεντρική (εκκίνηση από και επιστροφή στα κείμενα, με έμφαση στο περιεχόμενο και στη μορφή), την οποία συνοδεύει η συγκριτική μέθοδος, ακολουθώντας τον χρονολογικό άξονα αρχικά στους Έλληνες και ύστερα στους ξένους αυτόχειρες λογοτέχνες.

Πιο αναλυτικά, η σχετική με το αυτοκτονικό σημείωμα προβληματική εκπορεύεται ή καταλήγει στα ακόλουθα ερωτήματα. Το σημείωμα αυτοκτονίας αποτελεί απλώς γραμματειακό ή ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος, που διακρίνεται σαφώς από είδη, όπως το μυθιστόρημα, το δοκίμιο, το απομνημόνευμα ή την αλληλογραφία; Έχει λογοτεχνικό χαρακτήρα και συνεπώς θα πρέπει να συμπαρατεθεί με το μυθιστόρημα και την ποίηση ή έχει μόνον ιστορική και

¹ Παναγιώτης Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992, σελ. 155.

βιογραφική αξία και άρα πρέπει να θεωρηθεί ότι προσεγγίζει τη μαρτυρία; Θα μπορούσε ένα σημείωμα αυτοκτονίας να αναγνωστεί ως ένα ανεξάρτητο λογοτεχνικό είδος ή μήπως η ειδολογική του απροσδιοριστία και η θεμελιακή του ιδιορρυθμία συνεπάγονται μια κρίση ειδολογικής ταυτότητας ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία και την ψυχοσύνθεση του γράφοντος;

Τα σημειώματα αυτοκτονίας συνιστούν ένα χώρο με τεράστια ποικιλία περιεχομένου, όπου αποτυπώνονται με σαφήνεια τα κίνητρα, οι προβληματισμοί και οι οδηγίες των αυτόχειρων λογοτεχνών προς τα συγγενικά ή φιλικά τους πρόσωπα ή η διατύπωσή τους είναι έμμεση και συγκεκαλυμμένη; Ποιοι είναι οι κανόνες και οι όροι της ιδιαίτερης επικοινωνιακής ρητορικής τους; Ποια η γλωσσική και δομική ιδιοσυστασία των αυτοκτονικών σημειωμάτων; Ποιος είναι ο πολλαπλός ρόλος του πομπού στη σύνθεση του σημειώματος αυτοκτονίας, ποιες οι στοχεύσεις του και πώς εγγράφεται η κυριαρχική παρουσία του δέκτη στο μήνυμα; Ποιον ορίζοντα αναγνωστικής προσδοκίας προδικάζει ένα αυτοκτονικό σημείωμα και πώς με τη σειρά μας, το ερμηνεύουμε ή το παρερμηνεύουμε¹;

¹ Το θεωρητικό υπόβαθρο αναφορικά με τα κριτήρια ταξινόμησης των ειδών σε λογοτεχνικά και γραμματειακά αντλήθηκε από:

Δημήτρης Αγγελάτος, *Η «φωνή» της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη*, «Νέα Σύνορα», εκδ. οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1997, σελ. 25-49, 93-119, 150-155.

Γιώργος Βελουδής, *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. «Δωδώνη», Αθήνα 1994, σελ. 92-98, 128-134, 137-148, 183- 206.

Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την τεχνική στην τέχνη του λόγου*, εκδ.Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα ²1991, σελ. 29, 101-103, 121-123, 128.

Ζαν Μαρί Σεφφέρ, *Τι είναι λογοτεχνικό είδος;*, μετάφραση από τα γαλλικά: Αλέξανδρος Ν. Ακριτόπουλος, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 55-60, 69-76, 85-89, 95-99, 104-120.

ΤΑ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

*Όλα τελείωσαν. Το σημείωμα να το,
σύντομο, απλό, βαθύ, καθώς ταιριάζει,
αδιαφορία, συγχώρηση γεμάτο
για κείνον που θα κλαίει και θα διαβάζει.*

Κ.Γ. Καρυωτάκης, Ελεγεία και Σάτιρες

Αυτόχειρας του 19ου αιώνα, που εντάσσεται στη γενιά του 1880, είναι ο **Κλεάνθης Τριαντάφυλλος**. Τον Κλεάνθη Τριαντάφυλλο ελάχιστοι τον γνώριζαν ως ποιητή. Για τους περισσότερους ήταν ο δημοσιογράφος, ο εκδότης της πολιτικοσατιρικής εφημερίδας *Ραμπαγάς*, που στρεφόταν εναντίον της πολιτικής διαφθοράς του καιρού του και προασπιζόταν τα δημοκρατικά ιδανικά και τα δικαιώματα του λαού. Θα μπορούσε όμως, να συμφωνήσει κανείς με τον ιδρυτή του *Νουμά* και φίλο του Τριαντάφυλλου, Δ. Ταγκόπουλο, που έγραφε: «Ο Κλεάνθης είταν ποιητής. Αυτό δεν του το αμφισβήτησε ποτέ κανείς. Είταν περισσότερο ποιητής παρά δημοσιογράφος, για τούτο κι' ο δημοκρατισμός του είταν περισσότερο ποιητικός, αισθηματικός, ρομαντικός κι' όχι δημοκρατισμός μ' επίγνωση, με σύστημα, με πολιτική να πούμε»¹.

Ο Κλεάνθης Τριαντάφυλλος θεωρούσε χρέος να στηλιτεύσει τον αρριβισμό, την ιδιοτέλεια και την ευτέλεια των φορέων της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, που εκμεταλλεύονταν την αμάθεια και την ευπιστία του λαού². Αγωνιζόταν με παρρησία για τις ιδέες του και γι' αυτό, πολλές φορές φυλακίστηκε εξαιτίας υβριστικών άρθρων εναντίον του βασιλιά. Παρά τις άθλιες συνθήκες της φυλακής, που κλόνισαν τη σωματική και ψυχική του υγεία με άμεσο αντίκτυπο στο γράψιμό του, παρέμεινε ένας άνθρωπος καλοσυνάτος, με χιούμορ. Η πολύμηνη φυλάκιση τσάκισε τα αρρωστημένα νεύρα του, η αντοχή του εξαντλήθηκε από τους αδιάκοπους κατατρεγμούς, δημιουργώντας προβλήματα στο *Ραμπαγά*, που σταμάτησε να εκδίδεται. Απελπισμένος από τη συστηματική και μεθοδική καταδίωξή του, ζήτησε τη σωτηρία στο πιστόλι, αυτός, που λίγα χρόνια πριν, σε ένα πρωτοσέλιδο ποίημά του στο *Ραμπαγά*, θεωρούσε αδικαιολόγητη την αυτοκτονία:

Αυτοκτονούν εδώ και κει
συχνά πυκνά πολίται...

¹ Κλεάνθης Ν. Τριαντάφυλλος, *Τα Τραγούδια του Ραμπαγά*, εκλογή κ' επιμέλεια Δ.Π. Ταγκόπουλου, εκδ. εταιρία «Τύπος», Αθήνα 1922, σελ.7.

² Λέων Κουκούλας, «Η προσφορά του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου- Ραμπαγά», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 879, Αθήνα (15 Φεβρουαρίου 1964), σελ. 215-217.

Μα δε μου λέτε, άνθρωποι,
γιατί αυτοκτονείτε¹;

.....

Δύο μέρες πριν την αυτοχειρία του, το Μάιο του 1889, σε μια συζήτηση με ένα συνάδελφό του, έλεγε συνέχεια για την υγεία του και την οικονομική του κατάσταση². Πούλησε τα έπιπλά του κι άφησε ένα τελευταίο αποχαιρετιστήριο γράμμα στον αδελφό του: «Αυτήν τη ζωήν δεν την υποφέρω πλέον και αυτοκτονώ». Έτσι, άρχιζε το γράμμα και έκλεινε με τη φράση: «Αφού όλοι με εγκατέλιπον τι να κάμω;».

« Αδελφέ Γιώργη,

Αυτή την ζωή δεν την υποφέρω πλέον και αυτοκτονώ. Μέσα εις τον μαύρον σάκκον του ταξιδιού, εις την δουλάπαν θα εύρης τα χρήματά μου, περί τα 360 φρ. καθώς και το ρολόγι μου και την αλυσίδα μου. Το τουφέκι δεν επωλήθη. Από τον Σαράντη Οικονόμου παίρνεις 100 δρχ. το αντίτιμον των προς πώλησιν δοθέντων εις αυτόν πραγμάτων. Αφού όλοι με εγκατέλιπον, τι να κάμω. Σε φιλώ, υγίαινε.

*Ο αδελφός σου
Κλεάνθης Ν. Τριαντάφυλλος»³*

Φαίνεται πως ο Τριαντάφυλλος ταλανιζόταν ανάμεσα στην απόγνωση και την ελπίδα, στη μοναξιά και στην αναζήτηση φίλων, στο αδιέξοδο και την προσπάθειά του να βρει λύση από δικά του πρόσωπα. Μετά την τελευταία καταδίκη, τη σωματική και ψυχική αρρώστια να τον πνίγει, την οικονομική κατάρρευση, παίρνει την οριστική απόφαση, αφού δε βρισκόταν κάποια λύση, να τη βρει ο ίδιος με την αυτοχειρία. Με εξομολογητικό ύφος και την απολυτότητα της οριστικής («αυτοκτονώ») ανακοινώνει στον αδελφό του την αμετάκλητη απόφαση να αυτοκτονήσει. Με παράπονο, που φτάνει στα όρια της απελπισίας, ομολογεί πως δεν υπήρχε άλλος τρόπος να ξεπεράσει τα προβλήματά του, αφού όλοι τον είχαν εγκαταλείψει.

Αρχικά, τον είχε εγκαταλείψει η υγεία. Ζήτησε βοήθεια από τους φίλους του να πάει στη Γαλλία για θεραπεία, αλλά κανένας δε φάνηκε πρόθυμος. Μη βρίσκοντας συμπαράσταση από αυτούς, που όλοι σχεδόν τον είχαν αφήσει, απογοητευμένος από τη στάση τους, είχε καταντήσει ένα σωματικό και ψυχικό ράκος. Η απολογητική διάθεση του σημειώματος αναδεικνύει την τραγική του θέση, το ηθικό αδιέξοδο γίνεται απόδειξη παραίτησης. Πληροφο-

¹ Κλεάνθης Ν. Τριαντάφυλλος, *ό.π.*, σελ. 6.

² Δημήτρης Σταμέλος, *Πρωτοπόροι και ήρωες της ελληνικής δημοσιογραφίας. Βλάχης Γαβριηλίδης-Κλεάνθης Τριαντάφυλλος-Ραμπαγάς*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1982, σελ. 127-128.

³ Γιώργος Βαλέτας, «Ο αληθινός Ραμπαγάς», *περ. Νέα Εστία*, τχ.879, *ό.π.*, σελ. 225.

ρεί τον αδελφό του για τα λιγοστά πράγματα που άφησε, για τα χρήματα τα οποία πρέπει να εισπράξει και για την αδυναμία να πουλήσει το τουφέκι. Από τη φράση αυτή, συμπεραίνουμε πως προφανώς οπλοφορούσε, για να αντιμετωπίζει εκβιαστικές ενέργειες εναντίον του¹.

Η αποχαιρετιστήρια επιστολή αποτελεί μια καταγγελία για όλους αυτούς που πίστευε και είχαν αδιαφορήσει για την τύχη του. Για την πολιτεία, που θέλησε να αλλάξει και από πολιτική σκοπιμότητα βρέθηκε σε αυτή την ανυπόφορη κατάσταση. Το σημείωμα, μικρό σχετικά σε έκταση, έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας επιστολής. Η προσφώνηση, με το στερεότυπο «αδελφέ», όπως και η αποφώνηση, υπογραμμισμένη από το θερμό αποχαιρετισμό και τις εκδηλώσεις αγάπης του Τριαντάφυλλου προς τον αδελφό του, μαρτυρούν το κλίμα της σχέσης και της μοναδικότητας του πολύτιμου παραλήπτη, στοιχείο που επικυρώνεται με την άνεση της απεύθυνσης σε ενικό. Η τυπικότητα του σημειώματος ενισχύεται από την απλή απαρίθμηση των τελευταίων οδηγιών/ παραγγελιών του σε καθημερινή γλώσσα και οικείο ύφος, καταλήγοντας με μια συγκινησιακά φορτισμένη απορηματική υποτακτική («τι να κάμω»), η οποία εκφράζει την πολύπλευρη τραγικότητα και το αίσθημα της μοναξιάς, συνυφασμένα με το αδιέξοδο και την ασφυξία της εποχής, που τον είχαν καταντήσει αληθινό ράκος.

Εν κατακλείδι, τα ενδοκειμενικά στοιχεία του σημειώματος, όπως η προσφώνηση του παραλήπτη στην αρχή της επιστολής, οι τυπικοί χαιρετισμοί, η υπογραφή του αποστολέα στην κατάληξή της, συνδυασμένα με τις τελευταίες επιθυμίες ενός μελλοθανάτου καθώς και το απλό και οικείο ύφος, αποτελούν στερεότυπες φόρμουλες μιας επιστολής και συνεπώς, θα μπορούσαμε να εντάξουμε το σημείωμα στο γραμματειακό είδος.

Τον Απρίλιο του 1910 αυτοπυροβολήθηκε, μπαίνοντας με θεαματικό τρόπο έφιππος στη θάλασσα του Σκαραμαγκά, ο λογοτέχνης και μεταφραστής του Σαρλ Μπωντλαίρ, του Έντγκαρ Άλλαν Πόε και του Όσκαρ Ουάιλντ, **Περικλής Γιαννόπουλος**. Συγγραφέας αισθητικών δοκιμίων, ποιητής, συνεργάστηκε με πολλά περιοδικά και εφημερίδες της εποχής του, όπου δημοσίευσε τα πρώτα πεζά ποιήματά του. Οι υψηλοί τόνοι, η ωραιολατρεία και ο αισθητισμός κυριαρχούν τόσο στη θεωρητική σκέψη του Περικλή Γιαννόπουλου όσο και στο

¹ Ο Γιώργος Βαλέτας σχολιάζοντας το σημείωμα του Κλεάνθη- Τριαντάφυλλου- Ραμπαγά γράφει: « Απ' τη φράση του «το τουφέκι δεν επωλήθη», συμπεραίνουμε ότι ήταν δικό του και το φύλαγε στο σπίτι του ή το έπαιρνε μαζί του για ενδεχόμενη χρήση του σε επιθέσεις μπράβων της φαυλοκρατίας, που του γινόνταν για εκφοβισμό» στο Γ. Βαλέτας, «Ο αληθινός Ραμπαγάς», περ. *Νέα Εστία*, τχ.879, ό.π., σελ. 225.

λογοτεχνικό του έργο. Σκηνοθέτησε και εκτέλεσε προσεκτικά, με κάθε λεπτομέρεια το εγχείρημά του, την τελευταία πράξη της ζωής του, που συγκλόνησε το κοινό περισσότερο από το έργο του, παρόλο που τις παραμονές του θανάτου του αναρωτιόταν, αν η αυτοκτονία είναι πράξη γενναιότητας ή δειλίας¹.

Στις 8 Απριλίου 1910, Μεγάλη Πέμπτη, ο Ίων Δραγούμης έλαβε από τον Περικλή Γιαννόπουλο ένα σημείωμα που έλεγε:

«Τι κρίμα να μη Σας ιδώ. Φεύγω για Θεσσαλίες. Τι Κρίμα!»².

Πρόκειται για ένα σημείωμα το οποίο αποστέλλει ο Περικλής Γιαννόπουλος στον πολιτικό και λογοτέχνη Ίωνα Δραγούμη και απηχεί την πίκρα και απογοήτευση του γράφοντος προς το φίλο του, καθώς δεν κατάφερε να τον δει πριν φύγει από την Αθήνα. Αυτή η στενοχώρια του εκφράζεται με την επανάληψη σε σχήμα κύκλου («Τι κρίμα...Τι Κρίμα»). Το σχήμα κύκλου είναι emphaticό της πρόθεσης του Γιαννόπουλου να αυτοκτονήσει. Η απεύθυνση προς τον Ίωνα Δραγούμη υλοποιείται με τη χρήση του δεύτερου πληθυντικού προσώπου, ως ένδειξη σεβασμού και ευγενείας προς το πρόσωπο του φίλου του και επιτονίζεται με το κεφαλαιογράμματο («Σας»). Απουσιάζουν οι προσφωνήσεις, οι αποφωνήσεις και η υπογραφή.

Το σημείωμα αυτό είναι ένα απλό, αποχαιρετιστήριο «ταχυδρομικό δελτάριο» στο Δραγούμη, για να του ανακοινώσει την αναχώρησή του για τη Θεσσαλία, όπου παλιότερα είχε δουλέψει ως επιστάτης στα κτήματα ενός πλούσιου θαυμαστή του. Το «Φεύγω για Θεσσαλίες» ήταν ασφαλώς ένα παραπλανητικό ψέμα, ενταγμένο στο σχέδιό του να εξαφανιστεί διακριτικά από την Αθήνα και να πραγματοποιήσει την απόφασή του να φύγει από τη ζωή. Ο Ίων Δραγούμης ανησύχησε, βλέποντας στη μια όψη του φακέλου την απεικόνιση ενός εφήβου από τη ζωφόρο του Παρθενώνα πάνω σ'ένα άλογο με «χαλασμένο» το κεφάλι του και σημειώνει στο ημερολόγιο το φόβο του πως ο Γιαννόπουλος, μη θέλοντας να γεράσει, αποφάσισε να δώσει τέλος στη ζωή του³.

Κατά τον Πέτρο Χαρτοκόλλη, ο σκηνοθετημένος με ακριβή επιμέλεια θάνατος του λογοτέχνη, δεν ήταν αποτέλεσμα της κακοήθειας της κοινωνίας στην οποία ζούσε, ούτε μία χειρονομία διαμαρτυρίας για τη μη απήχηση του έργου του, αλλά μία διέξοδος από το συναίσθημα της αδυναμίας και

¹ Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα ⁹ 2000, σελ. 523-524.

² Ίων Δραγούμης, *Το ανθολόγιο του "Νουμά". Επίμετρο: Εννέα επιστολές του Περικλή Γιαννόπουλου στον Ίωνα Δραγούμη*, εισαγωγή- σχόλια: Στέφανος Μπεκατώρος, Εναλλακτικές εκδόσεις και ιστορική μνήμη 9, Αθήνα 2002, σελ. 227.

³ Ίων Δραγούμης, *Φύλλα Ημερολογίου Δ' (1908-1912)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985, σελ. 119.

του κενού που ένιωθε, στην προσπάθειά του να ξεπεράσει τον εαυτό του, αγγίζοντας την τελειότητα. Και συμπληρώνει ότι δεν είχε εμφανείς λόγους να επιζητεί την αυτοκτονία, καθώς ήταν ακόμη νέος και, παρά το γεγονός ότι τα έργα του δεν είχαν βρει αρκετή ανταπόκριση, η φήμη του ως αρθρογράφου, μπορούσε να ικανοποιήσει τη ματαιοδοξία του. Πιο πιθανή αιτία γι' αυτή του την πράξη, θεωρεί τον έντονο ναρκισσισμό του, την εγωκεντρική δηλαδή διάθεση, ένα συναίσθημα χωρίς βάθος, που δεν του επέτρεπε ν' αγαπήσει άλλον εκτός από τον εαυτό του¹.

Ένα δεύτερο σημείωμα, με παραλήπτη αυτή τη φορά τη Σοφία Λασκαρίδου, μοιραίο και τραγικό έρωτα της ζωής του, έστειλε ο Περικλής Γιαννόπουλος τις τελευταίες ημέρες πριν την αυτοχειρία του:

«Σοφία μου, ένα ύστατο χαιρε από την Αττική Γη που αφήνω για πάντα. Με άπειρα γλυκύτατα φιλιά. Χαίρε Σοφία μου»².

Το όνομα της αγαπημένης κυριαρχεί, συνοδευόμενο από την κτητική αντωνυμία α' προσώπου («Σοφία μου»). Η γραφή υπηρετεί την ιερότητα της αγαπημένης και σ' αυτό συνεργάζονται οι προσφωνήσεις, οι αποφωνήσεις, οι αλληπάλληλες εκδηλώσεις αγάπης του Γιαννόπουλου προς την αποδέκτη του σημειώματος. Η χρήση των υπερθετικών («ύστατο», «γλυκύτατα») και η υπερβολή («άπειρα») εμφατίζει την προσφώνηση και αποφώνηση («Σοφία μου»).

Το γράμμα του Γιαννόπουλου διακρίνεται για την απλότητά του και τη συγκινησιακά φορτισμένη γλώσσα του. Το περιεκτικό αυτό γράμμα με την προσφώνηση και αποφώνηση («Σοφία μου,...Σοφία μου») σε σχήμα κύκλου, εκφράζει την απεριόριστη αγάπη του γι' αυτήν και δηλώνει αινιγματικά ότι είναι ο χαιρετισμός του, το τελευταίο φιλή από την («Αττική Γη»), την οποία αφήνει για πάντα. Η Σοφία Λασκαρίδου, ανήσυχη από τον απογοητευμένο και σχεδόν απελπισμένο τόνο του μηνύματος του Γιαννόπουλου, αφού κατάλαβε την πρόθεσή του για αυτοκτονία, του απαντάει μ' ένα μονολεκτικό τηλεγράφημα («Έρχομαι»), αλλά, για λόγους ανεξάρτητους από την ίδια, καθυστέρησε, με αποτέλεσμα να μην τον προλάβει ζωντανό.

Όπως αποκάλυπτε η ίδια στο ημερολόγιό της, τη συνέδεε μαζί του μακροχρόνιος συναισθηματικός δεσμός και εξέφρασε τη πεποίθηση ότι η αυτοκτονία του είχε ως βαθύτερη αιτία το γεγονός ότι εκείνη, παρόλο που τον αγαπούσε υπερβολικά, αρνήθηκε να γίνει δική του. Η εξομολόγησή της

¹ Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Ιδανικοί αυτόχειρες*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας. Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα 2003, σελ. 50, 188.

² Σοφία Λασκαρίδου, *Από το Ημερολόγιό μου. Συμπλήρωμα. Μια μεγάλη αγάπη*, [χ.ε], Αθήνα 1960, σελ. 24-25.

αυτή συνιστά για τον Γ. Χατζίνη την εξήγηση της αυτοκτονίας του Γιαννόπουλου, αφού ήταν ο μοναδικός πραγματικός έρωτας της ζωής του¹.

Την επομένη της αυτοκτονίας του Περικλή Γιαννόπουλου ο Δημήτρης Καμπούρογλου έλαβε την ακόλουθη επιστολή:

«Αθήναι Άνοιξις

Δημητράκη

Δύο λέξεις βιαστικές. Έχω φύγει για τη Θεσσαλία και από 'κει για ταξίδι άγνωστο και μακρινό.

Κάθε άλλη έκδοσις διαψευστήτω και εμποδισθήτω κάθε εκδήλωσις ανθρωποειδής.

Ο παππούς (υποψιασθείς) πονεί και δεν πρέπει να μάθη τίποτε. Μόνον στη Φύσι θα με θυμάστε εμένα. Τίποτε άλλο δεν είναι για μένα. Και στον ύπνο μου-τι γλυκός και τι δροσερός-θέλω να ξέρω ότι είμαι μόνο με τα μυστικά μόνο με τα ωραία.

Έλα παιδί μου να σε φιλήσω πολύ πολύ. Τρομερά βιαστικά.

Περικλής»²

Η επιστολή, που περιέχει τον τόπο και τον χρόνο συγγραφής της, συνδυασμένα με μία εγκάρδια προσφώνηση, η οποία στοιχειοθετείται με τη χρήση του υποκορισμού («Δημητράκη») και την υπογραφή («Περικλής»), αποκαλύπτει τις τελευταίες επιθυμίες και σημαντικές εξομολογήσεις του ποιητή λίγο πριν προβεί στην προσχεδιασμένη αυτοχειρία του.

Με σύντομο και κοφτό λόγο ο Γιαννόπουλος ανακοινώνει ότι έχει φύγει ήδη για τη Θεσσαλία και από εκεί για άλλα μακρινά μέρη, ψέμα ενταγμένο στο σχέδιο της αυτοκτονίας του, προκειμένου να παραπλανήσει τον Καμπούρογλου. Τον προτρέπει να διαψεύσει, να εμποδίσει και να ακυρώσει οποιοσδήποτε φήμες διαδοθούν και να καταστείλει κάθε συναισθηματική ανθρώπινη εκδήλωση. Επιπρόσθετα, μ' έναν επιτακτικό λόγο, ο Γιαννόπουλος παραγγέλλει στον Καμπούρογλου να αποκρύψει την αλήθεια από τον παππού του.

Με τη διαπλοκή της τριτοπρόσωπης- αντικειμενικής με τον πρωτοπρόσωπο- βιωμένο λόγο και την αμεσότητα της προστακτικής του δευτέρου προσώπου, ο συγγραφέας μαρτυρεί το αίσθημα της μοναξιάς που βιώνει, την απόγνωσή του και τον διακαή πόθο του να φύγει από τη ζωή, κρατώντας μέσα του τα μυστικά και τα όμορφα βιώματά του. Χαρακτηριστικές είναι οι συγκεκαλυμμένες και υπαινικτικές αναφορές στην επικείμενη αυτοκτονία

¹ Γιάννης Χατζίνης, «Ένας έρωτας του Περικλή Γιαννόπουλου», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 301, Αθήνα (Ιούλιος 1939), σελ. 867-878.

² Δημήτρης Καμπούρογλου, «Ο θάνατος του Περικλή Γιαννόπουλου. Αι υπόνοιαι των φίλων του.- Τι τους έλεγεν ιδιαιτέρως περί θανάτου. – Μια συνομιλία με τον κ. Καμπούρογλου», περ. *Τα Νέα Γράμματα*, τχ. 1-3, Αθήνα (Ιανουάριος- Μάρτιος 1938), σελ. 218.

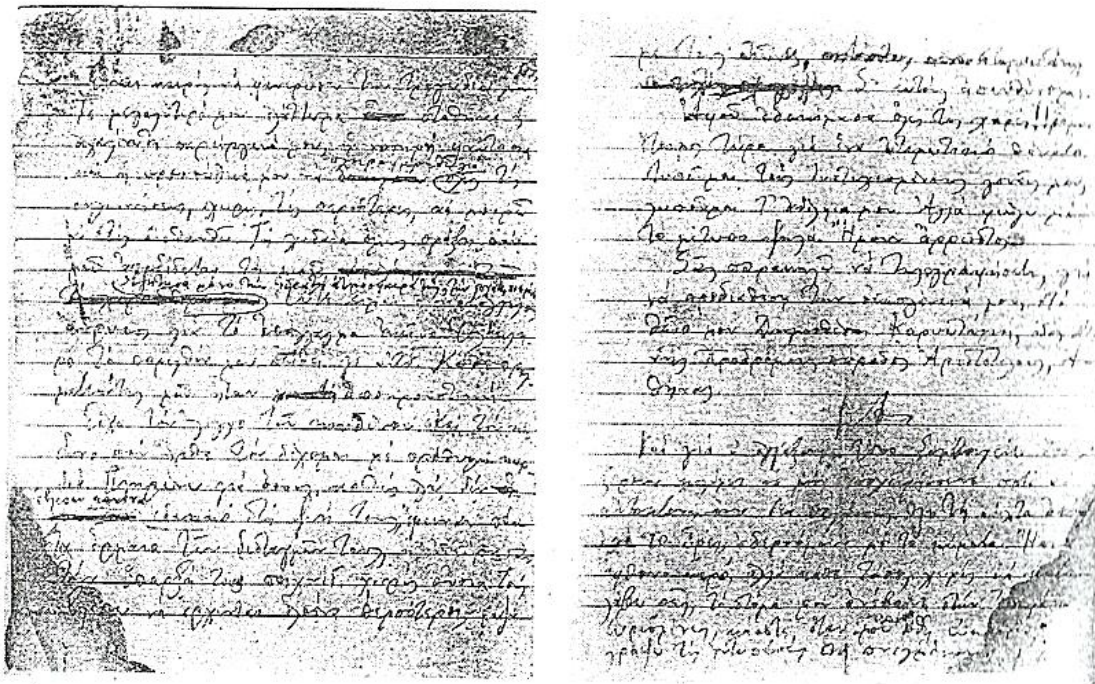
(«Κάθε άλλη έκδοσις διαψευσθήτω και εμποδισθήτω κάθε εκδήλωσις ανθρωποειδής», «Ο παππούς (υποψιασθείς) πονεί και δεν πρέπει να μάθη τίποτε», «Μόνον στη Φύσι θα με θυμάστε εμένα», « Και στον ύπνο μου- τι γλυκός και τι δροσερός- θέλω να ξέρω ότι είμαι μόνο με τα μυστικά μόνο με τα ωραία»).

Η επιστολή ολοκληρώνεται με την θερμότερη αποφώνηση («Έλα...πολύ πολύ»). Η επίκληση- αποστροφή («παιδί»), συνοδευόμενη από την κτητική αντωνυμία («μου»), το έντονο ρήμα («φιλήσω»), το οποίο τονίζεται με την επανάληψη του ποσοτικού επιρρήματος («πολύ πολύ»), αποτελούν εξωτερικήυση των συναισθημάτων του γράφοντος προς τον Καμπούρογλου και επισημαίνουν τις ιδιαίτερες οικείες και φιλικές σχέσεις τους. Με το σχήμα κύκλου («Δύο λέξεις βιαστικές....τρομερά βιαστικά») ο συγγραφέας καταδεικνύει την τελεσίδικη απόφαση να διαπράξει, όσο γίνεται πιο γρήγορα, τον αυτοχειρισμό του.

Ανακεφαλαιωτικά, η τοποχρονολόγηση στην επικεφαλίδα της τελευταίας επιστολής, η προσφώνηση του παραλήπτη στην αρχή, η υπογραφή του αποστολέα στην κατακλείδα και οι ένθερμοι χαιρετισμοί, στοιχεία που απαντώνται στο δεύτερο και στο τρίτο σημείωμα, η καθημερινή γλώσσα, συνυφασμένη με την απλότητα και την οικειότητα του ύφους, αποτελούν βασικά γνωρίσματα μιας επιστολής και γι' αυτό το λόγο, θεωρώ, πως τα αποχαιρετιστήρια σημειώματα του Γιαννόπουλου ανήκουν στο γραμματειακό είδος.

Μία από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες της περιόδου του Μεσοπολέμου είναι ο ποιητής, πεζογράφος και μεταφραστής **Κώστας Καρυωτάκης**. Εξέδωσε το βραχύβιο εβδομαδιαίο σατιρικό περιοδικό *Η Γάμπα*. Δημοσίευσε τρεις μόνο ποιητικές συλλογές: *Ο πόνος του ανθρώπου και των πραγμάτων* (1919), *Νηπενθή* (1921) και *Ελεγεία και Σάτιρες* (1927). Ένα χρόνο μετά την έκδοση της τελευταίας του συλλογής, στις 21 Ιουλίου 1928, όντας σε άσχημη ψυχολογική κατάσταση, αυτοπυροβολήθηκε στην Πρέβεζα.

Στην περίπτωση του Καρυωτάκη η αυτοχειρία του ποιητή προωθεί το έργο του, τοποθετώντας το σε νέα συμφραζόμενα και παράλληλα, συνδέεται τόσο στενά μ' αυτό, χάρη στην αποχαιρετιστήρια επιστολή που άφησε. Με την κοινοποίηση του κειμένου, δέκα χρόνια μετά το θάνατό του από τον Χ. Σακελλαριάδη, άρχισε μια σειρά από εικασίες και υπαινιγμούς αναφορικά με τα αίτια της αυτοκτονίας του, συζητήσεις και υποθέσεις που επηρέασαν και την ερμηνεία των ποιημάτων του.

Η αποχαιρετιστήρια επιστολή. [Από το αρχείο του Θ. Γ. Καρυωτάκη].

«Είναι καιρός να φανερώσω την τραγωδία μου. Το μεγαλύτερό μου ελάττωμα στάθηκε η αχαλίνωτη περιέργειά μου, η νοσηρή φαντασία και η προσπάθειά μου να πληροφορηθώ για όλες τις συγκινήσεις, χωρίς, τις περισσότερες, να μπορώ να τις αισθανθώ. Τη χυδαία όμως πράξη που μου αποδίδεται τη μισώ. Εζήτησα μόνο την ιδεατή ατμόσφαιρά της, την εσχάτη πικρία. Ούτε είμαι ο κατάλληλος άνθρωπος για το επάγγελμα εκείνο. Ολόκληρο το παρελθόν μου πείθει γι' αυτό. Κάθε πραγματικότητά μου ήταν αποκρουστική.

Είχα τον ίλιγγο του κινδύνου. Και τον κίνδυνο που ήρθε τον δέχομαι με πρόθυμη καρδιά. Πληρώνω για όσους, καθώς εγώ, δεν έβλεπαν κανένα ιδανικό στη ζωή τους, έμειναν πάντα έρμια των διαταγμών τους, κ' εθεώρησαν την ύπαρξή τους παιχνίδι χωρίς ουσία. Τους βλέπω να έρχονται ολοένα περισσότεροι, μαζί με τους αιώνες. Σ' αυτούς απευθύνομαι.

Αφού εδοκίμασα όλες τις χαρές!!, είμαι έτοιμος τώρα για ένα ατιμωτικό θάνατο. Λυπούμαι τους δυστυχισμένους γονείς μου, λυπούμαι τα' αδέρφια μου. Αλλά φεύγω με το μέτωπο ψηλά. Ήμουν άρρωστος.

Σας παρακαλώ να τηλεγραφήσετε, για να προδιαθέσω την οικογένειά μου, στο θείο μου Δημοσθένη Καρυωτάκη, οδός Μονής Προδρόμου, πάροδος Αριστοτέλους, Αθήνας.

Κ.Γ.Κ

Και για ν' αλλάξουμε τόνο. Συμβουλευώ όσους ξέρουν κολύμπι να μην επιχειρήσουν ποτέ να αυτοκτονήσουν διά θαλάσσης. Όλη τη νύχτα απόψε, επί 10 ώρες, εδερνόμουν με τα κύματα. Ήπια άφθονο νερό, αλλά κάθε τόσο, χωρίς να

καταλάβω πώς, το στόμα μου ανέβαινε στην επιφάνεια. Ωρισμένως, κάποτε, όταν μου δοθή ευκαιρία, θα γράψω τις εντυπώσεις ενός πνιγομένου.

Κ.Γ.Κ»¹

Η επιστολή του Καρυωτάκη αρχίζει με μία προγραμματική δήλωση, με την παραδοχή ότι η ζωή του ήταν μια «τραγωδία» και, πάνω σε αυτήν την αρχική διαπίστωση, ξεδιπλώνεται όλη η απολογία για την απόφασή του να αυτοκτονήσει. Στο πλαίσιο αυτό, ο Καρυωτάκης εφαρμόζει την αυτοειρωνεία, συνδυασμένη μ' έναν αλληγορικό λόγο- ο οποίος κρύβει νοήματα διαφορετικά από εκείνα που δηλώνουν οι συγκεκριμένες λέξεις-και εκπεφρασμένα με πηγαίο εξομολογητικό ύφος, που αποκαλύπτει έναν άνδρα ο οποίος βρίσκεται σε τραγικό αδιέξοδο.

Ο πόθος του για τη ζωή σταδιακά αντικαθίσταται από την αίσθηση της ματαιότητας και της αδικίας. Ο ποιητής βαθμιαία οδηγείται στην απομόνωση και η ιδέα της αυτοκτονίας γίνεται σε αυτόν εμμονή. Όταν εξάντλησε τους τρόπους και τα μέσα που είχε να εκφράσει τις ανατρεπτικές του ιδέες και τελικά, την άποψή του για την πραγματικότητα που βίωνε, αρχίζει να αυτοσαρκάζεται.

Ο Δ. Δημηρούλης, εξετάζοντας την «τραγωδία» του, συμπεραίνει πως αυτή συνίσταται στον «ίλιγγο του κινδύνου» και στην αναζήτηση συγκινήσεων χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο². Η κατάσταση της «συναισθηματικής αναπηρίας» επιτείνεται από κάποια ελαττώματά του, όπως η «αχαλίνωτη περιέργεια», «η νοσηρή φαντασία» και συμπληρώνεται από την άρνηση της πραγματικότητας («κάθε πραγματικότης μου ήταν αποκρουστική»). Τα ελαττώματα αυτά, υπογραμμισμένα από έντονα και ισχυρά επίθετα («αχαλίνωτη», «νοσηρή»), τα οποία μαρτυρούν την χωρίς φραγμούς περιέργειά του και την αρρωστημένη φαντασία, ενισχύονται από το πάθος του για συναισθηματικές εντάσεις αλλά και την μάταιη προσπάθειά του να τις γευτεί και την αδυναμία να τις βιώσει. Ενώ θα περίμενε κανείς να αιτιολογήσει την «τραγωδία» του και κατά συνέπεια, να μιλήσει για τα αίτια της αυτοκτονίας του, η συνέχεια κάθε άλλο παρά την φανερώνει. Ο ποιητής δε φαίνεται διαφωτιστικός σε αυτό, καθώς περιγράφει κυρίως τη φύση της «τραγωδίας» και αναφέρεται λιγότερο στα πραγματικά κίνητρά του.

Ιδιαίτερο θέμα συζητήσεων έτυχαν τμήματα της επιστολής, που παραλείφθηκαν από την πρώτη έκδοση των *Απάντων* του Καρυωτάκη, τα σημεία εκείνα τα οποία ίσως θα μπορούσαν να ρίξουν κάποιο φως στους λόγους που οδήγησαν τον ποιητή να θέσει τέλος στη ζωή του. Τα λογοκρι-

¹ Γ.Π. Σαββίδης, *Στα χνάρια του Κ.Γ. Καρυωτάκη (1966-1988)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1989, σελ. 106.

² Δημήτρης Δημηρούλης, *The Athens Review of books*, τχ. 79, Αθήνα (Δεκέμβριος 2016), σελ. 35.

μένα αποσπάσματα του αποχαιρετιστήριου σημειώματος αναφέρονται στη διατύπωση μιας κατηγορίας, που ταλάνιζε τον ποιητή τον τελευταίο μήνα στην Πρέβεζα και η οποία στηριζόταν σε μία συκοφαντική σκευωρία εις βάρος του. Ο ποιητής επισημαίνει μία πραγματική, επώδυνη γι'αυτόν κατάσταση, «χυδαία πράξη», την οποία θα αρνηθεί, με την επεξήγηση ότι δεν ασχολήθηκε επαγγελματικά, δε σκόπευε να χρηματίζεται από αυτήν. Η παρέμβλητη από τον Καρυωτάκη σ' αυτήν φράση («Εζήτησα μόνο την ιδεατή ατμόσφαιρά της, την εσχάτη πικρία»), αντί να διευκολύνει τους μελετητές και τους αναγνώστες σχετικά με τον προσδιορισμό των αιτιών της αυτοκτονίας του, αντίθετα πυροδοτεί και ενισχύει συζητήσεις και υποθέσεις που οδηγούν σε διάφορες απαντήσεις μεμονωμένες ή συνδυαστικές.

Ο Γ. Π. Σαββίδης, στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει το αυτοκτονικό σημείωμα, επικεντρώνεται στη φράση αυτή και εκφράζει την άποψη ότι η απουσία της θα εξηγούσε αυτόματα το υπόλοιπο κείμενο ως διαμαρτυρία του ποιητή για την εις βάρος του αναπόδεικτη κατηγορία ότι τάχα, είχε δώσει σε εφημερίδα της εποχής επιβαρυντικά στοιχεία για τον Υπουργό του, μιλώντας για διασπάθιση δημοσίου χρήματος. Αναζήτησε λοιπόν, ο μελετητής «χυδαίες» πράξεις της εποχής του, που ανταποκρίνονταν στις προδιαγραφές της φράσης και, αφού απέρριψε με επιχειρήματα την περίπτωση της μαστροπείας και της χαρτοπαιξίας, κατέληξε στην περίπτωση του λαθρεμπορίου ναρκωτικών και του αποδίδει το πάθος της ναρκομανίας, πράξη που κάλλιστα μπορούσε να επισύρει μια καλοστημένη συκοφαντία¹.

Στις υποθέσεις του Γ. Π. Σαββίδη, η Χριστίνα Ντουινιά, σεβόμενη την επιχειρηματολογία του δασκάλου της, υποστηρίζει τη δική της πρόταση σχετικά με την εξιχνίαση των σημείων που παραλείφθηκαν. Σχολιάζοντας τη «χυδαία πράξη», το «ατιμωτικό» αυτό επάγγελμα για το οποίο, όπως ο ίδιος λέει, δεν ήταν ο «κατάλληλος άνθρωπος», αποκλείει την χαρτοπαιξία και το εμπόριο ναρκωτικών και θεωρεί «χυδαία πράξη» τη μαστροπεία. Εστιάζει στα τολμηρά και αισθησιακά ποιήματα του Καρυωτάκη, στην άνεση με την οποία χειρίζεται ανάλογα θέματα, τη μολυσματική αρρώστια που του στιγμάτισε τη ζωή και του δημιούργησε έντονα συναισθήματα αποξένωσης².

Το παραλειφθέν χωρίο καταδεικνύει την κατάδυση του ποιητή στον εαυτό του και το κοντινό και μακρινό του παρελθόν, με αφορμή την αξιωματική πράξη που του απέδωσαν, πράξη για την οποία κατηγορήθηκε ότι την εξασκεί επαγγελματικά. Ο επαγγελματικός χαρακτήρας που συνοδεύει την «χυδαία πράξη», την οποία ο ποιητής απεχθάνεται («μισώ») και για την οποία ομολογεί πως είναι ο πλέον ακατάλληλος για να την εξασκήσει, συμπληρώνεται από την

¹ Γ.Π. Σαββίδης, *ό.π.*, σελ. 108-109.

² Χριστίνα Ντουινιά, «Η αποχαιρετιστήρια επιστολή του Κ.Γ. Καρυωτάκη», περ. *Κονδυλοφόρος*, τχ.4, Αθήνα (2005), σελ. 139-141.

απεγνωσμένη και απελπισμένη επιδίωξή του να ανακαλύψει σε αυτήν μόνο μια ονειρική, «ιδεατή» ατμόσφαιρα, η οποία θα τον απομακρύνει από τον ψυχικό κάματο και τη μισητή πραγματικότητα, μέσα ίσως από τη χιμαιρική αναζήτηση μιας γυναίκας, που θα τον αγαπά πραγματικά. Πιθανόν αναφέρεται με την έκφραση «εσχάτη πικρία» στις παρανοϊκές ελπίδες γάμου που έτρεφε για μια ιερόδουλη, με την οποία διατηρούσε σχέση λίγο πριν φύγει για την Πρέβεζα. Η σχέση αυτή έληξε επεισοδικά, πίκρανε τον ποιητή, τον απογοήτευσε. Λειτουργήσε μέσα του ως άμυνα ο μηχανισμός της απώθησης, που εκφράστηκε ως αδιαφορία, επιθετικότητα, εκδίκηση των άλλων και του ίδιου του εαυτού. Η μακροχρόνια φημολογούμενη σχέση με μία πόρνη, ίσως ενίσχυσε τις υποψίες ότι επαγγέλλεται τον μαστροπό. Η απόρριψή του από αυτήν, η πληροφόρηση του ποιητή στην Πρέβεζα για πιθανόν καταγγελία της εις βάρος του και οι προβληματικές γενικότερα σχέσεις με το γυναικείο φύλο, του δημιούργησαν συναισθηματική αστάθεια, αρνητικό ψυχισμό και έναν ασφυκτικό κλοιό που τον οδήγησαν στα όρια της απελπισίας. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η άρνηση του εαυτού του και της πραγματικότητας, άρνηση που διατυπώνεται emphatically με την αντίθεση και το διχασμό του ποιητικού εγώ και του κόσμου («η πραγματικότης μού ήταν αποκρουστική»).

Η βιωματική εξομολογητική αφήγηση του ποιητή διαφαίνεται με τη χρήση του πρωτοπρόσωπου λόγου, συνοδευόμενου από την επανάληψη των κτητικών και προσωπικών αντωνυμιών του πρώτου προσώπου. Ο Καρυωτάκης ειρωνεύεται δηκτικά και η καρυωτακική ειρωνεία παίρνει τη μορφή αιχμηρού και πικρού (αυτο)σαρκασμού. Συνακόλουθα, η ειρωνεία γίνεται όργανο έμμεσης επίθεσης, υπογραμμίζοντας αντιδεοντολογικές συμπεριφορές («το μεγαλύτερο μου ελάττωμα...τη μισώ»), για να κορυφωθεί σε σκόπιμες, πικρές (αυτο)υποτιμήσεις του ποιητή («μεγαλύτερο ελάττωμα», «νοσηρή φαντασία»). Το ίδιο αινιγματικά κινείται ο Καρυωτάκης και στη συνέχεια του σημειώματος, με τις συγκεκαλυμμένες αναφορές στους μετεωρισμούς του στο κενό, στο κενό της ανυπαρξίας. Αντιδιαστέλλει τους κινδύνους που αντιμετώπισε στο παρελθόν και τα αισθήματα τα οποία ένιωθε, όταν αδυνατούσε να τους ξεπεράσει («είχα τον ίλιγγο του κινδύνου»), με τον τωρινό κίνδυνο, που πρόσφατα πληροφορήθηκε και παραπέμπει ευθέως στη στοιχειοθετημένη σε βάρος του σοβαρή κατηγορία, την οποία είναι πρόθυμος, όπως διατείνεται, να αντιμετωπίσει («και τον κίνδυνο που ήρθε τον δέχομαι με πρόθυμη καρδιά»).

Μετά την υποκειμενική εξομολόγηση, ο Καρυωτάκης μεταβαίνει σε μια υποθετική συλλογικότητα, καθώς πιστεύει πως θυσιάζεται για όλους όσους διακατέχονται από υπαρξιακό μηδενισμό και στερούνται ιδανικών. Απευθύνεται με υψηλό και επικριτικό τόνο σ' εκείνους τους ανθρώπους που διακρίνονται από μια απέλπιδα στάση ζωής, είναι υποχείρια και δέσμια των αμφιβολιών τους και θεωρούν τη ζωή ένα «παιχνίδι χωρίς ουσία». Επιλέγει να χρησιμοποιήσει το ρήμα «πληρώνω», αντιμετωπίζοντας την αυτοχειρία- «τον ατι-

μωτικό θάνατο», όπως γράφει, -ως τιμωρία ή ως πράξη θυσίας, συμπυκνώνοντας με κάποιο τρόπο τη μελαγχολία του Μεσοπολέμου αλλά και την απελπισμένη διαμαρτυρία και την προσωπική «τραγωδία» ενός διανοουμένου που δεν κατάφερε να απαλλαγεί από την αβάσταχτη υποχρέωση να χωρέσει μέσα στο πληκτικό και τυπικό κουστούμι ενός δημοσίου υπαλλήλου.

Με την εναλλαγή πρωτοπρόσωπης απολογητικής αφήγησης και έμμεσης τριτοπρόσωπης υπαινικτικής, απαξιωτικής αναφοράς, ο ποιητής, αποφεύγοντας να κατονομάσει τα πρόσωπα τα οποία ευθέως υπονοεί, στρέφεται με δραματικό τόνο, με πικρία και αφήνοντας την οργή του να ξεχειλίσει, στην ομάδα εκείνων των ανθρώπων που, όπως αυτός, χαρακτηρίζεται από διάψευση των προσδοκιών και εγκατάλειψη των ιδανικών τους. Θεωρεί πως αντιπροσωπεύει αυτή την κατηγορία των απελπισμένων ανθρώπων, κηρύσσοντας με προφητικό τόνο ότι στο μέλλον θα πληθύνουν. Η αγανάκτησή του από αυτή τη νοσηρή κατάσταση αποτυπώνεται στο σχήμα κύκλου («Πληρώνω για όσους...Σ' αυτούς απευθύνομαι»), όπου στα δύο άκρα αναφέρονται οι αποδέκτες της διαμαρτυρίας, ενώ ενδιάμεσα η συμπεριφορά την οποία κατακρίνει.

Συνεχίζοντας ο Καρυωτάκης στον ίδιο τόνο του αυτοσαρκασμού, ο οποίος επιτείνεται με τη διπλή χρήση του θαυμαστικού («όλες τις χαρές!!»), αναφέρει ότι, αφού δοκίμασε όλες τις χαρές της ζωής, αποφάσισε και θεωρεί τον εαυτό του έτοιμο να θέσει τέλος στη ζωή του («είμαι έτοιμος τώρα για ένα ατιμωτικό θάνατο»). Βέβαια, δεν παραλείπει να εκφράσει τη λύπη και τον πόνο που θα προκαλέσει στα συγγενικά του πρόσωπα η πρόθεσή του να τελειώσει τη ζωή ατιμωτικά, πικρία που τονίζεται από την επανάληψη του ρήματος «λυπούμαι». Αποφεύγει ο ποιητής, ακόμη και τώρα, να αποκαλύψει τα πραγματικά κίνητρα της πράξης του και με έμφαση συνδέει την αποχώρησή του από τη ζωή («φεύγω με το μέτωπο ψηλά») με την περιεκτική δήλωση («Ήμουν άρρωστος»), για την οποία έχουν διατυπωθεί ποικίλες υποθέσεις.

Για τον Γ. Π. Σαββίδη, η φράση «Ήμουν άρρωστος» θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αναφέρεται στη χρήση ναρκωτικών, αφού ταιριάζει περισσότερο στο πρόβλημα του εθισμού σε τοξικές ουσίες και προσδιορίζεται από ιδιότητες που ο ποιητής συνδέει με τα αίτια της αυτοκτονίας του: «αχαλίνωτη περιέργεια», «νοσηρή φαντασία», «συγκινήσεις»¹. Η άποψη αυτή τεκμηριώνεται και στο πεζό «Κάθαρσις», όπου γίνεται λόγος για μια μυστηριώδη συναλλαγή, η οποία παραπέμπει σε συνδιαλλαγή τοξικομανούς με έμπορο ναρκωτικών. Επιπρόσθετα, και η Λίζυ Τσιριμώκου, ξεκινώντας από την υπόθεση του Γ. Π. Σαββίδη και υπογραμμίζοντας την επίδραση του Μπωντλαίρ στον Καρυωτάκη, δείχνει αρκετά πειστικά πως μερικά ποιήματά του έχουν ως θέμα τους τη

¹ Γ.Π. Σαββίδης, *ό.π.*, σελ. 112.

γοητεία των παραισθησιογόνων ουσιών, όπως και στο Γάλλο ποιητή¹. Αναφορικά με την ίδια φράση, η οποία ολοκληρώνει το πρώτο τμήμα της εξομολόγησής του, («Ήμουν άρρωστος»), η Χριστίνα Ντουινιά περιορίζεται αποκλειστικά στη σύφιλη, που απείλησε την υγεία και την αξιοπρέπειά του². Κλείνοντας το κύριο μέρος της αποχαιρετιστήριας επιστολής του ο ποιητής, σε αντίστιξη με όλο το προηγούμενο σημείωμα, μετέρχεται ένα χαμηλότονο, κουβεντιαστό ύφος, το οποίο υλοποιεί με την αποφυγή του στόμφου και την αμεσότητα της παρακλητικής προστακτικής του β' προσώπου.

Στο υστερόγραφο, αλλάζοντας εντελώς τόνο, με απόλυτη ειρωνεία και αυτοσαρκασμό, περιγράφει την προσπάθεια της προηγούμενης νύχτας να πνιγεί, απόπειρα ατελέσφορη, που τον οδηγεί σε συμβουλές προς τους μελλοντικούς αυτόχειρες να αποφύγουν την αυτοχειρία «δια του πνιγμού». Ο Καρυωτάκης αναφέρεται στη μοιραία απόφασή του με αποτροπιασμό, ομολογώντας τη δυσκολία να τελειώσει τη ζωή με μια σκηνοθεσία πνιγμού, την ίδια δυσκολία που αποδίδει στους «ιδανικούς αυτόχειρες» του ποιήματός του: «ρωτούν αν είναι τρέλα τάχα ή λάθος,/ «όλα τελείωσαν» ψιθυρίζουν «τώρα», πως θ' αναβάλουν βέβαιοι κατά βάθος. Με το υστερόγραφο, θα μπορούσε να πει κανείς, πως ο ποιητής εκφράζει την ανάγκη να συνδεθεί με τη ζωή, παρόλο που επέλεξε δρόμο χωρίς επιστροφή, αφού ο τρόπος αυτοκτονίας του δεν άφηγε περιθώρια αποτυχίας. Επιπλέον, από τον ελεγειακό τόνο του κυρίως σημειώματος, με το ύφος χαλαρής καθημερινής κουβέντας, ο Καρυωτάκης κλείνει με φλεγματικό χιούμορ.

Στο ερώτημα για το ποιος ή ποιοι ήταν ο παραλήπτης/ παραλήπτες του αυτοκτονικού σημειώματος του Καρυωτάκη, η απάντηση μέσω της επιστολής είναι απερίφραστη και σαφέστατη: «Πληρώνω για όσους.....». Πιστεύει πως εκπροσωπεί όλους τους απελπισμένους μηδενιστές, που με τον καιρό πληθαίνουν. Κάνει μια δημόσια δήλωση για όσους ταλανίζονται από παραλυτικούς δισταγμούς, που τους στερούν τις χαρές της ζωής. Κάνει λόγο για άτομα με εξασθενημένες ψυχικές αντιστάσεις, στα οποία κυριαρχεί η αρνητική θεώρηση του εαυτού τους και του κόσμου. Αποδέκτες είναι ακόμη οι συγγενείς του και με τη μεσολάβηση του θείου του Δημοσθένη, θέλησε να τους πληροφορήσει, να τους παρηγορήσει και να δικαιολογήσει την πράξη του με την αιτιολογία ότι «Ήταν άρρωστος».

Στην περίπτωση του Καρυωτάκη, η αυτοχειρία του καταγράφεται ως βιογραφικό γεγονός, αφού όμως αυτή η πράξη συνοδεύεται από ένα τελευταίο κείμενο, το οποίο προσυπογράφεται και μάλιστα δύο φορές από τον ίδιο τον συγγραφέα, θεωρείται αυτό συμπλήρωμα του έργου του και τελευταίο λογο-

¹ Λίζυ Τσιριμώκου, *Εσωτερική ταχύτητα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000, σελ. 218.

² Χριστίνα Ντουινιά, *ό.π.*, σελ. 144-145.

τεχνικό δείγμα του γράφοντος. Παρόλο που το αυτοκτονικό σημείωμα του Καρυωτάκη είναι αυθεντικό κείμενο, αφού πηγή του είναι ο ίδιος ο συγγραφέας, ο αλληγορικός τρόπος γραφής πιθανόν οδηγεί σε επισφαλή και αβέβαια συμπεράσματα σχετικά με την ερμηνεία του περιεχομένου του. Με την έννοια όμως ότι η αλληγορία, ως εκφραστικός τρόπος, εντάσσεται στη λογοτεχνία, θα μπορούσαμε να δεχτούμε, πως το σημείωμα αυτό αποτελεί την τελευταία παρουσία του συγγραφέα στη γραφή.

Ο Καρυωτάκης φαίνεται πως επεξεργάζεται a priori το κείμενο, αφού ο χαρακτηρισμός της ζωής του ως «τραγωδία» και η απόφαση να αυτοκτονήσει, προσεγγίζουν εντυπωσιακά το ποίημα «ιδανικοί αυτόχειρες», σε βαθμό που θα ανιχνεύαμε εδώ παράλληλα χωρία: «Ιδανικοί αυτόχειρες» («Ήταν η ζωή τους λένε τραγωδία»)//αποχαιρετιστήρια επιστολή («Είναι καιρός να φανερώσω την τραγωδία μου»). «Ιδανικοί αυτόχειρες» («Όλα τέλειωσαν. Το σημείωμα να το»)// αποχαιρετιστήρια επιστολή («Είμαι έτοιμος τώρα για ένα ατιμωτικό θάνατο»)¹. Συνακόλουθα, η ομολογία του ποιητή για την επιδείνωση της υγείας του, στην προσπάθεια να δικαιολογήσει την πράξη του, καθώς και η φρασσιολογία που χρησιμοποιεί, παραπέμπει στην παραγωγή των τελευταίων χρόνων και ιδιαίτερα στο ποίημα «Ωχρά σπειροχαίτη» («Τώρα η ζωή μας γίνεται ξένη, παλιά ιστορία.[...] το ένστικτο ν' αφηνόμεθα στο χέρι του Θεού. [...] κι έβλεπε το ενδεχόμενο, την άβυσσο που ερχόταν»)².

Οι δραματικές αποστροφές, οι αινιγματικές φράσεις της ανοικτής επιστολής, οι ειρωνικές αναφορές και συνδηλώσεις, οι οποίες συνδυάζονται με το υπαινικτικό ύφος, φανερώνουν την πρόθεση του ποιητή να συνεχίσει τη γραφή της τελευταίας του συλλογής. Οι αντιστάσεις απέναντι στην πραγματικότητα που ζει και στα προβλήματα που του προκαλεί είναι μειωμένες. Όπλο του, για να αντιμετωπίσει όλα αυτά που βιώνει είναι η σάτιρα, η οποία φτάνει ως τον αυτοσαρκασμό, μέσο που εντούτοις δεν του φέρνει τη λύτρωση. Σάτιρα-σαρκασμός με διπλή κατεύθυνση, τόσο προς τα έξω, δηλαδή την κοινωνία, εναντίον προσώπων ή καταστάσεων, όσο και υπαρξιακή σάτιρα προς τον εαυτό του.

Το σημείωμα, το οποίο φέρει διαγραφές φράσεων και απουσία προσφώνησης, θα μπορούσε να θεωρηθεί δείγμα σύγχυσης και προβληματισμού. Γίνεται φανερό ότι ο ίδιος ο ποιητής, κυριευόμενος από την πραγματικότητα των προβλημάτων του, αντιλαμβάνεται τα νοηματικά και φραστικά κενά του σημειώματος, το οποίο απαξιώνει— σε κάποια σημεία— για να το ανασημασιοδοτήσει στη συνέχεια (παρέμβλητη φράση).

Αναφορικά με το υστερόγραφο, ο ποιητής δεν αντέχει να μην κλείσει την

¹ Χ. Σακελλαριάδης, Κλ. Παράσχος, Τ. Άγρας (επιμ.), *Κ.Γ. Καρυωτάκης. Άπαντα. Έμμετρα και πεζά*, [χ.ε], Αθήνα 1938, σελ. 174-175.

² Χ. Σακελλαριάδης, Κλ. Παράσχος, Τ. Άγρας (επιμ.), *ό.π.*, σελ. 164-165.

επιστολή του ειρωνικά, με περιπαικτικό σαρκασμό, ως αντιδιαστολή στον ελεγειακό τόνο της κύριας επιστολής, συνδυάζοντας την ελεγεία με τη σάτιρα, χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ποιητικής του, ιδιαίτερα της τελευταίας του συλλογής *Ελεγεία και Σάτιρες*.

Αξιοσημείωτη είναι η γλωσσική διφυΐα του σημειώματος, άλλοτε μια μετριοπαθής δημοτική, διανθισμένη με τύπους της καθαρεύουσας, η οποία χρησιμοποιείται με χροιά ειρωνική και άλλοτε μια απλή καθαρεύουσα, όπου οι παρεισφρόντες δημοτικοί τύποι λειτουργούν με τη σειρά τους ως δείκτες ειρωνείας. Η μικτή χρήση της γλώσσας—φράσεις καθημερινές αλλά και λόγιες που στοχεύουν στο να επικρίνουν και κυρίως να στηλιτεύσουν πρόσωπα και καταστάσεις—αποτελεί βασικό γνώρισμα του έργου του. Η γλωσσική αυτή επιλογή συναρτάται με το καρυωτάκειο ύφος, που κλιμακώνεται από τον αστεϊσμό ως τον σαρκασμό, συχνά αποφθεγματικό. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργεί μια γλώσσα εντελώς προσωπική, απόλυτα ρεαλιστική, ενταγμένη σε ένα ύφος ειρωνικό, αυτοσαρκαστικό και έντονα επικριτικό. Βασικές παραμέτρους του ακόμη συνιστούν ο μακροπερίοδος ενίοτε λόγος, με έμφαση στο ασύνδετο σχήμα, οι επαναλήψεις, τα σχήματα λόγου.

Η ειρωνική επομένως οπτική και εκφραστική αποτελεί ουσιώδες συστατικό της ιδιοσυγκρασίας του ποιητή αλλά και κυριότατο στοιχείο της λογοτεχνικής του ιδιοσυστασίας. Η έκταση και το ύφος του σημειώματος φανερώνουν την ανάγκη του Καρυωτάκη να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Δε χωράει αμφιβολία ότι είχε φτάσει στα όριά του και ήθελε να δώσει την απάντηση που έπρεπε στους διώκτες και επικριτές του. Με το τελευταίο του σημείωμα είναι σαν να υποστηρίζει ότι η διακωμώδηση, η ειρωνεία και ο σαρκασμός είναι τρόποι να ζεις και να πεθαίνεις. Εξάλλου, παρά τη λιτότητα και την ατημέλητη, βιαστική γραφή, που αποτυπώνει την κρισιμότητα των στιγμών, το ύφος, εκτιμώ, πως είναι λογοτεχνικό, γιατί ο εξομολογητικός αλλά και καταγγελτικός τόνος, καθώς και η αυτοαναφορικότητα, οι υπαινιγμοί προσιδιάζουν στην ποιητική του συγγραφέα.

Συμπερασματικά, η δημόσια και ανοικτή αυτή τελευταία επιστολή του Κώστα Καρυωτάκη, θεωρώ ότι εμφανίζει στοιχεία λογοτεχνικότητας, αφού αξιοποιεί την ειρωνική και αινιγματική οπτική του έργου του, με εξαίρεση το απλό και οικείο ύφος, όταν απευθύνεται στην οικογένειά του. Τα στοιχεία αυτά, βέβαια δεν επαρκούν, για να χαρακτηριστεί το σημείωμά του ως καθαρά λογοτεχνικό κείμενο.

Απογοητευμένος από τον κοινωνικό περίγυρο, πληγωμένος από την πολεμική εναντίον του, οδηγήθηκε τελικά στον αυτοχειριασμό το Σεπτέμβριο του 1937, ο κλασικός φιλόλογος, ερευνητής και ερμηνευτής της αρχαίας και μεσαι-

ωνικής γραμματείας, **Ιωάννης Συκουτρής**. Ο Συκουτρής ήταν κλασικός φιλόλογος αλλά το ενδιαφέρον του για την ελληνική και ξένη λογοτεχνία, καθώς και η προσπάθειά του για την πνευματική ανύψωση του έθνους, τον έφεραν κοντά στους λογοτέχνες της εποχής και τον έκαναν συναγωνιστή τους. Ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα με διαλέξεις, δημοσιεύσεις, όπου σχολίαζε τον Γκαίτε, τον Δάντη, τον Σολωμό, τον Παλαμά, τον Σικελιανό ή τα πνευματικά ρεύματα της εποχής¹. Με σημαντικές σπουδές σε πανεπιστήμια της Γερμανίας εκλέγεται υφηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα. Εμπλέκει τη λατρεία για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο με την αμαθή πραγματικότητα της εποχής του, στην προσπάθεια να μεταδώσει τα μηνύματα των προγόνων σε ένα κλειστό κύκλο ακαδημαϊκών και σε ένα λαό απαίδευτο.

Το 1931, με πρωτοβουλία του Υπουργού Παιδείας Γεωργίου Παπανδρέου, η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου προσπάθησε να καλύψει ένα σημαντικό κενό του νεοελληνικού πολιτισμού, εκδίδοντας όλα τα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων υπό την αιγίδα της Ακαδημίας Αθηνών. Η επιμέλεια της νέας έκδοσης με τον τίτλο *Ελληνική Βιβλιοθήκη* ανατέθηκε στο Συκουτρή. Είναι αναμφίβολο πως οι καινοτόμες και ριζοσπαστικές ιδέες του έβρισκαν πολλούς εχθρούς, εχθρότητα που εκφράστηκε στην περίπτωση της μετάφρασης του *Συμποσίου* του Πλάτωνα. Η κριτική των περισσοτέρων εστιάστηκε στο γεγονός ότι ο πρόλογος ήταν εκτενής, ενώ στη μετάφραση είχε χρησιμοποιηθεί η απλή καθαρεύουσα κι όχι η δημοτική. Σύντομα ξεσηκώθηκε μια έντονη πολεμική εναντίον της μετάφρασης, με αφορμή μια προλογική αναφορά του. Εκεί οι πολέμιοι υποστήριζαν πως αναδείκνυε την ομοφυλοφιλία, αν και ο ίδιος διατεινόταν ότι αυτή αποτελούσε μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο της αρχαιότητας. Η βίαιη επίθεση εκδηλώθηκε και προσωπικά εναντίον του Συκουτρή για αθεΐα και δυσφήμιση των αρχαίων προγόνων. Κατηγορήθηκε ως διαφθορέας των ηθικών και πνευματικών αξιών του έθνους. Η «εκστρατεία» όμως αυτή δεν είχε επιστημονικό υπόβαθρο, με απτά επιχειρήματα, ενώ ευνοήθηκε από τη συντηρητική πολιτική της Ελλάδας, μετά τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου του 1936 και την προσπάθεια πανεπιστημιακών να προωθήσουν στη θέση του καθηγητή τον Ι. Σταματάκο².

¹ Ο Άγγελος Σικελιανός σε επιστολή του δηλώνει στον Συκουτρή τον θαυμασμό του: «Ευγενικέ πνευματικέ μου φίλε.[...] Μόνον η πεποίθηση που ξεκινάτε, σαν αληθινός πνευματικός άνθρωπος που είσθε, από το συναίσθημα αυτής της τραγικότητας στις εκδηλώσεις Σας...» στο «Μια ανέκδοτη επιστολή του Σικελιανού προς τον Συκουτρή», περ. Αντί, τχ. 560, Αθήνα (23 Σεπτεμβρίου 1994), σελ. 94. Επιπλέον, ο Π. Χάρης υπογραμμίζει: «Ο κρυφός έρωτας για τη νέα λογοτεχνία μας αληθινός και δημιουργικός, τον έρριχνε σ' έναν ωραίο και ανυστερόβουλο αγώνα, τον έφερνε κοντά μας και τον έκανε συναγωνιστή μας...» στο «Ένας συναγωνιστής», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 259, Αθήνα (1 Οκτωβρίου 1937), σελ. 1505-1506.

² *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. ΠΒΛ (Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό)*, τόμ. 9Β, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991, σελ.29.

Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα το «διωγμό» του κοινωνικά και ηθικά, κυρίως από τον κλειστό κύκλο των πανεπιστημιακών, παρά τα επιστημονικά του προσόντα. Έτσι, σύρθηκε σε δίκη, αλλά δεν πρόλαβε να παραστεί, γιατί αποχώρησε οικειοθελώς από τη ζωή, έχοντας πάρει ισχυρή δόση του υπνωτικού veronal. Η καταδίωξη, που είχε αποδοθεί στη ζηλοφθονία και τη στενοκεφαλιά των καθηγητών, τον λύγισε τελικά και δεν μπόρεσε να αντέξει ο ευαίσθητος χαρακτήρας του τις επιθέσεις. Η στέρηση της έδρας του καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με τα συναισθήματα της απογοήτευσης και της πικρίας, της οργής και της αγανάκτησης για την αδικία εις βάρος του, ήταν ο πιο εμφανής και γενικά αποδεκτός λόγος που οδήγησε τον Συκουτρή στην απόφαση της αυτοχειρίας. Συναφής ήταν και η πιθανότητα μιας ερωτικής αποτυχίας και περισσότερο πιθανή θεωρήθηκε η υπόθεση της εξάντλησης της δημιουργικότητάς του¹.

Ο Ιωάννης Συκουτρής, αν και σε δημόσια ομιλία του αποδοκίμαζε την αυτοκτονία, στις 18 Σεπτεμβρίου 1937, ταξίδεψε στην Κόρινθο και τρεις μέρες αργότερα ανέβηκε στον Ακροκόρινθο, για να θαυμάσει για τελευταία φορά την ελληνική φύση. Το βράδυ επέστρεψε κατάκοπος στο ξενοδοχείο, όπου την επόμενη μέρα τον εντόπισε νεκρό ο ιδιοκτήτης του.

Πάνω στον Ακροκόρινθο ο Συκουτρής έγραψε το πρώτο αυτοκτονικό κείμενο, μια επιστολή χωρίς συγκεκριμένο αποδέκτη:

«Το υπόλοιπον μέρος της Εισαγωγής [εννοεί της Ποιητικής] δεν εστάθη δυνατόν να γραφή. Ό,τι υπάρχει δεν είναι δημοσιεύσιμον. Θα εξήταζε το πρόβλημα των τραγικών συναισθημάτων, δηλ. το πρόβλημα του τραγικού ανθρώπου.

Αλλά το πρόβλημα αυτό εξούσεν ο συγγραφεύς μέσα του τόσον έντονα, τόσον προσωπικά, ώστε δεν κατώρθωνεν επί πολύ να το περιλάβη εις ισότιμον και αποστρογγυλωμένην διατύπωσιν. Είχεν αρχίσει να το κάνη τον χειμώνα του 1936-1937, όταν ανέλυεν εις τον "Φιλολογικό Κύκλον" τας τραγικάς μορφάς του Ρωμαίου και του Lorenzo, του Lear και της Cordelia, του Βρούτου και του Μάκβεθ και όταν ετοιμάζεν την ανάλυσιν του Hamlet.

Δυστυχώς δεν κατώρθωσε να το γράψη ούτε την άνοιξιν του 1937, περιπλακείς εις συζητήσεις μικροπρεπείς και ταπεινάς.

Και το τραγικόν είναι παραλλαγή του υψηλού πάντοτε. Ευτυχώς εξεκαθάρισεν εφέτος το καλοκαίρι τας ιδέας του και ημπορούσε να υποσχεθή εις αγαπητόν του πρόσωπον ότι προ της αναλύσεως των έργων του Σαίκσπηρ και των Ελλήνων τραγικών που θα έκαμνε το έτος 1937-1938 εις τον "Ασκραίον", θα διέθετε μερικά μαθήματα διά να ομιλήση γενικώς περί του τραγικού ανθρώπου. Εκεί θα ανέπτυσσε και την ιδιικήν του θεωρίαν περί καθάρσεως, την οποία, αυτοτελή και ασύνδετον ως τώρα με το υπόλοιπον της "Ποιητικής" συνέδεεν ο συγγραφεύς με τα περί του καθόλου. Ήτο η καθολικοποίησις των ελεεινών και φοβερών παθημά-

¹ Πέτρος Χαρτοκόλλης, ό.π., σελ. 104-106.

των μέσα εις την ψυχήν του θεατού, ο οποίος, με τον έλεον και τον φόβον που του προκαλεί ο ποιητής, αισθάνεται τα γινόμενα επί σκηνής ως ιδικήν του υπόθεσιν, ως υπόθεσιν πανανθρώπινον μάλλον.

Έτσι καθήρετο το απλούν συμπτωματικόν ηθικόν γεγονός. Απ' αυτό θα επροχωρούσεν εις την ψυχολογίαν του τραγικού προσώπου. Ήλπιζε πως θα επρόφθανεν. Μα ο έρωσ θανάτου είναι ισχυρότερος από κάθε έρωτα: έρωτα ανθρώπων, έρωτα παιδείας, έρωτα γης και φωτός»¹.

Στο μέρος αυτό συνέθεσε, όπως αναφέρεται στην επιστολή, μια σύντομη εισαγωγή στην αδημοσίευτη ως τότε *Ποιητική* του Αριστοτέλη, που είχε μεταφράσει και ερμηνεύσει ο παλαιός καθηγητής του Σίμος Μενάρδος, δηλώνοντας την αδυναμία συγγραφής του υπόλοιπου μέρους της, στο οποίο θα εξέταζε το πρόβλημα του τραγικού ανθρώπου. Σχεδίαζε να μιλήσει και να αναλύσει «το πρόβλημα των τραγικών συναισθημάτων», συνδέοντας και ταυτίζοντας πάντοτε το «τραγικόν» με το υψηλόν, ένα σχέδιο το οποίο δεν κατέστη δυνατόν να υλοποιήσει, γιατί, όπως εξηγεί ο ίδιος, το βίωνε υπερβολικά έντονα. Το καλοκαίρι του 1937, με την παράδοση μαθημάτων σχετικά με το «τραγικόν», κατάφερε να εκφράσει τις ιδέες του, να ερμηνεύσει τα έργα του Σαίξπηρ και των Ελλήνων τραγικών και να αναπτύξει τη θεωρία του περί καθάρσεως, συνδέοντάς την «με τα περί του καθόλου». Παραπέμποντας στον ορισμό της τραγωδίας από την *Ποιητική* του Αριστοτέλη, τονίζει τη συμμετοχή του θεατή με τη διαμεσολάβηση του ποιητή στα γινόμενα επί σκηνής. Το σημείωμα ολοκληρώνεται με την ομολογία του γράφοντος αναφορικά με την αδυναμία του να αποτυπώσει την ψυχολογία του τραγικού προσώπου².

Για την έννοια του «τραγικού», στην οποία αναφέρεται στο σημείωμά του και για το νόημα του θανάτου είχε μιλήσει και σε παλαιότερα κείμενά του, στα οποία υπαινισσόταν την αυτοκτονία, την αυτοκαταστροφή, για να διαφυλάξει τις αξίες του. Και η αξία που θεωρεί ως «πολυτιμότερη» είναι η αίσθηση του τραγικού³. Είχε την πεποίθηση ότι τον κατατρέχουν όλοι, η

¹ Διονύσιος Αλικανιώτης, *Ιωάννης Συκουτρήs. Η ζωή του 1901-1937*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2008, σελ. 468-469.

² «Και εδώ ακριβώς κείται η τραγικότηs του ηρωικού ανθρώπου. Ριζωμένος είναι βαθύτατα εις το παρελθόν [...] μέσα του συμπυκνώνει εις μοναδικόν βαθμόν εντάσεως το παρόν- και όμως αρνείται το παρόν και το μάχετ' εν ονόματι του μέλλοντος [...]. Και το μάχεται με τα όπλα και την ρώμην της ψυχής του...» βλ. Ν. Δετζώρτζης, «Ιωάννης Συκουτρήs. Η ηρωική αντίληψιs της ζωής», στον αναμνηστικό τόμο *Ιωάννης Συκουτρήs. Πενήντα χρόνια από τον θάνατό του*, Εταιρία Νεοελληνικών Σπουδών και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1988, σελ. 58.

³ «Τραυώ διαρκώς μπροστά και απόπειρες κάνω πολλές να ξεφύγω από το πολυδαίδαλο αδιέξοδο που μέχει σπρώξει η ζωή, η μοίρα μου καλύτερα. Μια μοίρα δε θέλω να πω σκληρή και κακή- σ' αυτήν χρωστώ και τις πιο μεγάλεs μου χαρές- αλλά πάντα κάτι που μου

ζωή, η μοίρα, οι άνθρωποι και, απογοητευμένος ηθικά, έβλεπε τον θάνατο ως μία λύτρωση, ως μια απεγνωσμένη επιλογή στο αδιέξοδό του. Ο εκούσιος θάνατος θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είχε ως κίνητρο την εκδίκηση εκείνων που πίστευε ότι τον εγκατέλειψαν και τον απέρριψαν. Η ψυχή του ήταν πλημμυρισμένη πίκρα και απογοήτευση από την άδικη και απρεπή συστρατεία εναντίον του, καθώς έβλεπε, αυτός, ένας διανοούμενος, την παραμόρφωση και την πολεμική του έργου του. Η στάση αυτή των πανεπιστημιακών, συνδυασμένη με τη μοναξιά και τα διλήμματα, τον οδήγησαν σε σκληρούς εσωτερικούς αγώνες πάνω στον Ακροκόρινθο, αλλά τελικά, («ο έρωσ του θανάτου») αποδείχτηκε ισχυρότερος από οποιονδήποτε άλλον¹.

Το αυτοκτονικό αυτό σημείωμα, που περιέχει σκέψεις και προβληματισμούς του συγγραφέα αναφορικά με την αδυναμία ολοκλήρωσης της εισαγωγής του, καθώς είναι διατυπωμένο σε τριτοπρόσωπη αφήγηση, φαίνεται πως γράφτηκε από έναν άνθρωπο, ο οποίος ήθελε να αποστασιοποιηθεί από το θέμα της ψυχολογίας του τραγικού ανθρώπου- αφού το τρίτο πρόσωπο συνιστά μια αποστασιοποίηση από τη φυσικότητα του πρώτου ενικού προσώπου και την εσωτερική κατάσταση του γράφοντος υποκειμένου²- ή είχε ξεπεράσει την κατάσταση της τραγικότητας ή τέλος θεωρούσε τον εαυτό του ήδη νεκρό. Με το τρίτο πρόσωπο εξάλλου, η αφήγηση του συγγραφέα χάνει τον άμεσο και προσωπικό χαρακτήρα. Επίσης, ο τριτοπρόσωπος λόγος λειτουργεί ως φρένο, αποφορτίζοντας μian αφήγηση που θα μπορούσε να διολισθήσει προς το μελοδραματισμό. Το τέλος της αποχαιρετιστήριας επιστολής ενισχύει την άποψη για τον προσχεδιασμένο αυτοχειρισμό του συγγραφέα.

Τα κείμενα του Συκουτρή, παρά τις περιστατικές του συγκαταβάσεις προς

καθιστά τη ζωή σαν μια πορεία ενός υποζυγίου που το έζεψαν και το σέρνουν προς τον γκρεμό. Η διαφορά είναι πως βλέπω πού με σέρνουν και βλέπω πού πρόκειται να καταρακυλήσω και όμως δεν μπορώ αλλιώς- καμιά φορά μου φαίνεται σαν να μη θέλω αλλιώς- γιατί αισθάνομαι πως θα έπρεπε ν' απαρνηθώ ό,τι πολυτιμότερο, ό,τι προσωπικότερο μου εχάρισε η Ζωή: μian αίσθηση της ζωής τραγική, εις την οποία χρωστώ τις μεγαλύτερες ανατάσεις της ψυχής μου αλλά και τους φοβερούς ορισμούς της.» στο «Ανέκδοτες επιστολές», περ. *Αντί, ό.π.*, σελ. 113. **Επιπλέον**, «Κατ' αυτόν τον τρόπον ζη τ α υ τ ο χ ρ ό ν ω ς ο ηρωικός άνθρωπος τον μεγαλύτερόν του πόνον και την μεγαλυτέραν του ελπίδα. Ζη την συντριβήν και τον πόνον του, αλλά ζη μαζί και την ηθικόν αναγκαιότητα του πόνου και του χαμού του. Κάτι περισσότερον: Ε ρ ω τ ε ύ ε τ α ι την συντριβήν του, την χαιρετ' εκ των προτέρων, αντλεί την ιλαρωτέραν του ακριβώς παρηγορίαν από την συντριβήν του.» , βλ. Ιωάννης Συκουτρή, *Εκλογή έργων*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997, σελ. 650.

¹ «Η ζωή ενός ανθρώπου, [...], δεν ημπορεί παρά να είναι σύντομος. [...] Σύντομος, διότι πάντοτε είναι, από τη μοίρα του και μόνην οδηγούμενος, ε ρ α σ ι θ ά ν α τ ο ς», βλ. Ιωάννης Συκουτρή, *ό.π.*, σελ. 657.

² Γρηγόρης Πασχαλίδης, *Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1993, σελ. 246.

την οικειότερη και λαϊκότερη γλώσσα, ήταν κείμενα γραμμένα από άνθρωπο που δεν πίστευε στο δημοτικισμό. Ήταν «παρά τα επιφαινόμενα, καθαρολόγος. Αγαπούσε να διατυπώνει τα νοήματά του ομαλά και καθαρά, να γίνεται άμεσα κατανοητός»¹. Στο σημείωμα αυτό μεταχειρίζεται τη λαϊκή δημοτική γλώσσα, συνδυασμένη με φράσεις και τύπους της καθαρεύουσας, προκειμένου να δηλώσει υψηλά νοήματα. Έχοντας ως κύριο όργανό του τη δημοτική, δημιουργεί μια δική του γλώσσα, με προσμείξεις στοιχείων της λαϊκής και λόγιας γλώσσας. Και στην επιλογή των λέξεων και στην κατασκευή των φράσεων και στην όλη κατασκευή των περιόδων υπάρχει πολλή επιμέλεια και η γλώσσα είναι άψογα συγκροτημένη χωρίς ιδιαίτερες ακρότητες. Το ύφος, επίσημο, σοβαρό, υπογραμμίζει τα ανεκπλήρωτα σχέδια του συγγραφέα, που με την τριτοπρόσωπη- αντικειμενική έκφραση, δίνει την εντύπωση πως απομακρύνεται από την ψυχολογία του τραγικού ανθρώπου. Η κλιμάκωση των συναισθημάτων του Συκουτρή από την απλή δήλωση για τη μη ολοκλήρωση της εισαγωγής ως την τελική παραίτηση από τη ζωή και την οριστική απόφασή του, εμφατίζεται με την επανάληψη της λέξης «τραγικόν», η οποία υποδηλώνει την τραγική του κατάσταση.

Ο Συκουτρής θα γράψει ακόμη ένα βιαστικό και δυσανάγνωστο αποχαιρετιστήριο σημείωμα, με συγκεκριμένο αποδέκτη αυτή τη φορά, τον καθηγητή του Πολυτεχνείου, προσωπικό φίλο του ζεύγους Συκουτρή από τα φοιτητικά τους χρόνια, αρχιτέκτονα Άγγελο Καλογερά:

«Αγαπημένε μου Άγγελε

Γράφω σ' εσένα γιατί δεν έχω τη δύναμη και την τόλμη να γράψω στην ακριβή μου Χαρά-έστω και για να την αποχαιρετήσω. Σε παρακαλώ φρόντισε μαζί με τον Κώστα Δαμβέργη και τον Κάρολο Beregean για ό,τι της χρειαστή.

Τις αξίζει (δύο δυσανάγνωστες λέξεις) την παράκλησή μου.

Ιδίως θα ήθελα να μην είχε ενοχλήσει εις τα ζητήματα (δυσανάγνωστη λέξη) νομικά σχετικώς έχω σε σημειώματα στο γραφείο μου στην Ακαδημία.

Στο πνεύμα εκείνο θα ήθελα να ρυθμισθή.

Στην Έλλη πολλούς χαιρετισμούς, φιλιά στον Νίκο, σου σφίγγω το χέρι αγαπήτε μου (δυσανάγνωστη λέξη : φιλώ τη;) μάνα σου με (δυσανάγνωστη λέξη: αγάπη;).

21.9.1937 Γιάννης»²

Το κείμενο αυτό, που βρέθηκε στο δωμάτιο του ξενοδοχείου, γραμμένο καθόλου νηφάλια, αλλά κάτω από την επίδραση έντονης συγκινησιακής φόρ-

¹ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Ο Συκουτρής και η γλώσσα. Η ανεξιγλωσσία», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 738, Αθήνα (1 Απριλίου 1958), σελ. 483.

² Διονύσιος Αλικανιώτης, *ό.π.*, σελ. 470-471.

τισης, δεν αναφέρει κι ούτε υπαινίσσεται τους λόγους που τον οδήγησαν στην απόφαση της αυτοχειρίας, αν και είχε κάνει νύξη για τον εκούσιο ή ακούσιο θάνατο λίγο πριν την αυτοκτονία του¹.

Με την πρωτοπρόσωπη εκφώνηση και την εμφατική εστίαση στο εγώ, με ένα απλό και οικείο ύφος, σε καθημερινή γλώσσα, ο Συκουτρής εκφράζει την αδυναμία και την ατολμία του να γράψει αυτή την αποχαιρετιστήρια επιστολή στην πολυαγαπημένη του γυναίκα Χαρά. Εξουσιοδοτεί τον Άγγελο Καλογερά, τον Κώστα Δαμβέργη και τον Κάρολο Βερεγγεαν να φροντίσουν τη γυναίκα του και να ρυθμίσουν όλες τις εκκρεμότητες που αφορούσαν την ίδια και το συγγραφικό του έργο. Καταλήγοντας, ο Συκουτρής αποστέλλει πολλούς χαιρετισμούς στην οικογένεια του φίλου του.

Ο φάκελος με το αυτοκτονικό αυτό σημείωμα είχε θερμότερη προσφώνηση, συνοδευόμενη από την κτητική αντωνυμία α' προσώπου («Αγαπημένε μου,»), ημερομηνία(21-9-1937) και υπογραφή («Γιάννης») και περιείχε οδηγίες στις οποίες τον παρακαλεί να κάψει όλα τα χειρόγραφα και τις σημειώσεις του. Επιπλέον, κληροδοτούσε τα βιβλία του στην Εθνική Βιβλιοθήκη για μελλοντική χρήση, άφηνε ένα χρηματικό ποσό στην γυναίκα του και ζητούσε να δημοσιευτεί το τμήμα της εισαγωγής στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη που είχε ολοκληρώσει, χωρίς κανείς να προσπαθήσει να το συμπληρώσει. Στο φάκελο υπήρχε ο τόπος συγγραφής, η ημερομηνία και η υπογραφή, όπως και στην αποχαιρετιστήρια επιστολή του.

Την απόφαση για την αυτοχειρία δεν τη δικαιολόγησε με ένα εξομολογητικό γράμμα, όπως ο Καρυωτάκης, ίσως, γιατί είχε διακηρύξει ανοικτά και επανειλημμένα την πεποίθηση ότι ο θάνατος προσφέρει τη λύτρωση από το φθαρτό σώμα («όταν οριστικώς λυτρωθή από του σώματος τα δεσμά;»)², και επιπλέον τον θεωρούσε σαν τη δικαίωση μιας ηρωικής ζωής³.

Το σοβαρό και επίσημο ύφος της συγγραφικής παραγωγής του Συκουτρή εντοπίζεται στη πρώτη αποχαιρετιστήρια επιστολή και κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι προσεγγίζει το λογοτεχνικό είδος. Αντίθετα, το δεύτερο αυτοκτονικό σημείωμα, καθώς ακολουθεί το πρότυπο μιας επιστολής, δηλαδή περιέχει προσφώνηση, αποφώνηση, χαιρετισμό, υπογραφή, η-

¹ « Η ζωή ενός ηρωικού ανθρώπου, καθώς αυτού που περιέγραψα, δεν ημπορεί παρά να είναι σ ύ ν τ ο μ ο ς. Σύντομος όχι πάντοτε με την κοινή σημασίαν· ημπορεί κάποτε να ζήσει και πολλά χρόνια, αλλά πάντα θα είν' ολίγα, σχετικώς με την πλησμονήν της ζωτικότητός του[...]. Σύντομος, διότι ο ηρωικός άνθρωπος περνά ολόκληρον την ζωήν του εις το πολυκίνδυνον μέτωπον του πολέμου. Σύντομος, διότι πάντοτε είναι, από την μοίραν του και μόνην οδηγούμενος, ε ρ α σ ι θ ά ν α τ ο ς », βλ. Ιωάννης Συκουτρής, *ό.π.*, σελ. 657.

² Ιωάννης Συκουτρής, «Απόσπασμα από την εισαγωγή εις τον "Φαίδωνα"», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 738, Αθήνα (Απρίλιος 1958), σελ. 515.

³ Ιωάννης Συκουτρής, *ό.π.*, σελ. 657: «Η ζωή ενός ηρωικού ανθρώπου...».

μερομηνία, έχει ανεπιτήδευτο και οικείο ύφος και διατυπώνονται ευκρινώς οι προθέσεις του γράφοντος υποκειμένου, εντάσσεται στο γραμματειακό είδος.

Συγγραφέας μυθιστορημάτων για παιδιά, αυτοβιογραφικών αναμνήσεων και πλήθους επιστολών σε ανθρώπους των ελληνικών γραμμάτων και της πολιτικής, η **Πηνελόπη Δέλτα** αυτοκτόνησε στα 67 της χρόνια, τον Απρίλιο του 1941, την ημέρα που μπήκαν οι Γερμανοί κατακτητές στην Αθήνα.

Δεν ήταν η πρώτη φορά που επιχειρούσε να αυτοκτονήσει. Η ιδέα του θανάτου, όπως ονομάζει η ίδια η Δέλτα την τάση της για αυτοκτονία, της ήταν γνώριμη από παιδί¹. Όταν, ώριμη γυναίκα πια, παντρεμένη και με τρία παιδιά, γνώρισε και ερωτεύτηκε το διπλωμάτη Ίωνα Δραγούμη, αυτή η ιδέα ξαναεμφανίζεται. Δύο χρόνια πριν τον γνωρίσει, είχε νοσηλευτεί σε κλινική της Αυστρίας με ψυχοσωματικά συμπτώματα, πίσω από τα οποία υπέβασκε μία διάχυτη μελαγχολία. Αντιμετωπίζοντας τις ερωτικές διαθέσεις του Δραγούμη και τον κίνδυνο να ξανακυριεύσει την ψυχή της ο θάνατος, η Δέλτα κατηγορεί τον εαυτό της². Η απόφασή της όμως ήταν τελεσίδικη: να ξανάβλεπε το Δραγούμη κι έπειτα να σκοτωνόταν. Η σκέψη να ζήσει μαζί του ήταν απαγορευμένη, γιατί ήταν παντρεμένη και δεν ήθελε να στιγματίσει τα παιδιά της. Ύστερα από δύο απόπειρες αυτοκτονίας, επιστρέφοντας στην ανιαρή πραγματικότητα, επικαλείται τη δύναμη του πεπρωμένου³. Με τον καιρό, ο Δραγούμης αντιλαμβάνεται πως η Δέλτα είχε αποφασίσει να τον εγκαταλείψει εξαιτίας των συμβατικών δεσμών που της επιβάλλουν να πνίξει τον έρωτα και την ψυχή της· έναν έρωτα που δεν ολοκληρώνεται, με σπάνιες συναντήσεις, με απόπειρες αυτοκτονίας, με πιέσεις, εκβιασμούς και τραγικά διλήμματα⁴.

Χρόνια αργότερα, καθηλωμένη σε αναπηρική καρέκλα από κάποια νευρολογική ασθένεια, ανίκανη να γράψει, έβαλε τέρμα στη ζωή της. Αφού κατάπιε δηλητήριο, άφησε μια λιτή επιστολή στα παιδιά της, χωρίς καμία εξήγηση και δικαιολογία, καμία απολογία ή συμβουλή, μόνο οδηγίες και ένα μήνυμα για τον πατέρα τους:

¹ «Με τραβούσε η ιδέα του θανάτου, που θα 'κανε τη μητέρα να κλάψει», βλ. Π.Α. Ζάννας (επιμ.), *Π.Σ. Δέλτα. Πρώτες Ενθυμήσεις*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985, σελ. 29.

² «Τη νύχτα, συλλογιζόμουν, συλλογιζόμουν, σκοτισμένη ως την ψυχή. Γιατί την άφησα τη φίλια του να γίνει κάτι άλλο; [...] Τι ανοησίες!, βλ. Π.Α. Ζάννας (επιμ.), *Π.Σ. Δέλτα. Αναμνήσεις 1921*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1996, σελ. 30.

³ «Υπάρχει κάτι δυνατότερο από τη θέλησή μας... Θεός Θεός να το πεις ή φύση ή δαίμονα ή Μοίρα, κάτι δυνατό και αμείλικτο που μας τσακίζει και μας συντρίβει, βλ. Π.Α. Ζάννας (επιμ.), *Π.Σ. Δέλτα. Αναμνήσεις 1921, ό.π.*, σελ. 93.

⁴ Χάρης Σακελλαρίου, *Πηνελόπη Δέλτα. Η ζωή- οι έρωτες-το έργο της*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 25.

«Παιδιά μου, ούτε παπά, ούτε κηδεία, Παραχώστε με σε μια γωνιά του κήπου, αλλά μόνο αφού βεβαιωθείτε ότι δεν ζω πια. Φροντίστε τον πατέρα σας. Τον φιλώ σφιχτά»¹.

Το απλό αυτό αυτοκτονικό κείμενο της Πηνελόπης Δέλτα προς τα παιδιά της, αν και περιεκτικό, πιστεύω πως περικλείει μια μεγάλη αντίφαση. Από τη μια μεριά, η Δέλτα υπογραμμίζει την αμέριστη αγάπη προς την οικογένειά της, που επιτονίζεται με την κλητική προσφώνηση («Παιδιά μου») και ιδιαίτερα προς τον άντρα της («Τον φιλώ σφιχτά») και από την άλλη, δεν περιέχει κανένα δισταγμό για την πράξη της, η οποία θα τους προκαλέσει απέραντη θλίψη. Αρχικά, η Δέλτα παραγγέλλει στις κόρες της να την θάψουν απλά, στον κήπο του σπιτιού της, χωρίς καμιά θρησκευτική τελετή και στη συνέχεια, τις προτρέπει να προσέχουν και να φροντίζουν τον πατέρα τους, που αγαπούσε υπερβολικά. Η αγάπη, η τρυφερότητα προς τα παιδιά της διαφαίνεται από την ήπια προστακτική εκφραστική («Παραχώστε με/Φροντίστε τον») και την επίκληση («Παιδιά μου»).

Το σημείωμα της Δέλτα ανήκει στο γραμματειακό είδος, καθώς παρουσιάζει τα διακριτικά στοιχεία μιας επιστολής (ένθερμη προσφώνηση και αποφώνηση), γλώσσα απλή, καθημερινή έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η άμεση έκφραση των προθέσεων της αυτόχειρα, με μια αλυσίδα εντολών, προτροπών ή οδηγιών, αποσιωπώντας παράλληλα τα πραγματικά κίνητρα της χειρονομίας της.

Όπως ήταν επόμενο, η πράξη της αυτοχειρίας προκάλεσε ερωτηματικά αναφορικά με τα αίτιά της. Ο εγγονός της, Π. Ζάννας υποστηρίζει πως η Πηνελόπη Δέλτα αυτοδηλητηριάστηκε την ημέρα που τα γερμανικά στρατεύματα έμπαιναν στην Αθήνα ως πράξη αντίστασης στους κατακτητές². Ο Π. Χαρτοκόλλης επισημαίνει ότι η αυτοκτονία της έρχεται σε ιδεολογική αντίθεση με την άποψη που διατύπωσε στο βιβλίο *Για την πατρίδα*, όπου τόνιζε: «δε χρησιμεύει να πεθάνομε από αγάπη ή από λύπη για την πατρίδα. Πρέπει ο θάνατός μας να ωφελήσει σε κάτι. Ειδεμή είναι άχρηστος»³. Στον αντίποδα, ο δισέγγονός της Α. Ζάννας εξομολογείται πως η Πηνελόπη Δέλτα έγραφε μέχρι το τέλος της ζωής της για το μεγάλο έρωτά της, που δεν παντρεύτηκε ποτέ, τον Ίωνα Δραγούμη. Και συμπληρώνει πως δεν έφυγε από τη ζωή μόνο από τη θλίψη για την είσοδο των Γερμανών αλλά και για έναν έρωτα που δεν εκπληρώθηκε ποτέ⁴.

¹ Χάρης Σακελλαρίου, *ό.π.*, σελ. 29.

² Μάνος Χωριανόπουλος, *Κορυφαίες μορφές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, Αθήνα 1991, σελ. 73.

³ Πέτρος Χαρτοκόλλης, *ό.π.*, σελ. 166-168.

⁴ Από συνέντευξη τύπου που παραχώρησε στο TheToc, ο δισέγγονός της Α. Ζάννας, με αφορμή την έκδοση του βιβλίου της Ρωμιοπούλες. Ανακτήθηκε από: <http://www.thetoc.gr/politismos/article/aro-erwta-autoktonise-i-pinelopi-s-delta> (τελευταία επίσκεψη στις 28 Ιουνίου 2017).

Στις 18 Δεκεμβρίου 1976 αυτοκτονεί η ποιήτρια Κοραλία Ανδρειάδη-Θεοτοκά, πηδώντας στον ακάλυπτο της πολυκατοικίας της στην Αθήνα. Η Κοραλία Ανδρειάδη παντρεύεται το 1966 τον κατά τριάντα χρόνια μεγαλύτερό της, συγγραφέα Γιώργο Θεοτοκά, ο οποίος θα πεθάνει ξαφνικά τρεισήμισι μήνες μετά το γάμο τους. Πρωτοεμφανίστηκε στα γράμματα το 1963, όταν δημοσίευσε την πρώτη της ποιητική συλλογή *Απόπειρες*, με το οικογενειακό επώνυμο Ανδρειάδη και ολοκληρώνει τη συγγραφική της παραγωγή με το τέταρτο και τελευταίο ποιητικό βιβλίο, *Το ποίημα: Οι μεγάλες διαδικασίες*, ένα ποίημα- παραλήρημα, λίγο πριν αποχωρήσει οικειοθελώς από τη ζωή¹. Ο θάνατος του Θεοτοκά την επηρέασε βαθιά και αποσυντόνισε την ψυχή της. Άμεση προτεραιότητα αποκτά από τότε η προβολή του έργου του συζύγου της, φροντίζοντας τα ανέκδοτα κείμενά του και τις επανεκδόσεις των παλαιότερων βιβλίων του. Το έργο του γίνεται σκοπός στη ζωή της, ένα χρέος. Επιβαρυσμένη από την απουσία του, που δεν ξεπέρασε ποτέ, οδηγήθηκε στο τέρμα, αφήνοντας ένα αυτοκτονικό σημείωμα με αστείο λυρισμό και θαρραλέα εξομολογητική διάθεση.

«Τελειώνω τη ζωή μου με την δική μου θέληση, και κανένας εκτός από εμένα την ίδια δεν ευθύνεται για τον θάνατό μου.

Είμαι απροσάρμοστη στην πραγματικότητα, αισθάνομαι άχρηστη σε έναν κόσμο που εργάζεται κι' αγωνίζεται. Η καταθλιπτική κατάσταση που με βασανίζει δεν με αφήνει να εργαστώ αποδοτικά πουθενά. Η φαρμακοθεραπεία δεν μπόρεσε να κατανικήσει τη μελαγχολία μου. Κουράζω τους δικούς μου, τη μάνα μου, την αδελφή μου, τους φίλους! Με τρέλανε ο θόρυβος, τα καυσαέρια, η σκληρή καταπιεστική κοινωνία, και φταίω εγώ που ζω περισσότερο στον κόσμο της φαντασίας, και δεν ωρίμασα παρά τα χρόνια μου. Θαυμάζω τους νέους για την κατάφαση τους στη ζωή, ήθελα να'μαι σαν κι αυτούς, αλλ' αλλοίμονο δεν μπορώ ν' αγωνιστώ όπως θα'θελα.

Είμαι υπερβολικά συναισθηματική. Η αρχή ήταν ο θάνατος του άντρα μου πριν δέκα χρόνια. Έκανα ό,τι μπορούσα για το έργο του Γ. Θεοτοκά, του άντρα μου. Ελπίζω να μη θρωμίσετε το όνομα που φέρνω με μάταια ερωτήματα για αιτίες κι' αφορμές. Μη κουράσετε δικούς μου φίλους.

Δεν είμαι η μόνη, αλλά είμαι μόνη. Γεια. Ο κόσμος ελπίζω να καλλιτερέψη. Για όλους. Για τους άλλους.

Γεια

Κ. Θεοτοκά,

Δεκ. 76»²

¹ Τζ. Ανδρειάδου- Σταμπουλοπούλου (επιμ.), *Κοραλία Θεοτοκά. Τα κείμενά της- τα κείμενα για το έργο της*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1977, σελ. 11-12.

² Τζ. Ανδρειάδου- Σταμπουλοπούλου (επιμ.), *ό.π.*, στο εσώφυλλο του βιβλίου.

Με την προγραμματική και επιτελεστική δήλωση («Τελειώνω τη ζωή μου με την δική μου θέληση, και κανένας εκτός από εμένα την ίδια δεν ευθύνεται για τον θάνατό μου»), που επιτονίζεται με την επανάληψη προσωπικών και κτητικών αντωνυμιών πρώτου προσώπου, υπογραμμίζεται η οριστική απόφαση της Θεοτοκά να προβεί στην αυτοχειρία. Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση, συνυφασμένη με το απολογητικό ύφος, μαρτυρεί την πρόθεση να απαλλάξει τους άλλους από οποιαδήποτε ευθύνη για την πράξη της («...με τη δική μου θέληση, και κανένας εκτός από εμένα την ίδια δεν ευθύνεται για τον θάνατό μου»). Ασυμβίβαστη με την πραγματικότητα, εκφράζει την αυτουποτίμησή της απέναντι στο μόχθο και τον αγώνα των άλλων («Είμαι απροσάρμοστη στην πραγματικότητα, αισθάνομαι άχρηστη σε έναν κόσμο που εργάζεται κι' αγωνίζεται»), αυτουποτίμηση που ενισχύεται με τη χρήση αρνητικών χαρακτηρισμών, δηλωτικών του τραγικού της αδιεξόδου. Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται από την κατάθλιψη και την αναποτελεσματική φαρμακοθεραπεία, με αποτέλεσμα να επιβαρύνει τα αγαπημένα της πρόσωπα με την παρουσία της («Η φαρμακοθεραπεία δεν μπόρεσε να καταικήσει τη μελαγχολία μου. Κουράζω τους δικούς μου, τη μάνα μου, την αδελφή μου, τους φίλους μου»).

Επιπρόσθετα, μέσα από μία κλιμακωτή απαρίθμηση από τα ασθενέστερα στα ισχυρότερα των αιτιών του αρνητικού της ψυχισμού, με επαγωγική πορεία σκέψης, η Θεοτοκά επιρρίπτει στον εαυτό της την ευθύνη για την αποστασιοποίηση από τη φθονερή πραγματικότητα και την ανωριμότητά της («Με τρέλανε ο θόρυβος, τα καυσαέρια, η σκληρή καταπιεστική κοινωνία, και φταίω εγώ... και δεν ωρίμασα παρά τα χρόνια μου»). Με το πρωτοπρόσωπο ρήμα («θαυμάζω») αναδεικνύεται η ενθουσιώδης απεύθυνση προς τους νέους για την αισιόδοξη στάση και τη μαχητική τους διάθεση στη ζωή, μα συνάμα και η αδυναμία της να συμπορευτεί με αυτούς («Θαυμάζω τους νέους για την κατάφασή τους στη ζωή, ήθελα να' μαι σαν κι αυτούς, αλλ' αλλοίμονο δεν μπορώ ν' αγωνιστώ όπως θα' θελα.»).

Η Κοραλία Θεοτοκά ομολογεί με ειλικρίνεια την υπερβολική ευαισθησία της και θεωρεί την άσχημη ψυχολογική κατάσταση ως φυσικό επακόλουθο της απώλειας του άντρα της («Είμαι υπερβολικά συναισθηματική. Η αρχή ήταν ο θάνατος του άντρα μου πριν δέκα χρόνια. Έκανα ό,τι μπορούσα για το έργο του Γ. Θεοτοκά, του άντρα μου»). Ο πόνος για το θάνατο του συζύγου της, ο έρωτάς της γι' αυτόν και η φροντίδα για το έργο του επικυρώνονται με τη διπλή επανάληψη της φράσης («του άντρα μου»). Επιπλέον, εκφράζει τη βαθύτερη επιθυμία της για τη διαφύλαξη της τιμής, της αξιοπρέπειας του ονόματός της και κατά συνέπεια την πρόθεσή της να παρεμποδίσει την όποια αναζήτηση των αιτιών της αυτοχειρίας της. Η ευνοϊκή, φιλική της διάθεση είναι πρόδηλη με τη χρήση του ρήματος («ελπίζω»), το οποίο μετριάζει τις προστακτικές που ακολουθούν («να μη βρωμίσετε», «Μη

κουράσετε»). Το υπαρξιακό κενό και το αίσθημα της μοναξιάς που βίωνε η ποιήτρια αποτυπώνονται στο λογοπαίγνιο («Δεν είμαι η μόνη, αλλά είμαι μόνη»). Ολοκληρώνει την αποχαιρετιστήρια επιστολή μ' έναν διπλό χαιρετισμό («Γεια....Γεια») και μ' ένα μήνυμα αισιοδοξίας για το μέλλον όλου του κόσμου (καθολικότητα), για όλους τους άλλους, εκτός από την ίδια, στοιχείο που καταδεικνύει την αμετάκλητη απόφαση να εγκαταλείψει τη ζωή. Το αυτοκτονικό σημείωμα κλείνει με την αποφώνηση-χαιρετισμό («Γεια»), την υπογραφή της ποιήτριας («Κ. Θεοτοκά»), τη χρονολογία («Δεκ. 76»), ενώ απουσιάζει η προσφώνηση.

Με φροϋδικούς όρους η αυτοχειρία αντιμετωπίζεται ως βίαια πράξη που κρύβει έντονη εσωτερική σύγκρουση, η οποία δε μπορεί να επιλυθεί, γιατί έχει αναπτυχθεί πάνω σ' ένα υπόστρωμα μελαγχολίας και κατάθλιψης, αγγίζοντας τα όρια της απελπισίας. Στην περίπτωση της Θεοτοκά, στον πυρήνα της κατάρρευσής της παρέμεινε ο θάνατος του άντρα της, που έκανε τη ζωή της αφόρητη, χωρίς κανένα ενδιαφέρον και την οδήγησε στη μοιραία απόφαση να αποχωρήσει από τον κόσμο.

Η πρωτοπρόσωπη βιωματική αφήγηση της ποιήτριας στοιχειοθετείται μέσα από τις αυτοαναφορές του σημειώματος με την επαναληπτική χρήση αντωνυμιών πρώτου προσώπου. Η ποιήτρια προβαίνει σε σημαντικές εξομολογήσεις αναφορικά με την απαισιόδοξη στάση της απέναντι στη ζωή, την απελπισία και την απόγνωση που την οδήγησαν στην πράξη της αυτοχειρίας. Ήταν ασυμβίβαστη με το μέτριο, αφού είχε προηγηθεί το ύψιστο. Ίσως έβρισκε παρηγοριά σε άλλη εποχή, αλλά η αγριότητα της εποχής της με τα προβλήματα που επέσυρε, την έκαναν να αισθάνεται απροσάρμοστη, ταυτόχρονα με την προσπάθειά της να ισορροπήσει το προσωπικό της δράμα με την ανάγκη επικοινωνίας. Τη ζωή τη θεωρούσε σκληρή και αφανιστική και της αντιστεκόταν με την ποίησή της, αλλά παράλληλα τα ποιήματά της την έκαναν να καταλάβει πόσο αδύναμη ήταν. Όλα αυτά στο τέλος τα αμφισβήτησε, τα έδιωξε από πάνω της με τη μοναδική γενναιότητα που είχε ο αυτόβουλος θάνατος.

Το σημείωμα γίνεται απόδειξη παραίτησης, έκφραση αδυναμιών και ψυχολογικών διαταραχών. Το δραματικό και τραγικό ύφος, συνυφασμένο με εξομολογητική ένταση, εμφατίζει τον έρωτα και τον πόνο της ποιήτριας για το χαμό του άντρα της και εκφράζεται με την αξιοποίηση συγκινησιακά φορτισμένης γλώσσας, η οποία απηχεί την οδυνηρή κατάσταση και τον άσχημο ψυχισμό της. Η επίπονη ευαισθησία και η πολύπλευρη τραγικότητα της Θεοτοκά τονίζονται με τη χρήση λέξεων με αρνητικό περιεχόμενο, όπως έντονα και ισχυρά επίθετα και ρήματα, τα οποία συνδυασμένα με τις προστακτικές απόγνωσης, αποκαλύπτουν τον πόνο, την απελπισία που, παρά τους αγώνες της να αντισταθεί, στο τέλος την λύγισαν.

Η υπογράμμιση της αυθεντικότητας και της ειλικρίνειας των βιωμάτων και του ψυχισμού της ποιήτριας, ο έντονος λυρισμός, καθώς και η φρασεολογία που χρησιμοποιεί, παραπέμπουν ευθέως στην ποίησή της, μια ποίηση στοχαστική, γεμάτη ψυχική ένταση και κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως το αυτοκτονικό της σημείωμα εμφανίζει στοιχεία λογοτεχνικότητας. Η δραματική ένταση των συναισθημάτων δεν αποτυπώνει την προσωπική αγωνία της ποιήτριας και τα υπαρξιακά της αδιέξοδα αλλά και την ειρωνική της διάθεση για τις γενικότερες συνθήκες ζωής. Εξάλλου, η βασιανιστική πάλη των δέκα χρόνων με το θάνατο, με το Θεοτοκά, τον έρωτα της ζωής της, νεκρό, κι εκείνη να προσπαθεί να τον ανασύρει ποικιλοτρόπως, αντικατοπτρίζεται στα ποιήματά της, στις προειδοποιήσεις, στις σαφείς ενδείξεις σε χρόνο ανύποπτο για την τραγωδία που προετοιμάζεται, για την παρμένη ήδη απόφαση. Η πράξη της ήταν ήδη αποφασισμένη, το ίδιο και ο τρόπος, που είχε πάρει τη συμβολική μορφή της λυτρωτικής απελευθέρωσης και του αποχαιρετισμού της ζωής¹.

Τα περισσότερα αυτοκτονικά σημειώματα των Ελλήνων αυτόχειρων λογοτεχνών του 19ου και 20ού αιώνα που μελετήσαμε, νομίζω ότι εντάσσονται στο γραμματειακό είδος, γιατί παρουσιάζουν τα τυπικά στοιχεία μιας επιστολής, όπως προσφώνηση, αποφώνηση, χαιρετισμό- άλλοτε τυπικό κι άλλοτε ένθερμο- υπογραφή και τοποχρονολογικούς προσδιορισμούς. Τα τελευταία όμως κείμενα του Κώστα Καρυωτάκη, το πρώτο αποχαιρετιστήριο σημείωμα του Ιωάννη Συκουτρή και αυτό της Κοραλίας Ανδρειάδη- Θεοτοκά παρουσιάζουν συνάφεια με το λογοτεχνικό τους έργο, η οποία βασίζεται κυρίως σε αισθητικά κριτήρια, στο προσωπικό τους ύφος ως συγγραφέων και γι' αυτό το λόγο, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι προσεγγίζουν στη λογοτεχνία.

Τα τελευταία αυτά σημειώματα έχουν ως κοινό υπόβαθρο τον κλονισμένο ψυχισμό των συγγραφέων, την αδυναμία να συμβιβαστούν και να εναρμονιστούν με μια κοινωνία που δυσκολευόταν να αφουγκραστεί τις ευαισθησίες και τις ιδιαιτερότητές τους. Ο καθένας από τους αυτόχειρες λογοτέχνες αποτελεί μια ιδιαίτερη ανθρώπινη περίπτωση. Όλοι όμως, έζησαν σε εποχές σύγχυσης ή αμφιβολίας, σε εποχές αντιληρωικές που στερούσαν οραμάτων. Ο Περικλής Γιαννόπουλος, για παράδειγμα, γαλλοθρεμμένος, δέχτηκε τη χαριστική βολή από τον προδομένο του έρωτα. Ο Καρυωτάκης ερωτευμένος, αμφισβητίας της γραφειοκρατίας, συφιλιδικός, ζούσε την πραγματικότητα με «πόννο», με ψυχικό κάματο. Έβλεπε τη ζωή να κυλάει «ερήμην» του, να βυθίζεται σε υπαρξιακό αδιέξοδο. Προσπάθησε να βρει αντιστάσεις, αλλά η

¹Τζ. Ανδρειάδου- Σταμπουλοπούλου (επιμ.), *ό.π.*, σελ. 288.

άσχημη συναισθηματική του κατάσταση και το κενό αποτελούσαν λέξεις κλειδιά για την απόφασή του. Ο Τριαντάφυλλος φαίνεται ότι, μετά από επανειλημμένες διώξεις για τα καυστικά του άρθρα, αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα που τον οδήγησαν σε παραίτηση από τη ζωή. Το σημείωμά του περιέχει τις τελευταίες επιθυμίες προς τον αδελφό του και το παράπονο για την εγκατάλειψη από τους φίλους του. Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και τα σημειώματα της Δέλτα και το ένα του Συκουτρή, προς τον αρχιτέκτονα φίλο του, Άγγελο Καλογερά, καθώς αναφέρονται σε εκκρεμότητες και οδηγίες σε συγγενείς. Σκέψεις και προβληματισμούς για την ανολοκλήρωτη εισαγωγή της *Ποιητικής*, διατυπώνει ο Συκουτρής στο ένα σημείωμά του. Το τελευταίο πλήγμα στη δεδομένη προδιάθεση έδωσε η «εχθρική» αντιμετώπιση του ακαδημαϊκού κατεστημένου. Η στάση των πανεπιστημιακών άλλαξε τον ψυχισμό του και η αυτοχειρία αποτυπώνει έκδηλα την αντίδραση και την αγανάκτησή του. Τέλος, η κατάθλιψη και ο αρνητικός γενικά ψυχισμός, εξαιτίας του θανάτου του άντρα της, ώθησαν τη Θεοτοκά σε διάσταση από την πραγματικότητα και στην επιλογή της αυτοκαταστροφής.

Εντυπωσιάζει η έμφαση στο εγώ, η οποία συνδυάζεται με τη δευτεροπρόσωπη εκφώνηση, με εξαίρεση το τρίτο πρόσωπο της αποστασιοποίησης στο σημείωμα του Συκουτρή. Η εξομολογητική διάθεση, εμβολιασμένη με τα βιώματα των συγγραφέων και αποτυπώνοντας τον ψυχισμό τους, ενισχύεται με τη συγκινησιακή γραφή και τις αυτοθεωρητικές αναφορές. Το ύφος απλό, καθημερινό, ενώ υλοποιείται ενίοτε η ειρωνική εκφορά, που παίρνει τη μορφή αυτοσαρκασμού στο σημείωμα του Καρυωτάκη, καθώς και η λυρική οπτική και εκφραστική, ένδειξη της τραγικής θέσης και της απόγνωσης της Κοραλίας Θεοτοκά.

ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΑΥΤΟΧΕΙΡΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ
ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΤΟΥΣ ΛΕΞΕΙΣ

*Δεν ξέρουν
 πως ορκίστηκα να πεθάνω!
 Εξασκούμαι.*

Ανν Σέξτον, «Η Εθισμένη»

Δύσκολα παιδικά χρόνια, βαριές ασθένειες, κατάθλιψη, τάσεις φυγής, υπερευαίσθησία απέναντι στην πραγματικότητα, ασφυκτικούς συναισθηματικούς και κοινωνικούς κλοιούς θα τα συναντήσει κανείς όχι μόνο στους Έλληνες λογοτέχνες αυτόχειρες αλλά και στους αυτόχειρες της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Οι ανασφάλειές τους, η άρνηση να συμβιβαστούν με μια πραγματικότητα που δεν τους ταίριαζε και η αδυναμία τους να αγγίξουν το όνειρο, τους ώθησαν να επιλέξουν την εκούσια αποχώρηση από τη ζωή, αφήνοντας ως παρακαταθήκη την πνευματική τους παραγωγή.

Έτσι, στο δεύτερο μέρος της μελέτης θα εξετάσω τα σημειώματα χαρακτηριστικών αυτόχειρων της ξένης λογοτεχνίας, που, αν και είχαν άδοξο τέλος, εξακολουθούν να ασκούν μεγάλη επιρροή παγκοσμίως.

Στο τέλος του 18ου αιώνα, ο Γάλλος συγγραφέας, **Σεμπαστιάν-Ροκ Νικολά ντε Τσαμφόρτ**, αυτοπυροβολήθηκε στο γραφείο του, στο πρόσωπο και, μετά την αποτυχημένη αυτή προσπάθεια, έδωσε τέλος στη ζωή του μ'ένα χαρτοκόπτη, που έμπηξε στο στήθος.

Ξεκινώντας με μερικά άρθρα στην *Εγκυκλοπαιδική Εφημερίδα*, έγινε ευρέως γνωστός για τα επιγράμματα, τους αφορισμούς, τα ποιήματά του και για μερικές κωμωδίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Τσαμφόρτ δέχτηκε με ενθουσιασμό τη Γαλλική Επανάσταση, η οποία άλλαξε ραγδαία τη ζωή του. Στη διάρκειά της διορίστηκε βιβλιοθηκάριος στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, η σαρκαστική του όμως διάθεση, που στόχευε στη νέα τάξη πραγμάτων, ήταν η αφορμή της καταγγελίας ενός υπαλλήλου της Βιβλιοθήκης με συνέπεια τη φυλάκισή του. Μετά την αποφυλάκιση, απειλήθηκε πάλι με σύλληψη, αλλά αποφάσισε ότι ο θάνατος ήταν προτιμότερος από την επανάληψη του ηθικού και φυσικού περιορισμού στον οποίο είχε υποβληθεί. Ανίκανος να δεχτεί την προοπτική της φυλάκισης για άλλη μια φορά, το Σεπτέμβρη του 1793, επέλεξε τον αυτοχειρισμό¹. Ο ίδιος υπαγόρευσε σε όσους έφτασαν να τον συλλάβουν τα εξής:

¹ Ανακτήθηκε από: <https://fr.wikipedia.org/wiki/S%25C3%25A9bastien-Roch-Nicolas-de-Chamfort-amp;prev=search> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

« Moi, Sebastien- Roch Nicolas de Chamfort declare avoir voulu mourir en homme libre plutôt que d’être reconduit en esclave dans une maison d’arrêt.»

Τα τελευταία του λόγια ήταν: *«Et alors, j’abandonne ce monde où le Coeur doit soit casser soit retourner pour amener.»*

«Εγώ, ο Σεμπασιάν Ρος Νικολά ντε Τσαμφόρτ δηλώνω ότι ήθελα να πεθάνω ως ελεύθερος άντρας κυρίως παρά να οδηγηθώ στη σκλαβιά στη φυλακή.»

Τα τελευταία του λόγια ήταν: *« Και λοιπόν, αφήνω αυτόν τον κόσμο, όπου η καρδιά πρέπει είτε να σπάσει είτε να γυρίσει να οδηγήσει.»¹*

Ήδη από την αρχή του αυτοκτονικού του σημειώματος, ο Σεμπασιάν-Ρος Νικολά ντε Τσαμφόρτ δηλώνει απερίφραστα την ύστατη επιθυμία του, που είναι να πεθάνει ως ελεύθερος άντρας, παρά να οδηγηθεί πάλι στη φυλακή. Στα τελευταία αυτά λόγια αποτυπώνεται η απογοήτευση και η απελπισία του συγγραφέα για τον κόσμο, την κατάσταση της εποχής που τον έφερε στο δίλημμα είτε να πεθάνει εθελούσια είτε να γυρίσει να συνεχίσει τον αγώνα, μπαίνοντας μπροστά της σε αλλαγές. Η πρωτοπρόσωπη έκφραση σε οριστική έγκλιση, που εισάγει το σημείωμα, καταδεικνύει την τελεσίδικη επιλογή της αυτοχειρίας.

Ο Χάινριχ Φον Κλάιστ ήταν ένας από τους πιο σπουδαίους, πιο τολμηρούς και πιο φιλόδοξους θεατρικούς συγγραφείς και πεζογράφους της Γερμανίας του τέλους του 18 ου και των αρχών του 19 ου αιώνα. Αφοσιώθηκε στα παράτολμα θέματά του με πάθος, που δεν απείχε πολύ από την φρενίτιδα και οι στόχοι που έβαλε, δε μπορούσαν παρά να καταστρέψουν το νευρικό του σύστημα, αδύναμο και με κλίση προς την υστερία από νωρίς. Εμφανιζόταν στον κόσμο σκυθρωπός, μελαγχολικός και έμοιαζε ασυνήθιστα επιρρεπής σε κρίσεις ξαφνικής δυσθυμίας. Για να αφιερωθεί στην ποίηση εγκατέλειψε το στρατό, θυσίασε την αρραβωνιαστικιά του.

Τον Κλάιστ τον σπάραζαν τα συναισθήματα που συγκρούονταν μέσα του. Το έντονο ψυχικό πάθος, το ξέφρενο και αχαλίνωτο, τον έσπρωχνε αδιάκοπα προς την υπερβολή, αλλά δεν κατόρθωνε να το εκδηλώσει στις πράξεις και στα λόγια του, γιατί τον σταματούσε το συναίσθημα του καθήκοντος. Αγαπούσε την αγνότητα κι ήθελε πάντοτε να εκφράζεται ειλικρινά, αλλά πάντα αναγκαζόταν να σωπαίνει. Είχε θερμή ιδιοσυγκρασία, μα ταυτόχρονα

¹ Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

ήταν και πολύ συνετός, πολύ πειθαρχημένος και επέβαλλε στον εαυτό του μια διαρκή άσκηση, που είχε ως αποτέλεσμα μια αδιάκοπη εσωτερική πάλη¹.

Ονειρευόταν ένα μεγάλο δράμα με τον τίτλο *Ρόμπερτ Γκούισκαρ* και, επειδή δεν κατάφερε να το γράψει, έχασε την ηρεμία του. Έφτασε στο απόγειο της απομόνωσης. Ποτέ δεν ήταν πιο εγκαταλελειμμένος από την εποχή, από τη χώρα του. Κατεστραμμένος, αποθαρρυσμένος από την αποδοκιμασία του κοινού, περιφρονημένος από τους φίλους και την οικογένειά του, απελπισμένος όσον αφορά τη σωτηρία της Πρωσίας, άρχισε να καταστρώνει ένα σχέδιο θανάτου. Η σκέψη να τελειώνει τη ζωή του στριφογύριζε συνέχεια στο μυαλό του. Η πένθιμη σκέψη του θανάτου είχε ένα χαρούμενο τόνο για τον Κλάιστ. Ονειρευόταν ένα θάνατο ερωτικό, ένα ευτυχισμένο τέλος μ' ένα σύντροφο. Η μοναδική γυναίκα που πρόσμενε ήταν εκείνη που θα ήθελε να πεθάνει μαζί του. Οι γυναίκες και οι φίλοι δεν κατάλαβαν τη δίψα του για το συντροφικό θάνατο².

Συνάντησε μια γυναίκα, την Ενριέτ Βόγκελ, καταδικασμένη να πεθάνει σύντομα από ανίατο καρκίνο. Δεν είχε ζωή, το σώμα της το «έτρωγε» ο καρκίνος, όπως και την ψυχή του Κλάιστ την έφθειρε η απογοήτευση από τη ζωή. Ανίκανη να πάρει μια απόφαση, επηρεάστηκε από τον ενθουσιασμό του απελπισμένου συγγραφέα. Η έλξη για το θάνατο ήταν το θεμέλιο της σχέσης τους. Αυτό που τους έφερε κοντά ήταν τα μελαγχολικά και ταραγμένα συναισθήματά τους καθώς και η αγάπη τους για τη μουσική. Η Ενριέτ Βόγκελ εμφανίστηκε σαν μια ανέλπιστη ευκαιρία, για να μπορέσει ο Κλάιστ να πραγματοποιήσει την επίμονη επιθυμία του να αυτοκτονήσει. Στις 20 Νοεμβρίου 1811 πέρασαν μαζί μια νύχτα σ' ένα πανδοχείο της Βανζέε, γράφοντας τα τελευταία σημειώματα σε συγγενείς και φίλους, ανακοινώνοντάς τους με μεγάλη χαρά την απόφαση να βάλουν τέρμα στη ζωή τους. Την επομένη, ο Κλάιστ, αντιμέτωπος με την απόρριψη και την αποτυχία, αφού σκότωσε με περίστροφο την Ενριέτ, αυτοκτόνησε³.

Ο HEINRICH VON KLEIST
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΞΑΔΕΛΦΗ ΤΟΥ MARIE VON KLEIST

Βερολίνο, 10 Νοεμβρίου 1811

Τα γράμματά σου μου ξεσκίσαν την καρδιά, πολυαγαπημένη μου Marie, και αν

¹ Στέφαν Τσβάιχ, *Χάινριχ Κλάιστ*, μτφρ. Αλέξης Καρρέρ, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα [χ.χ], σελ. 15-17, 59-62.

² Λιονέλ Ρισάρ, «Κλάιστ: η επιθυμία του απόλυτου», περ. *Διαβάζω*, τχ. 284, Αθήνα (Απρίλιος 1992), σελ. 32-34.

³ Χάινριχ Φον Κλάιστ, *4 Νουβέλες. Αντί προλόγου Kleist ή ο θάνατος ενός ποιητή του Michel Tournier*, μετάφραση και σημειώματα Θόδωρος Δασκαρόλης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1985, σελ. 31-32.

περνούσε ακόμη από το χέρι μου, σε διαβεβαιώνω πως θα παραιτιόμουν από την απόφασή μου να πεθάνω. Όμως, σ' τ' ορκίζομαι, μου είναι τελείως αδύνατο να εξακολουθήσω να ζω. Η ψυχή μου είναι τόσο πληγωμένη, ώστε, πίστεψέ με, δεν μπορώ να βγάλω το πρόσωπό μου απ' το παράθυρο, χωρίς να με πονέσει το φως του ήλιου. Κάποιοι θα το πουν αυτό εκκεντρικότητα, αρρώστια, όχι όμως και συ, εσύ που ξέρεις να βλέπεις τα πράγματα κι από μια οπτική γωνία που δεν είναι απαραίτητα η δική σου. Επειδή, από την πιο τρυφερή νεα-νική μου ηλικία, πάντα προσπάθησα να καλλιεργήσω αδιάκοπα, με τις σκέψεις και τα έργα μου, την ομορφιά και την ευγένεια, έχω γίνει τόσο ευαίσθητος, ώστε οι παραμικρές προσβολές της καθημερινής ζωής να μου προξενούν διπλή και τριπλή οδύνη. Γι' αυτό σε διαβεβαιώνω πως θα προτιμούσα να υποστώ δέκα φορές τον θάνατο, παρά να ξαναζήσω αυτό που υπέφερα την τελευταία φορά στο οικογενειακό γεύμα, στη Φραγκφούρτη, μαζί με τις δύο αδερφές μου. Πες στην Ουλρίκε να σ' το διηγηθεί καμιά φορά. Αγαπούσα πάντα, μέσ' απ' την καρδιά μου, τις αδερφές μου, τόσο γιατί ήταν αξιαγάπητες από μόνες τους, όσο και για τη φιλία που μου έδειχναν· και μολονότι δεν έχω κάνει σχεδόν ποτέ κουβέντα γι' αυτό, σε διαβεβαιώνω πως μια από τις βαθύτερες και εντονότερες επιθυμίες μου ήταν να τους δώσω χαρά και να τις τιμήσω στο έργο μου και στη δουλειά μου. Η αλήθεια είναι πως, από μίαν άποψη, η συναναστροφή μου μαζί τους είχε γίνει τον τελευταίο καιρό κάπως επικίνδυνη, και έτσι δεν τις κατηγορώ που δεν μπόρεσαν να συμμετάσχουν παρά πολύ λίγο στις δικές μου αγωνίες. Όμως δεν μπορώ να αντέξω να βλέπω να μου συμπεριφέρονται σα να' μουν ένα τίποτα, ένα άχρηστο μέλος της κοινωνίας, και να μη μου αναγνωρίζεται η παραμικρή αξία. Αυτή η σκέψη, σ' αλήθεια, μου είναι τελείως ανυπόφορη, και όχι απλώς μου στερεί τη χαρά που προσδοκούσα από το μέλλον, αλλά μου δηλητηριάζει και το παρελθόν. Και δεν είναι μόνο προβλήματα ιδιωτικής φύσεως που μ' εμποδίζουν να ζήσω. Η συμμαχία που συνάπτει τώρα ο βασιλιάς με τους Γάλλους, δεν είναι, ασφαλώς, ικανή να με κρατήσει στη ζωή. Τα πρόσωπα των ανθρώπων, όταν τα συναντούσα, μου ήταν, από καιρό, αντιπαθητικά, μάλιστα τώρα, όταν διασταυρώνομαι μαζί τους στο δρόμο, μου προξενούν ένα συναίσθημα που προτιμώ να μην κατονομάσω. Είναι αλήθεια πως κι εγώ δεν είχα πάντα τη δύναμη ν' αντισταθώ στα πράγματα, όμως αισθάνομαι πολύ καλά πως μες στην ψυχή μου υπάρχει μία θέληση που δεν υπάρχει στις ψυχές εκείνων που θα μου αντιτάξουν κάποιες πνευματώδεις αντιρρήσεις. Τι απομένει να κάνει κανείς ακόμη, στο πλευρό ενός βασιλιά που συνάπτει τέτοιου είδους συμμαχίες; Πλησιάζει μια εποχή όπου θα μας σέρνουν στην κρεμάλα, εξαιτίας της πίστης μας σ' αυτόν, της νομιμοφροσύνης, της ανιδιοτέλειας και του θάρρους¹.

Ο HEINRICH VON KLEIST
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΞΑΔΕΡΦΗ ΤΟΥ MARIE VON KLEIST

¹ Όλα τα σημειώματα αυτοκτονίας του Χάινριχ Φον Κλάιστ ανθολογούνται στο βιβλίο: Χάινριχ Φον Κλάιστ, ό.π., σελ. 12-26.

Βερολίνο, 19 Νοεμβρίου 1811

Πολυαγαπημένη μου Marie, στη μέση του θριαμβευτικού τραγουδιού που η ψυχή μου τραγουδά, τούτη τη στιγμή του θανάτου, νιώθω την ανάγκη να σε σκεφτώ ξανά και να σου ανοίξω την καρδιά μου, όσο καλύτερα μπορώ, σε σένα, τη μόνη που μπορώ να εμπιστευτώ στο συναίσθημα και στη γνώμη· όλα τ' άλλα στη γη, το όλο και το ένα, τα έχω πνίξει εντελώς μες στην καρδιά μου. Και είναι αλήθεια, σε πρόδωσα ή μάλλον πολύ περισσότερο πρόδωσα τον εαυτό μου· όπως όμως σου έχω πει χιλιάδες φορές πως δεν θα μπορούσα να τ' αντέξω κάτι τέτοιο, έτσι σ' το αποδεικνύω τώρα, αποχαιρετώντας σε. Στη διάρκεια της παραμονής σου στο Βερολίνο σε αντικατέστησα με μιαν άλλη φίλη· αν αυτό μπορεί να σε παρηγορήσει, δεν σε αντικατέστησα με κάποια που θα ήθελε να ζήσει μαζί μου, αλλά με μία, που με τη συναίσθηση πως θα της είμαι το ίδιο λίγο πιστός, όπως σε σένα, θέλει να πεθάνει μαζί μου. Η σχέση μου μ' αυτή τη γυναίκα δεν μου επιτρέπει να σου πω περισσότερα. Γνώριζε μόνο πως η ψυχή μου, στην επαφή μου με τη δική της, έγινε τελείως ώριμη για το θάνατο· πως στάθμισα όλη την ομορφιά της ανθρώπινης ψυχής μες στη δική της και πως πεθαίνω, γιατί δε μου μένει τίποτ' άλλο στη γη να μάθω και ν' αποκτήσω. Έχε γεια! Είσαι η μόνη πάνω στη γη που θα ήθελα να δω ξανά. Ίσως και την Ουλρίκε; - Ναι, όχι, όχι, ναι: εξαρτάται μόνο από τα δικά της συναισθήματα. Μου φαίνεται πως δεν έχει καταλάβει πως δεν υπάρχει τίποτα πιο ιερό πάνω στη γη, τίποτα πιο ουράνιο, απ' το να θυσιάζεσαι ολόκληρος σ' αυτόν που αγαπάς, να του δίνεις ό,τι έχεις· μόνον τότε νιώθει κανείς ικανοποιημένος και ευτυχής. Έχε γεια!- Λάβε υπόψη σου πως βρήκα μια φίλη που η ψυχή της φτερουγίζει σαν μικρός αετός, κάτι που δεν έχω ξαναδεί ποτέ στη ζωή μου· που καταλαβαίνει πως η θλίψη μου είναι μεγάλη, βαθύριζη και ανίατη και γι' αυτό παρόλο που έχει τον τρόπο να με κάνει ευτυχισμένο, θέλει να πεθάνει μαζί μου. Που μου δίνει την απεριγράπτη ευχαρίστηση να θέλει να σκοτωθεί τόσο εύκολα κι αμέριμνα σαν μια βιολέτα που την κόβει κανείς σ' ένα λιβάδι· που εγκαταλείπει για χάρη μου έναν πατέρα που τη λατρεύει, έναν άντρα που ήταν τόσο μεγαλόψυχος ώστε να μου την παραχωρήσει και ένα παιδί πιο όμορφο κι από τον πρωινό ήλιο: και τότε θα κατάλαβεις πως η μόνη χαρούμενη έγνοια μου είναι να βρω έναν τάφο αρκετά βαθύ για να χωθώ μέσα, μαζί της.

- Αντίο και πάλι!-

Ο HEINRICH VON KLEIST
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΞΑΔΕΡΦΗ ΤΟΥ MARIE VON KLEIST

Πανδοχείο Στίμμινγκ, Πότσδαμ, 21 Νοεμβρίου 1811

Αν ήξερες, αγαπημένη μου, Marie, πως ο θάνατος κι ο έρωτας στεφανώνονται με άνθη, ουράνια, και γήινα, τούτες τις τελευταίες στιγμές της ζωής μου, είμαι σίγουρος πως θα μ' άφηνες να πεθάνω χωρίς να φέρεις αντίρρηση. Αχ, πίστεψέ με, αισθάνομαι τόσο ευτυχισμένος. Πρωί και βράδυ πέφτω στα γόνατα μπροστά στο Θεό, κάτι που μέχρι τώρα δεν είχα μπορέσει να κάνω· τώρα Του χρωστάω

χάρη, γιατί ο Θεός αποζημίωσε τη ζωή μου, την πιο βασανισμένη ζωή που έζησε ποτέ άνθρωπος, μ' έναν από τους πιο υπέροχους και ηδονικούς θανάτους. Αχ, ας μπορούσα να κάνω κάτι, για ν' απαλύνω τον πόνο που θα σου δώσω! Κάποια στιγμή σκέφτηκα να κάνω το πορτρέτο μου, αλλά μετά συλλογίστηκα πως σ' έχω πολύ αδικήσει, ώστε το πορτρέτο μου πολύ λίγη χαρά θα σου έδινε. Θα σε παρηγορήσει άραγε το γεγονός πως δεν θα σε αντικαθιστούσα ποτέ μ' αυτή τη φίλη, αν αυτή ήθελε μόνο να ζήσει μαζί μου; Σε διαβεβαιώ, αγαπημένη μου Marie, πως αυτή είναι η αλήθεια· πολλές φορές το είπα αυτό, με κάθε ειλικρίνεια, στη νέα μου φίλη. Όμως, πίστεψέ με, σ' αγαπώ τόσο πολύ, μου είσαι τόσο πολύτιμη, που δεν τολμώ να πω πως αγαπώ αυτή τη φίλη περισσότερο από σένα. Η απόφασή της να θέλει να πεθάνει μαζί μου με τράβηξε στην αγκαλιά της, με τέτοια ανείπωτη και ακαταμάχητη δύναμη που δεν μπορώ να σου την περιγράψω. Άραγε θυμάσαι καθόλου πόσες φορές σου ζήτησα να πεθάνεις μαζί μου; - Όμως εσύ πάντα αρνιόσουν. - Ένας χείμαρρος από ευτυχία που ποτέ μου δεν είχα γευτεί προηγουμένως μ' έχει κυριέψει και, δεν σου λέω ψέματα, προτιμώ τον τάφο της, από τα κρεβάτια όλων των βασιλισσών του κόσμου. - Αχ, ακριβή μου φίλη, ας σε καλούσε γρήγορα ο Θεός σ' αυτόν τον καλύτερο κόσμο, όπου όλοι μαζί θα ενωνόμασταν με την αγάπη των αγγέλων. Έχε γεια!

Από τις έξι αποχαιρετιστήριες επιστολές του Χάινριχ Φον Κλάιστ, οι τρεις έχουν ως κοινό αποδέκτη την ξαδέρφη του, Marie Von Kleist. Η συχνότητα των επιστολών- τρεις μέσα σε δέκα ημέρες- σε συνδυασμό με την εγκάρδια προσφώνηση («Πολυαγαπημένη») επικυρώνουν την ειλικρινή αγάπη και το απεριόριστο ενδιαφέρον του γι' αυτήν. Σκέφτεται ακόμα τη γυναίκα που αγάπησε και που γι' αυτήν έζησε. Από τα κατάβαθα της ψυχής του της απευθύνει έναν ύστατο χαιρετισμό και μια εξομολόγηση πως είναι η μόνη γυναίκα που ήθελε να ξαναδεί, με την παράκληση να μη σταθεί εμπόδιο στο θάνατο που πάντα πόθησε, ένα θάνατο μεγαλόπρεπο και υπεράνθρωπο. Παρά τον ενθουσιασμό και την επιμονή του δεν κατάφερε να πείσει κανένα αγαπητό πρόσωπο να ικανοποιήσει τις υπερβολικές του απαιτήσεις, να κάνει μαζί του το πέραςμα προς την αιωνιότητα. Μάταια τους παρακαλεί, τους ικετεύει να τον ακολουθήσουν, αλλά τρομάζουν με το παράτολμο αυτό σχέδιο και τον εγκαταλείπουν. Προσμένει μόνο τη γυναίκα που θα θελήσει να πεθάνει μαζί του. Η προδοσία προς τη Marie και η αντικατάστασή της με την Ενριέτ Βόγκελ οφειλόταν στην άρνηση της πρώτης να τον ακολουθήσει στο θάνατο. Η σχέση του με την Ενριέτ βασιζόταν στην επιθυμία του θανάτου παρά στην αγάπη. Είναι ευτυχισμένος που η ταραγμένη του ψυχή θα βρει τη γαλήνη. Η ψυχρή σκέψη του θανάτου γίνεται πάθος, έκσταση. Μεθάει με την ιδέα να βάλει τέρμα με ένα μεγαλόπρεπο τρόπο και με μια ηρωική αυτοκτονία να γλιτώσει από τη ματαιότητα, το βάρος της ζωής.

Ο ευαίσθητος Κλάιστ, απελπισμένος, ταπεινωμένος, πληγωμένος από τις προσβολές της καθημερινής ζωής και τον εξευτελισμό από τα μέλη της οικογένειάς του, ορκίζεται στην ξαδέλφη του ότι δε μπορεί να εξακολουθήσει να ζει. Οι φίλοι του τον έχουν ξεχάσει, κανένας δεν του είχε εμπιστοσύνη κι αυτός επιχειρεί μια τελευταία προσέγγιση με τους δικούς του, με την ελπίδα πως θα του δώσουν κουράγιο. Αυτοί όμως, τον περιφρονούν, του ανασκαλεύουν τις πληγές και η αντιμετώπιση ως άτυχο δραματικό συγγραφέα, του τσακίζει και το τελευταίο ίχνος δραστηριότητας. Απογοητευμένος, χωρίς ανταπόκριση από κανέναν, προκαλεί λύπη στους φίλους του. Έχει κουραστεί και με συγκίνηση προφέρει το παράπονό του («Η ψυχή μου είναι τόσο πληγωμένη, ώστε, πίστεψέ με, δεν μπορώ να βγάλω το πρόσωπό μου απ' το παράθυρο, χωρίς να με πονέσει το φως του ήλιου»). Όταν η ψυχή του ξεχειλίζει από πίκρα και αηδία για την αδιαφορία όλων, από δυσαρέσκεια για τη συμμαχία του βασιλιά της Πρωσίας με τους Γάλλους, συναντάει μια γυναίκα, που τον ευχαριστεί για την αλλόκοτη πρότασή του, τον λυτρώνει από τη μοναξιά. Ίσως ήταν ένα παιχνίδι αμοιβαίων ψεμάτων ή μια ειλικρινής ψευδαίσθηση, γιατί ήταν απίθανο να αγνοούσε ότι η Ενριέτ έπασχε από ανίατη ασθένεια, αλλά ήθελε να πιστεύει ότι αυτοκτονούσε για χάρη του. Το ίδιο κι εκείνη αποκλείεται να αγνοούσε τη χρόνια μελαγχολία του κι ήθελε να πιστεύει ότι αυτοκτονούσε από αγάπη για εκείνη. Στις τελευταίες στιγμές της ζωής του εκφράζει την αγάπη προς τις αδελφές του, ιδιαίτερα προς την Ούρλικε, παρά την πίκρα που τελευταία του έδωσαν καθώς και την ευγνωμοσύνη του προς το Θεό για το θάνατο, τον γεμάτο μεγαλείο που του πρόσφερε¹.

Τα γράμματά του, ξεχειλισμένα από έναν έντονο συναισθηματισμό, προβάλλουν την επιλογή του Κλάιστ να χαθεί εκουσίως, ως ένα ιδιαίτερα βιωμένο συναίσθημα έλλειψης αγάπης, που το αναπλήρωσε εν μέρει η ξαδέλφη του Marie. Φαίνεται πως υπήρξε θύμα μιας ακόρεστης ανάγκης να βρει τον εαυτό του μέσα στον άλλο άνθρωπο. Στο τελευταίο γράμμα, με μεγάλη φυσικότητα, εξηγεί στη Marie την υπερβολική αγάπη του γι' αυτή την «αγαπητή και ακριβή», τη φιλάει για τελευταία φορά με τη σκέψη του, αλλά τώρα, χωρίς πόθο, χωρίς υπερδιέγερση. Διακρίνει κανείς πολύ καλά και στις τελευταίες του στιγμές μια έντονη πειθαρχία που επέβαλλε στον εαυτό του. Η υπερένταση και η υπερβολή, που αποτελούν το δυαδισμό της ζωής, ήταν μοιραίο να τον οδηγήσουν στην αυτοκαταστροφή.

Η θέρμη του εξομολογητικού ύφους διασφαλίζεται με την άνεση της απεύθυνσης σε ενικό αριθμό, τις προσφωνήσεις, που νοηματοδοτούν την

¹ Στέφαν Τσβάιχ, *Χάινριχ Κλάιστ, ό.π.*, σελ. 59-69.

ιερότητα και την τρυφερότητα της σχέσης και κορυφώνονται με τις αλληπάλληλες εκδηλώσεις ενθουσιασμού και αγάπης προς τη Marie.

Ο HEINRICH VON KLEIST
ΠΡΟΣ ΤΗ SOPHIE MULLER

Βερολίνο, 20 Νοεμβρίου 1811

Ο Θεός μόνο ξέρει, καλή κι αγαπημένη μας φίλη, ποια παράξενα συναισθήματα, πότε μελαγχολικά και πότε χαρούμενα, μας παρακινούν να σας γράψουμε αυτή τη στιγμή που οι ψυχές μας υψώνονται, σαν δυο αερόστατα, χαρούμενες απάνω απ' τον κόσμο. Γιατί θα πρέπει να ξέρετε πως αποφασίσαμε να μη στείλουμε αγγελτήρια θανάτου σε κανέναν από τους φίλους και τους γνωστούς μας. Ο λόγος που σας γράφουμε είναι επειδή σας θυμηθήκαμε χιλιάδες φορές και πάμπολλες στιγμές αναλογιστήκαμε με πόση καλοσύνη θα γελούσατε, αν μας βλέπατε και τους δυο μας στο πράσινο ή στο κόκκινο δωμάτιο. Αλήθεια, ο κόσμος είναι ένας θαυμάσιος μηχανισμός! Η Εριέττα κι εγώ, δυο ψυχές θλιμμένες και παγωμένες, αγαπιόμαστε ολόψυχα κι η μεγαλύτερη απόδειξη γι' αυτό είναι πως ετοιμαζόμαστε τώρα να πεθάνουμε μαζί.

Έχετε γεια, πολυαγαπημένη μας, φίλη, και να 'στε ευτυχισμένη, όσο αυτό είναι δυνατό πάνω σ' αυτή τη γη. Όσο για μας, δεν θέλουμε να ξέρουμε τίποτα πια για τις χαρές αυτού του κόσμου, και δεν ονειρευόμαστε παρά ουράνια δώματα και ήλιους που γύρω απ' τις αχτίδες τους θα φτερουγίζουμε με μακριά φτερά. Έχετε γεια! Δώστε ένα φιλί, από τον γράφοντα, στον Muller. Να με θυμάται καμιά φορά και να μένει πάντα πιστός στρατιώτης του Θεού, στον αγώνα ενάντια στη σατανική μανία του κόσμου.

Ένα από τα τελευταία του γράμματα απευθύνεται στην αγαπημένη τους φίλη Sophie Müller, την οποία και οι δυο αναλογίζονται με καλοσύνη, ανακοινώνοντάς της τα αμφίθυμα συναισθήματα τους, γεμάτα μελαγχολία αλλά και χαρά, τη βαθιά αγάπη που τρέφει ο ένας για τον άλλο, με μεγαλύτερη απόδειξη τον κοινό θάνατο. Ο Κλάιστ εκδηλώνει στο σημείωμα την αδιαφορία τους για το μέλλον του κόσμου και ταυτόχρονα, πριν τη μεγάλη αναχώρησή τους, ζητά τη θύμηση της Sophie και του άντρα της και στις ευχάριστες και στις δυσάρεστες στιγμές της ζωής τους.

Ο HEINRICH VON KLEIST
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ULRIKE VON KLEIST

Πανδοχείο Στίμμινγκ, Πότσδαμ, 21 Νοεμβρίου 1811

Δεν μπορώ να πεθάνω πλήρης και ευτυχισμένος, καθώς είμαι, χωρίς προηγουμένως να συμφιλιωθώ με όλον τον κόσμο και προπάντων με σένα, πολυαγαπημένη μου

Ουλρίκε. Άφησέ με ν' ανακαλέσω αυτά τα σκληρά λόγια που είπα στο γράμμα μου στους Κλάιστ: στ' αλήθεια, εσύ έκανες ό,τι μπορούσες για να με σώσεις, όχι μόνο σαν αδερφή, αλλά και σαν άνθρωπος. Έχε γεια, λοιπόν. Είθε να σου χαρίσει ο ουρανός έναν θάνατο που, έστω και κατά το ήμισυ, να προσεγγίζει την ευτυχία και την απερίγραπτη χαρά που νιώθω εγώ τώρα. Αυτή είναι η πιο εγκάρδια και βαθιά μου επιθυμία για σένα.

Δικός σου,
Χάινριχ

Είναι θυμωμένος με την αδελφή του, την Ούρλικε, σα θυμάται την προσβολή που του έκανε στο οικογενειακό τραπέζι και λέει λόγια σκληρά. Ήταν πάντοτε αξιαγάπητη και φιλική μαζί του και μια από τις εντονότερες επιθυμίες του ήταν να τιμήσει αυτή και τις άλλες αδελφές του στο έργο του. Τον τελευταίο καιρό όμως, δε συμεριζόταν τις αγωνίες του και του συμπεριφερόταν σαν να ήταν ένα άχρηστο μέλος της κοινωνίας, ένα τίποτα. Τις τελευταίες ώρες του στο πανδοχείο Στίμμινγκ, θεωρούσε πως, παρόλο που τον είχε προσβάλει και τον είχε ταπεινώσει, μέσα στην ευδαιμονία του ηδονικού θανάτου που ονειρευόταν, δεν ήταν σωστό να θίξει κανέναν. Στη λαχτάρα του να πεθάνει ευτυχισμένος, αποζητούσε συγχώρεση απ'όλον τον κόσμο και προπάντων από αυτήν. Στο γράμμα διακρίνεται η στοργική διάθεση απέναντί της κι εύχεται για εκείνη: «Είθε να σου χαρίσει ο ουρανός έναν θάνατο που, έστω και κατά το ήμισυ, να προσεγγίζει την ευτυχία και την απερίγραπτη χαρά που νιώθω εγώ τώρα». Αυτή ήταν η πιο εγκάρδια επιθυμία του.

Ο HEINRICH VON KLEIST ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ERNST PEGUILHEN

Στου Στίμμινγκ

Θα επικαλεστώ κι εγώ τη φιλία μας, αγαπητέ μου Peguilhen, για να σας ζητήσω μερικές εξυπηρετήσεις. Συγκεκριμένα, έχω ξεχάσει να πληρώσω τον κουρέα μου γι' αυτόν τον μήνα, και σας παρακαλώ να τον πληρώσετε με κάποια νομίσματα που θα βρείτε μέσα σ' ένα φάκελο, στο μπαούλο της κυρίας Φόγκελ. Η κυρία Φόγκελ μου λέει τώρα ν' ανοίξετε εσείς το μπαούλο και να αναλάβετε να εκτελέσετε όλες τις εκκρεμότητες, ώστε να μην ενοχληθεί αμέσως ο Φόγκελ με τέτοια ζητήματα. – Τέλος, σας παρακαλώ ακόμη, να χαρίσετε τη μικρή βαλίτσα μου, από μαύρο δέρμα, μαζί με το περιεχόμενό της, εκτός από τα πράγματα που ενδεχομένως θα χρειαστούν για την ταφή μου, στον σπιτονοικοκύρη μου, τον δίοπο Müller στη Mauersstrasse, αρ. 53, σαν ανταπόδοση για την περίθαλψη και τη φιλοξενία που μου παρείχε. Έχετε γεια, καλέ μου Peguilhen· στείλτε τους στερνούς μου χαιρετισμούς, μαζί με τα σέβη μου, στην εξαίρετη σύζυγό σας και στην κόρη σας.

Χάινριχ φον Κλάιστ

Εδώ μας λένε πως είναι 21 Νοεμβρίου· όμως εμείς δεν ξέρουμε αν είναι αλήθεια.

Υ.Γ. Στη βαλίτσα της κυρίας Φόγκελ, που βρίσκεται στο Βερολίνο, στο σπίτι της, μέσα στο δωμάτιο της υπηρεσίας, και που το κλειδί της θα το βρείτε μέσα στο μπαούλο, βρίσκονται τρία γράμματα μου, που σας παρακαλώ πολύ να τα στείλετε στους παραλήπτες. Το ένα απευθύνεται στην κυρία βασιλικού Συμβούλου Müller, στη Βιέννη, το δεύτερο είναι για τον αδελφό μου Λεοπόλδο, στο Stolpe· και τα δυο μπορούν να σταλούν με το ταχυδρομείο. Ένα τρίτο γράμμα απευθύνεται προς την κυρία φον Κλάιστ, το γένος Gualtieri, το οποίο παρακαλώ να δώσετε στα χέρια του ταγματάρχη φον Bulow, παιδαγωγού του πρίγκιπα Φρειδερίκου της Έσσης, στο παλάτι. Τέλος, υπάρχει ακόμη ένα γράμμα, μέσα στη βαλίτσα της κυρίας Φόγκελ, το οποίο παρακαλώ επίσης να το δώσετε, μαζί με το προηγούμενο, στον ταγματάρχη φον Bullow. – Αντίο.

[Σε ένα πρόσθετο σημείωμα.]

Υ.Γ.- Ελάτε σας παρακαλώ, όσο πιο γρήγορα μπορείτε, στο πανδοχείο Στίμμινγκ, αγαπητέ μου Reguilhen, για να αναλάβετε την ταφή μας. Η σχετική δαπάνη θα σας εξοφληθεί από την αδελφή μου Ουλρίκε, στη Φραγκφούρτη.- Η κυρία Φόγκελ σας υπενθυμίζει πως το κλειδί της βαλίτσας της στο Βερολίνο βρίσκεται κλειδωμένο μέσα στο ξύλινο μπαουλάκι. – Νομίζω, πως αυτό σας τ'όχι ξαναγράψει, αλλά εκείνη επιμένει να σας το γράψω και πάλι.

Πανδοχείο Στίμμινγκ, Πότσδαμ.

21 Νοεμβρίου 1811

Κύριον Reguilhen, Σύμβουλο του Βασιλέως, Βερολίνο, Markgraffenstrasse, οικία Faikschén, το δεύτερο σπίτι μετά την Behvenstrasse. Ο ταχυδρόμος θα πάρει επίσης 12 γρόσια για αμοιβή.

Με το τελευταίο του γράμμα διευθετεί κάποιες εκκρεμότητες, ζητάει μερικές εξυπηρετήσεις από το φίλο του, Ernst Reguilhen κι αυτό το κάνει με μεγάλη τάξη και μέθοδο. Κάθε απόφασή του πηγάζει από ένα καθαρό μυαλό, που φαίνεται πως δεν το ταράζουν ούτε το πάθος ούτε ο φόβος του θανάτου. Το σημείωμα είναι γραμμένο με πρωτόφαντη ακριβολογία και σαφήνεια. Αναθέτει στον Reguilhen να πληρώσει τα χρέη του- γιατί το συναίσθημα του καθήκοντος τον ακολουθεί ως το θάνατό του-, να στείλει μερικά γράμματα και να έρθει, όσο πιο γρήγορα μπορεί, για να ασχοληθεί με την κηδεία του.

Τα σημειώματα αυτοκτονίας του Χάινριχ Φον Κλάιστ διαθέτουν τα διακριτά στοιχεία μιας επιστολής, είναι γραμμένα σε άμεση και οικεία

προσαγόρευση και με την εκ βαθέων εξομολόγηση του συγγραφέα αποτυπώνουν την πρόθεσή του να δικαιολογήσει την πράξη του. Στηριζόμενη στα προηγούμενα στοιχεία, θεωρώ πως τα τελευταία ιδιόχειρα κείμενα του Κλάιστ κατατάσσονται στο γραμματειακό είδος.

Ο Μισάο Φουτζιμούρα, ήταν ένας Ιάπωνας φοιτητής φιλοσοφίας και ποιητής και έγινε γνωστός χάρη στο πρωτότυπο αυτοκτονικό του σημείωμα. Είναι ένα αποχαιρετιστήριο ποίημα, που χαρακτήρηκε στον κορμό ενός δέντρου, μετά την απόρριψη του Φουτζιμούρα από την αγαπημένη του.

Fujimura's suicide note.

«Λεπτή γραμμή μεταξύ ουρανού και γης...

Η ηρεμία των αιώνων,

Όλη την αξία του κόσμου.

Τέτοιο μικροσκοπικό μέτρο,

ενώ το θεωρούμε τόσο μεγάλο...

Μόλις πέντε στίγματα μικρότητας,

Αυτή η απαλή ήσυχη γη.

Τόσο αδύναμη και τόσο φευγαλέα,

Στο τέλος θα δείτε

Τα απλά όνειρα ήταν η φιλοσοφία του Horatio,

Για όλη την αλήθεια,

Όλη τη δημιουργία,

Όλα τα μυστικά του παρελθόντος

Μπορεί να ειπωθεί σε μια στιγμή,

Μέχρι τότε δεν υπάρχει.

Αχ το ανεξήγητο
 Όλες οι ανησυχίες ασταθείς,
 Θλίψη ανεπίλυτη...
 Όλα τα ερωτήματα ήταν αναπάντητα,
 Με το θάνατο, θα λυθούν.

Ταλαντεύομαι ήδη,
 Αυτός ο απότομος βράχος τόσο ψηλός
 Όταν πέσουμε στη διαφθορά,
 Οι ανασφάλειες πεθαίνουν.

Το τέλος πρέπει να ξεκινήσει.
 Πρέπει να ξέρεις να ενδίδεις.
 Απόγνωση και κατάθλιψη,
 Μαζί μεγαλώνουν.

Η ελπίδα μένει ανεκπλήρωτη.
 Όταν δε μπορεί πουθενά να πάει»¹.

Ο Ιάπωνας ποιητής επισημαίνει τη μικρή απόσταση ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο («Λεπτή γραμμή μεταξύ ουρανού και γης...»), δίνοντας έμφαση στην παροδικότητα και στο εφήμερο της επίγειας ζωής και των ανθρωπίνων καταστάσεων («Τόσο αδύναμη και τόσο φευγαλέα»). Προσπαθεί να καταδείξει τη μικρότητα του σύμπαντος σε αντίθεση με την πλασματική θεώρηση για την απεραντοσύνη του κόσμου, την οποία παραλληλίζει με το καχεκτικό κι αδύναμο σώμα του («Τέτοιο μικροσκοπικό μέτρο, ενώ το θεωρούμε τόσο μεγάλο... Μόλις πέντε στίγματα μικρότητας,»). Επικαλούμενος το Ρωμαίο ποιητή και φιλόσοφο Οράτιο, ασκεί κριτική στην επικούρεια στάση του και με τη ρήση «carpe diem», επιδιώκει να προβάλλει την αξιοποίηση των πιο απλών πραγμάτων στη ζωή («Στο τέλος θα δείτε. Τα απλά όνειρα ήταν η φιλοσοφία του Horatio.»).

Ο ποιητής με αφορμή την εγκατάλειψη από την αγαπημένη του, κάνει μια κατάδυση στον εαυτό του, στον ψυχικό του κόσμο, διατυπώνοντας τους προβληματισμούς του αναφορικά με τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου. Με εξομολογητική διάθεση διαπιστώνει πως στα αγωνιώδη ερωτήματά του, οι απαντήσεις είναι ανεξήγητες και, συνδυασμένες με τις έντονες ανασφάλειες, την απόγνωση, την κατάθλιψη και τις ανεκπλήρωτες ελπίδες, τον ώθησαν στην απόφαση του αυτοχειρισμού και έτσι καταλήγει στη θέ-

¹ Ανακτήθηκε από: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Misao-Fujimura> (τελευταία επίσκεψη στις 13 Ιουνίου 2017).

ση πως μια μεγάλη απαισιοδοξία δε διαφέρει από μια μεγάλη αισιοδοξία. («Αχ, το ανεξήγητο. Όλες οι ανησυχίες ασταθείς, θλίψη ανεπίλυτη... Απόγνωση και κατάθλιψη. Η ελπίδα μένει ανεκπλήρωτη.»). Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι το σημείωμα δε διαθέτει καμία άμεση πληροφορία για θέματα αισθηματικής φύσης.

Το ποίημα αποτυπώνει την τραγικότητα του αυτόχειρα, τη δύσκολη ψυχολογική του θέση, την ιδιαίτερη ευαισθησία του, στοιχεία τα οποία επικυρώνονται με την απρόσμενη συνυποδήλωση, τη συμβολοποίηση και το βραχυπερίοδο λόγο, ο οποίος προσδίδει έμφαση και γρήγορο ρυθμό. Με συγκινησιακά φορτισμένη γλώσσα, που ενέχει πλούσιο λυρισμό, με τη χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου της συλλογικότητας, ο νεαρός ποιητής εκφράζει την εσωτερική του ζωή, τα συναισθήματά του και τελειώνει συγκλονιστικά, παραπέμποντας στο αδιέξοδο και την τελική επιλογή της αυτοκτονίας το Μάιο του 1903.

Ως ανακεφαλαίωση όλων, με βάση ιδιαίτερα μορφικά και αισθητικά κριτήρια, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως το ιδιαίτερο αυτοκτονικό σημείωμα του Μ. Φουτζιμούρα εγγράφεται στο λογοτεχνικό είδος.

Γράμμα αποχαιρετιστήριο, απευθυνόμενο από τον Σεργκέι Γ(ι)εσένιν, έναν από τους πιο προικισμένους νεώτερους Ρώσους ποιητές του 20ού αιώνα, στο φίλο του και εραστή, Εβραίο ποιητή Βολφ Έρλιχ:

*«Γεια σου, φίλε μου, γεια σου
Αγάπη μου, είσαι στην καρδιά μου.
Κι αν χωρίζουμε ήταν γραφτό της μοίρας μας
Και πάλι σύντομα να ενωθούμε στο μέλλον.*

*Γεια σου: χωρίς χειραψία, δίχως μιλιά
Μη λυπηθείς και τα φρύδια μην σμίγεις σε λύπη.
Ο θάνατος δεν είναι τίποτε καινούργιο τώρα
Κι ούτε η ζωή είναι τίποτε καινούργιο.»¹*

Η εγκάρδια και πολύ θερμή προσφώνηση προς το φίλο-εραστή κυριαρχεί, συνοδευόμενη από την επανάληψη της κτητικής αντωνυμίας. Η γραφή υπηρετεί την ιερότητα του αγαπημένου και σε αυτό συνεπικουρούν οι αλλε-

¹ Sergei Alexandrovich Yesenin (1895-1925), «90 χρόνια από τον θάνατό του» (εισαγωγή- μτφρ: Γιάννης Σουλιώτης). Ανακτήθηκε από: <http://www.poein.gr/archives/31968/index.html> (τελευταία επίσκεψη στις 13 Ιουνίου 2017).

πάλληλες εκδηλώσεις αγάπης («αγάπη μου», «καρδιά μου»), υπογραμμισμένες από την επανάληψη του αποχαιρετισμού στον πρώτο στίχο («Γεια σου»). Με έντονη συγκίνηση και με αποφάνσεις στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, πρόσωπο της συμμετοχής, ο ποιητής, σε συνομιλιακό ύφος, υποδηλώνει την αισιοδοξία για την παροδικότητα του αποχωρισμού και τη σύντομη επανασύνδεσή τους. Η απλή επανάληψη του χαιρετισμού («Γεια σου») στη δεύτερη στροφή, χωρίς κάποια άλλη έκφραση αγάπης, στοχεύει να επισημάνει την προσωρινή απομάκρυνση του Γ(ι)εσένιν, απομάκρυνση που την αποδίδει στη μοίρα, με την παράκληση να μη προβεί ο φίλος του σε καμιά εκδήλωση λύπης.

Ο Ρώσος λυρικός ποιητής ολοκληρώνει την αποχαιρετιστήρια επιστολή με ένα μήνυμα που αντηχεί εκκωφαντικά και πιστοποιείται με την εξίσωση της αυτοχειρίας με τη ζωή («Δεν είναι και τόσο πρωτότυπο να αυτοκτονείς, όμως και η ζωή δεν είναι πρωτοτυπία»), στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει τη βίαιη εκδημία του. Οι τελευταίες γραμμές του σημειώματος είναι γεμάτες τρυφερότητα, γλυκύτητα και λυρισμό, εκφράζοντας ταυτόχρονα με ειλικρίνεια μια μελαγχολική και συγκινητική παρηγοριά. Ο Μαγιακόφσκι, γεμάτος ακόμη ελπίδες και οραματισμούς, απαντάει στο νεκρό σύντροφό του: «Σ' αυτή τη ζωή δύσκολο δεν είναι να πεθάνεις.// Να φτιάξεις τη ζωή είναι πολύ δυσκολότερο.»¹, μιμούμενος και μεταγράφοντας τους τελευταίους στίχους από το σημείωμα του Γ(ι)εσένιν στο τέλος του δικού του σημειώματος («Έκλεισα τους λογαριασμούς μου με τη ζωή, δε χρειάζεται να απαριθμήσουμε πίκρες, δυστυχίες και παρεξηγήσεις»)².

Οι συνθήκες θανάτου του ποιητή, οι αντιφάσεις και τα κενά στις μαρτυρίες και τις περιγραφές σχετικά με την αυτοκτονία, έδωσαν την αφορμή να ανοίξει ένας ατέλειωτος κύκλος συζητήσεων με έμφαση στην εκδοχή ότι δεν επρόκειτο για αυτοκτονία αλλά για δολοφονία. Η εκδοχή βέβαια για τη δολοφονία του από τη μυστική αστυνομία παρέμεινε ανεξακρίβωτη και αντικείμενο διχογνωμιών. Οι Αρχές ήταν ήδη θορυβημένες από τον ποιητή και οι μπολσεβίκοι φοβούνταν πως ο Γ(ι)εσένιν θα αποδοκίμαζε το νέο καθεστώς και σκέφτονταν σοβαρά να τον θέσουν υπό στενή επιτήρηση³.

Ο Μαγιακόφσκι με τους στίχους «Αλλ' ίσως αν υπήρχε μελάνι στο ΑΓΓΛΙΑ.// να κόψτε τις φλέβες δε θα υπήρχ' αιτία.» αναφέρεται στην άποψη που επικράτησε μετά το θάνατο του Γ(ι)εσένιν ότι δηλαδή, έγραψε το τελευταίο

¹ Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι, *Πως φτιάχνονται τα ποιήματα*, μετάφραση από τα ρωσικά: Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1988, σελ.75.

² Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι, *Ποίηση και επανάσταση*, επιλογή- μετάφραση Αντώνης Βογιάζος, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σελ. 155-156.

³ Λέων Τρότσκι, *Λογοτεχνία και επανάσταση*, μετάφραση-σημειώσεις- επιμέλεια Λ. Μιχαήλ, απόδοση στίχων Κώστας Δελάρου, πρόλογος Μανόλης Λαμπρίδης, εκδ. Θεωρία, Αθήνα 1982, σελ. 205-208.

ποίημα με το δικό του αίμα στο ξενοδοχείο «Αγγλία» στο Λένινγκραντ¹. Την ίδια ερμηνεία υιοθετεί και ο Τρότσκι, ο οποίος σημειώνει: «Έφυγε από μόνος του, αποχαιρετώντας με το αίμα του έναν άγνωστο φίλο, ίσως όλους μας.» Και συνεχίζει διερωτώμενος: «Στην τελευταία ώρα του, σε ποιον ο Γιεσένιν έγραψε το αιμάτινο γράμμα του; Ίσως να καλούσε από μακριά έναν φίλο που δεν έχει ακόμα γεννηθεί, τον άνθρωπο ενός μέλλοντος που άλλοι προετοιμάζουν με τους αγώνες και ο Γιεσένιν με τα τραγούδια του;»². Κάποιοι άλλοι θεωρούν πως το συγκεκριμένο ποίημα το έγραψε την παραμονή του θανάτου του σ' ένα χαρτί και το έδωσε στον Εβραίο φίλο του- εραστή, ποιητή Βολφ Έρλιχ³.

Ο Γ(ι)εσένιν παραμένει ένας πραγματικός ποιητής του λαού και μαζί με τη ρομαντική φύση της ποίησής του, το τραγικό του τέλος έχει μόνο να συνεισφέρει σε αυτή την εικόνα. Η εγκατάλειψη από τους γονείς επέδρασε καθοριστικά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και του ψυχισμού του. Αποτέλεσμα αυτής της εγκατάλειψης ήταν η έλλειψη ψυχικής ισορροπίας και οι επαναλαμβανόμενες απιστίες προς τις γυναίκες. Στα τριάντα του, κουρασμένος από τη ζωή, τις γυναίκες και την ποίηση, απογοητευμένος από την Οκτωβριανή Επανάσταση, την οποία αρχικά υποστήριξε με ενθουσιασμό, υπέφερε από κατάθλιψη και παραισθήσεις, σε σημείο που αδυνατούσε να γράψει ως πραγματικός ποιητής. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του είχε ασταθή συμπεριφορά εξαιτίας του αλκοόλ και κατέληξε να κόψει τις φλέβες των καρπών του στις 27 Δεκεμβρίου του 1925⁴.

Θεωρείται ένας από τους πιο αγαπητούς ποιητές στη Ρωσία – αν και το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς του απαγορεύτηκε από το καθεστώς του Στάλιν και ξαναδημοσιεύτηκε το 1966-και ο Μπόρις Παστερνάκ σημειώνει γι' αυτόν : «Η γη δεν παρήγαγε καμιά καλύτερη ρίζα, ποιότητα, ταλέντο και δύναμη δημιουργική και βαθειά. Ο Γ(ι)εσένιν υπήρξε μια ζωντανή και παλλόμενη ψυχή καλλιτέχνη...»⁵. Ο ποιητής των *Τραγούδια ενός Χούλιγκαν, Πουγκατσόβ, Μπαλλάντες των Εικοέξη* δεν ήταν εχθρικός στην επανάσταση κι αυτή δεν του στάθηκε ποτέ ξένη. Αντίθετα, εισχώρησε βίαια και επηρέασε τη δομή των στίχων του. Ο Γ(ι)εσένιν όμως, ήταν κυρίως ένας τρυφερός ποιητής και το έργο του χαρακτηρίζεται από έντονο λυρισμό και εσωτερική ειλικρίνεια, στοιχεία που αποτυπώνονται και στο τελευταίο του σημείωμα.

¹ Βλαντιμίρ Μαγιακόβσκι, *Πως φτιάχνονται τα ποιήματα*, ό.π., σελ. 71,76.

² Λέων Τρότσκι, ό.π., σελ. 205-208.

³ Sergei Alexandrovich Yesenin (1918-1925), «90 χρόνια από τον θάνατό του» (εισαγωγή- μτφρ: Γιάννης Σουλιώτης), ό.π.

⁴ Λέων Τρότσκι, ό.π., σελ. 205-208.

⁵ Μπόρις Παστερνάκ, *Δοκίμιο αυτοβιογραφίας*, μετάφραση Κική Μαλεβίτση, εκδ. Αστρολάβος/ Ευθύνη, Αθήνα 1989, σελ. 75.

«Προσπάθησαν να με πάρουν - Τα πήρα πρώτα»¹.

Περικτικό αλλά αινιγματικό το σημείωμα αυτοκτονίας του Αμερικανού ποιητή **Βάτσελ Λίντσεϊ**. Πιθανόν πίσω από την τριτοπρόσωπη πληθυντική αφήγηση, ο Λίντσεϊ να υπαινίσσεται τις σχιζοειδείς πλάνες, τα παραληρήματα και τις απογοητεύσεις που τον κατέτρυχαν, αλλά τελικά είναι αυτός ο ίδιος ο οποίος κατάφερε να είναι ο νικητής, να επικρατήσει, να τους επιβληθεί με την αυτοχειρία του, πίνοντας οικειοθελώς υπερβολική δόση του προϊόντος καθαρισμού Iysol.

Γεννημένος το 1879 στις Η.Π.Α και μεγαλωμένος σ' ένα αυστηρό πνευματικό και θρησκευτικό περιβάλλον, πίστευε στο μορφοποιητικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης αφενός, και στον ιεραποστολικό ρόλο της Αμερικάνικης Δημοκρατίας αφετέρου, στοιχεία που διαμόρφωσαν τα μεταφυσικά του πιστεύω. Η κλίση του στην ποίηση και γενικότερα στην καλλιτεχνία, τον οδήγησε να αφιερωθεί στη λύτρωση του ανθρώπινου όντος διαμέσου της τέχνης. Τα ποιήματά του με μυστικιστικό και μεταφυσικό χαρακτήρα ο Βάτσελ Λίντσεϊ τα εικονογραφούσε, γεγονός που συνέβαλε θετικά στην προώθηση της ποίησής του. Συνέχισε να γράφει και να δίνει διαλέξεις, θίγοντας φλέγοντα θέματα, όπως την αστικοποίηση, την πλεονεξία και τις φυλετικές προκαταλήψεις, που εντοπίζονται στα έργα του: *General William Booth Enters into Heaven and other poems* (Ο Στρατηγός Γουίλιαμ Μπουθ προελαύνει στον Παράδεισο και άλλα ποιήματα), *The Congo and Other Poems* (Κονγκό και άλλα ποιήματα) και *Adventures While Preaching The Gospel of Beauty* (Περιπέτειες ενόσω κηρύττεται το Ευαγγέλιο της Ομορφιάς).

Το 1914 ερωτεύτηκε την ποιήτρια Σάρα Τίσντεϊλ, τον πρώτο και τελευταίο έρωτα της ζωής του. Αισθάνθηκε αμήχανος, άδειος, όταν αυτή αργότερα παντρεύτηκε. Σύντομα του εμφανίστηκαν συμπτώματα παραισθήσεων που τον κατεδίωκαν ως το θάνατό του. Παντρεύτηκε μια καθηγήτρια, είκοσι δύο χρόνια μικρότερή του, αλλά η ψυχική του υγεία επιδεινωνόταν. Άρχισε να έχει παραισθήσεις και ξεσπάσματα μανίας. Αυτοκτόνησε το 1931 με αρχική αιτία θανάτου την καρδιακή προσβολή. Η αλήθεια για την αυτοκτονία του αποκαλύφτηκε πέντε χρόνια αργότερα, από τη χήρα του, στο βιογράφο του².

Στις 14 Απριλίου 1930 αυτοπυρπολείται σε ηλικία 37 ετών ο **Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι**, Ρώσος ποιητής και θεατρικός συγγραφέας, εκπρόσωπος του

¹ Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

² Γιάννης Αντιόχου, *ό.π.*, σελ. 21-29.

ρωσικού φουτουρισμού, με πιο γνωστά έργα του τα: *Oblako v shtanakh* (Σύννεφο με παντελόνια) 1915, *Fleita-rozvonno chnik* (Σπονδυλωτό φλάουτο) 1916 και *Oda revoliutsii* (Ωδή στην επανάσταση) 1918. Υπήρξε ο σημαντικότερος φουτουριστής ποιητής, ο οποίος συνέδεσε το όνομά του αλλά και τη ζωή του με τη ρωσική επανάσταση. Στα ποιήματά του αποτύπωσε το πνεύμα μιας επαναστατικής αμφισβήτησης ήδη πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο και αυτή η αμφισβήτηση συνέχισε να διέπει την ποιητική του σκέψη και μετά το 1917. Δεν ήταν άλλωστε μια μεμονωμένη περίπτωση, αφού από τις αρχές του 20ού αιώνα αναπτύχθηκε στη Ρωσία ένα ευρύ και πολυδιάστατο κίνημα συγγραφέων και καλλιτεχνών (Ρωσική Πρωτοπορία), που αμφισβήτησε τις καθιερωμένες μορφές της ακαδημαϊκής καλλιτεχνικής έκφρασης, την κυρίαρχη κουλτούρα και ιδεολογία, τις επικρατούσες κοινωνικές δομές¹.

Γεννημένος στη Γεωργία, από νωρίς έδειξε έντονο ενδιαφέρον για τη μαρξιστική ιδεολογία, δραστηριοποιήθηκε στο ρωσικό σοσιαλιστικό κόμμα των εργαζομένων και αργότερα στρατολογήθηκε στους μπολσεβίκους. Υποστηρικτής της Οκτωβριανής Επανάστασης, επιζητούσε την ανατροπή της κοινωνίας και του κατεστημένου. Ποιητής στο πλευρό των φτωχών και καταφρονεμένων, είχε το θάρρος να μετατρέψει την ποίησή του σε όπλο των αδικημένων, προκειμένου η επανάσταση να έρθει από τη βάση. Η Ρωσική Πρωτοπορία, παρά την πολιτική της πολυμορφία, ακολούθησε τη διαδρομή της επανάστασης, από την κορύφωση των πρώτων χρόνων ως την παρακμή και την καταστολή της σταλινικής περιόδου. Πολλοί από τους δημιουργούς του κινήματος συμβιβάστηκαν ή αναγκάστηκαν να φύγουν στο εξωτερικό ή εξοντώθηκαν².

Η επανάσταση για το Μαγιακόφσκι σήμαινε την προσωπική και πανανθρώπινη κάθαρση. Η επανάσταση όμως, ήταν μια κατάσταση γεμάτη αντιφάσεις και αντιθέσεις. Οριζόταν από ιστορικά και κοινωνικά σχήματα και εντασσόταν στο γίνεσθαι του συγκεκριμένου χρόνου. Ο Ρώσος ποιητής καλούνταν να επιλέξει ανάμεσα στην καθημερινή πορεία μέσα από πολλές συγκρούσεις και την απολυτότητα στην πιο έσχατη μορφή της. Ο Μαγιακόφσκι, ίσως ο πιο πολιτικοποιημένος λογοτέχνης, επέλεξε τη δεύτερη, την αυτοκτονία, ως μια δική του απάντηση στα αδιέξοδα, στα οποία η καταθλιπτική επικράτηση της αντεπανάστασης στο πεδίο της τέχνης οδηγούσε την επαναστατική καλλιτεχνική έκφραση³.

Ο Λέων Τρότσκι, αμέσως μετά την αυτοκτονία του ποιητή, έγραψε ένα

¹ Ανυπόγραφο άρθρο με τίτλο «Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι, ο ποιητής της ρωσικής Επαναστάσεως», περ. *Νέοι Βωμοί*, τχ. 4, Αθήνα (Απρίλιος 1924), σελ. 122-124.

² Έλενα Χουζούρη, «Χρονολόγιο Μαγιακόφσκι», περ. *Διαβάζω*, τχ. 121, Αθήνα (Ιούνιος 1985), σελ. 12-16.

³ Έλενα Χουζούρη, «Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι». Τραγωδία με συνεπές τέλος», περ. *Διαβάζω*, τχ. 121, ό.π., σελ. 20.

κείμενο στο οποίο επιχειρούσε να αναδείξει τα αδιέξοδα που ώθησαν τον ποιητή στην αυτοκτονία. Η επίσημη γνώμη που φιλοτεχνήθηκε από τη Γραμματεία σε γλώσσα νομικού πρωτοκόλλου, βιάζεται να πληροφορήσει ότι αυτή η αυτοκτονία «δεν έχει καμία σχέση με τις κοινωνικές και λογοτεχνικές ασχολίες του ποιητή. Πράγμα που είναι σαν να λες πως ο θεληματικός θάνατος του Μαγιακόφσκι δεν έχει καμία σχέση με τη ζωή του, ή ότι η ζωή του δεν είχε τίποτε κοινό με την επαναστατική και ποιητική δημιουργία του· αυτό είναι σαν να μεταβάλεις το θάνατό του σε ένα τυχαίο μικρογεγονός. Αυτό δεν είναι ούτε αληθινό ούτε αναγκαίο ούτε...έξυπνο»¹.

Η ερμηνεία αυτή προσπαθεί να παρουσιάσει μια ψυχολογική εξήγηση γύρω από τα αίτια της αυτοκτονίας του ποιητή. Η πιο καθαρή υποστήριξη ότι για λόγους ψυχολογικούς κι όχι πολιτικούς αυτοκτόνησε ο Μαγιακόφσκι δόθηκε από τον Ανατόλι Λουνατσάρσκι. Ένα χρόνο μετά την αυτοκτονία, ο Λουνατσάρσκι δημοσίευσε το μοναδικό άρθρο για τον ποιητή που εμφανίζεται στα χρόνια 1930-1935. Το άρθρο, που τιτλοφορείται «Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι- νεοτεριστής», είχε ως σκοπό να εξηγήσει ή να ερμηνεύσει την αυτοκτονία του Μαγιακόφσκι, αλλά και να επιτεθεί στο άρθρο του Λέοντα Τρότσκι, όπου αναφέρονται οι αντιφατικότητες της ζωής μετά την Επανάσταση και το σταλινικό εκφυλισμό της ως οι αιτίες της αυτοκτονίας του. Ο Λουνατσάρσκι περιορίστηκε στο να εμφανίσει μια πιο φανταστική, μεταφυσική ερμηνεία για την αυτοκτονία του ποιητή. Τον ποιητή τον σκότωσε έγραψε, «ο δίδυμός του, ένας άλλος Μαγιακόφσκι, μικροαστός, το αντίθετο του μεγάλου επαναστάτη ποιητή...»².

Ήταν εμφανής η προσπάθεια να θεωρηθεί η αυτοκτονία του ποιητή ως απόρροια προσωπικών προβλημάτων. Αυτός ο στείρος διαχωρισμός ότι τα προσωπικά προβλήματα είναι α ξεχώριστα και διαφορετικά από ό,τι συνέβαινε σε πολιτικό και καλλιτεχνικό πλαίσιο, είναι η πρώτη επίσημη εμφάνιση της άποψης ή μάλλον της έντεχνης προώθησης της άποψης ότι ο Μαγιακόφσκι αυτοκτόνησε για λόγους ψυχολογικούς. Άλλοι δέχονται ότι οι επαγγελματικές αποτυχίες έφεραν τον Μαγιακόφσκι πιο κοντά στην απόφαση της αυτοχειρίας. Τα τελευταία δύο – τρία χρόνια της ζωής του, πληγωμένος από την καθημερινή του αναμέτρηση με τη γραφειοκρατία, το δογματισμό και τον μικροαστισμό, καταφεύγει στο όπλο της σάτιρας. Έγραφε θεατρικές σάτιρες, αιχμηρές για τους υποκριτές και γραφειοκράτες των Σοβιέτ, όμως οι κριτικοί, υπάκουοι στο καθεστώς, κατακεραύνωσαν αυτά τα έργα. Το 1929 γράφει και ανεβάζει στο θέατρο τον *Κοριό* και το 1930 το *Λουτρό*. Η επίσημη κριτική τα δέχτηκε εχθρικά. Η ποιητική του παραγωγή αγνοήθηκε από τους συνα-

¹ Λέων Τρότσκι, *ό.π.*, σελ.210.

² Λέων Τρότσκι, *ό.π.*, σελ. 213-217.

δέλφους του και το κατεστημένο. Δεχόταν «πυρά» από όλες τις κατευθύνσεις, όπως από τους ανοιχτούς ή καλυμμένους οπαδούς της «τέχνης για την τέχνη», από τους δογματικούς «υπερεπαναστάτες» που έφθασαν ως την ανοικτή άρνηση της τέχνης, από τους σοβιετικούς γραφειοκράτες του μηχανισμού, τους μικροαστούς που βολεύτηκαν-«καθάρματα» τους ονομάζει-, τους νεόπλουτους της εξουσίας. Επιπρόσθετα, ως πιθανή αιτία για την αυτοχειρία του ποιητή αποτελεί η σύγκρουσή του με το ανερχόμενο λογοτεχνικό κατεστημένο της πατρίδας του και την επίσημη πολιτική που ασκούσε η ηγεσία της χώρας του¹.

Σε μια συζήτηση με τον Κάρλο Μπενεντέτι, η Λίλι Μπρικ, ο μεγάλος έρωτας του Μαγιακόφσκι, αναφέρει πως ο ποιητής αγαπούσε με πάθος τη ζωή, την επανάσταση, την τέχνη και τις γυναίκες. Ήξερε όμως, ότι δε θα μπορούσε να νικήσει τα γηρατειά. Η ιδέα της αυτοκτονίας ήταν μόνιμη στον Μαγιακόφσκι. Πολλές φορές είχε επαναλάβει «θα αυτοκτονήσω, να τελειώνω». Δύο μέρες πριν πεθάνει έγραψε ένα αποχαιρετιστήριο γράμμα. Η ίδια η σύνταξη του αποχαιρετιστηρίου γράμματος δεν συνεπαγόταν την αυτοκτονία ως απόλυτη ανάγκη. Αν οι περιστάσεις ήταν διαφορετικές, ίσως να ανέβαλε την αυτοκτονία. Η αποτυχία όμως, του Λουτρού, η εχθρική στάση των μελών της ΡΑΠΠ (Ρωσική Εταιρεία Προλεταριακών Συγγραφέων), η απουσία από την έκθεση για τα είκοσι χρόνια του έργου του επιθυμητών προσώπων και τέλος η ανεπιτυχής προσπάθειά του να πείσει την Βερόνικα Πολόνσκαγια- με την οποία είχε μια σύντομη, αλλά παθιασμένη ρομαντική σχέση να εγκαταλείψει το σύζυγό της, προκειμένου να αποδείξει στον εαυτό του ότι είναι ακαταμάχητος και ότι καμιά γυναίκα δε μπορεί να του αντισταθεί- οδήγησαν τον Μαγιακόφσκι σε απελπισία. Απογοητευμένος και από τη σοβιετική πραγματικότητα, μετά την άρνηση των αρχών να του δώσουν άδεια να ταξιδέψει στο εξωτερικό, έβαλε τέλος στη ζωή του².

Το σημείωμα που βρέθηκε στον τόπο της αυτοκτονίας του έλεγε:

«Σε όλους

Για το θάνατό μου, μην κατηγορήσετε κανένα και παρακαλώ να λείψουν τα κουτσομπολιά. Τα απεχθανόταν αυτά φοβερά ο μακαρίτης.

Μαμά, αδερφές και σύντροφοι, συγχωρέστε με- αυτός δεν είναι τρόπος (δεν τον συμβουλεύω σε άλλους), μα δεν έχω άλλη διέξοδο. Λίλια, αγάπα με.

Συντρόφισσα κυβέρνηση, η οικογένειά μου είναι Λίλια Μπρικ, η μαμά, οι αδερφές και η Βερόνικα Βιτόλντοβα Πολόνσκαγια.

¹ Πέτρος Ανταίος, «Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι. Σύντομο οδοιπορικό στη ζωή και το θάνατό του», περ. Διαβάζω, τχ. 57, Αθήνα (Νοέμβριος 1982), σελ. 75-85.

² Λίλι Μπρικ, *Με τον Μαγιακόφσκι: συζήτηση με τον Κάρλο Μπενεντέτι*, μετάφραση Ανταίος Χρυσοστομίδης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σελ. 117-124.

Αν τους εξασφαλίσεις μια υποφερτή ζωή, ευχαριστώ.
 Τους στίχους που έχω αρχίσει δώστε τους στους Μπρικ. Αυτοί θα τα ξεδιαλύνουν.
 “Το επεισόδιο
 θεωρείται λήξαν”
 καθώς λεν και μεις ας πούμε
 τη βάρκα του έρωτα
 τη σύντριψε η ζωή
 (τσακίστηκε πάνω στην καθημερινότητα)
 Με τη ζωή έχω ξοφλήσει
 και δεν έχει νόημα να απαριθμούμε
 τις αμοιβαίες πίκρες

συμφορές

και προσβολές.

Να 'στε καλά

Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι

υστερόγραφο

12.4. 1930

Σύντροφοι της ΡΑΠΠ. Μη με θεωρήστε λιγόψυχο.
 Σοβαρά, τίποτα δεν μπορεί να γίνει.

Γεια σας

Πέστε του Ερμίλοφ, λυπάμαι που έβγαλε το σύνθημα, έπρεπε να συνεχίσουμε τον
 καβγά ως το τέλος.

B. M.

Στο συρτάρι μου έχω 2.000 ρούβλια- δώστε τα για το φόρο
 Τα υπόλοιπα πάρτε τα από τον Κρατικό Εκδοτικό Οίκο.

B.M.»

(Μόσχα, 12 Απριλίου 1930)¹.

¹ Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι, *Ποίηση και επανάσταση*, ό.π., σελ. 155-156.

Βλέπει
 Βόρην από γυμνάσιο
 με βιολί, κίθαρη & πο-
 παύρα με σαμπάνια. Το
 γάϊμαρ από γυμνάσιο με
 μαντίνι.
 Μαύρ, σκούρα & γαλάζια
 κρομμύδι - από ασταχά (φρ
 κίμα & αβγό) το γ
 μέλι βανίλιας κτλ.
 Μαύρ - καφέ κίμα.
 Μοδαριστή κρομμύρα
 Μαύρ, κίμα, από Μαύρ
 Γάϊμαρ, κίμα, αβγό.
 Κρομμύρα, κρομμύρα, κ
 κρομμύρα
 Έτσι φέρνουν

με ασταχά κρομμύρα
 σκουρό
 κρομμύρα σκουρό αβ-
 γό, κρομμύρα σκου
 κρομμύρα.
 Μαύρ κρομμύρα:
 κρομμύρα κρομμύρα
 κρομμύρα κρομμύρα
 αβγό κρομμύρα & κρομμύρα
 ή με κρομμύρα κρομμύρα
 κρομμύρα κρομμύρα
 ή αβγό
 Κρομμύρα κρομμύρα
 Κρομμύρα κρομμύρα
 Μαύρ κρομμύρα

Μέσα από μια απεύθυνση προς όλους, χωρίς κάποιο συγκεκριμένο αποδέκτη αρχικά, ο Μαγιακόφσκι εκφράζει τους φόβους του για πιθανή ενοχοποίηση κάποιου για το θάνατό του και επιπρόσθετα, σε τόνο λεπτής ειρωνείας, διατυπώνει τη δυσαρέσκεια και την απέχθειά του για ανυπόστατες φήμες εις βάρος του, με έκκληση για περιορισμό τους. Με την εναλλαγή πρωτοπρόσωπης και τριτοπρόσωπης αφήγησης για το ίδιο πρόσωπο, υλοποιεί την τεχνική της αυτοειρωνείας, η οποία παίρνει τη μορφή πικρού αυτοσαρκασμού («Το απεχθανόταν αυτό φοβερά ο μακαρίτης»).

Με την αποστροφή στα συγγενικά του πρόσωπα και τους συντρόφους, αιτείται τη συγγνώμη τους για τον πόνο και την λύπη που θα προξενήσει ο χαμός του, με το επιχείρημα του αδιεξόδου. Η μη συνέχιση της ζωής ήταν γι' αυτόν η μόνη λύση. Ο Μαγιακόφσκι δεν ήθελε ο θάνατός του να γίνει ένα παράδειγμα, ένα υπόδειγμα: «την αυτοκτονία», έγραφε, «δεν την συνιστώ στους άλλους». Αυτή, δηλαδή, δε λύνει τίποτε, είναι μία φυγή, εκείνος όμως, δεν είχε άλλη διέξοδο, δεν είχε τη δύναμη να αντιδράσει στην ιδέα των επικείμενων γηρατειών και της παρακμής. Με την ονομαστική προσφώνηση («Λίλια») και μέσα σε έντονη συγκινησιακά φόρτιση, ο ποιητής εκδηλώνει την αγάπη του («αγάπα με») προς τον έρωτα της ζωής του και της ζητάει να τον συγχωρέσει, να μην τον ξεχάσει, να τον υποστηρίξει, να μην τον εγκαταλείψει ούτε όταν θα έχει φύγει από τη ζωή, ευελπιστώντας να είναι πάντοτε ο πρώτος στη συνείδησή της. Εκφράζοντας την εμπιστοσύνη

και τη φιλία του στην κυβέρνηση («Συντρόφισσα κυβέρνηση»), αφού και τη στιγμή που αυτοκτονεί συνεχίζει να είναι ένας μπολσεβίκος, της εμπιστεύεται τα αγαπημένα του πρόσωπα, τα οποία φρόντιζε ο ίδιος, όταν ήταν ακόμη στη ζωή. Θεωρούσε τη Βερονίκα Πολόνσκαγια μέλος της οικογένειάς του και γ' αυτό το λόγο, ζητούσε από τη «Συντρόφισσα κυβέρνηση» να της εξασφαλίσει και αυτής μια υποφερτή ζωή, με την ελπίδα πως με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να της εγγυηθεί την ανεξαρτησία. Ζητάει από τον Όσια και τη Λίλια να ενδιαφερθούν για τη φιλολογική του κληρονομιά. Οι Μπρικ δηλαδή, γνωρίζουν τόσο καλά τον ποιητή και το έργο του, ώστε θα μπορέσουν να ξεκαθαρίσουν όχι μόνο όσα έκανε, αλλά κι όσα απλώς είχε σκεφτεί.

Αφού υπογραμμίζει την οριστική απόφαση να θέσει τέλος στη ζωή του, καθώς οι κοινωνικές και λογοτεχνικές του ασχολίες είχαν σταματήσει να τον απαλλάσσουν από τις ταλαιπωρίες της καθημερινής ζωής και να τον προφυλάσσουν από τα ανυπόφορα χτυπήματα που έπεφταν πάνω του, με αινιγματικό τρόπο εξηγεί τις αιτίες της αυτοκτονίας του, τονίζοντας ότι δε θεωρεί τον εαυτό του υπόλογο απέναντι στη ζωή ούτε και την ίδια απέναντί του κι επομένως είναι άχρηστη η αναφορά κάθε αμοιβαίου πόνου και συμφοράς. Ολοκληρώνοντας το κύριο μέρος του αυτοκτονικού σημειώματος, ο Μαγιακόφσκι είναι φανερό πως, ως την τελευταία στιγμή, έμεινε πιστός στον εαυτό του, στις ιδέες του, ήταν ειλικρινής προς όλους και καταλήγει με την ευχή να είναι όλοι τους καλά («Να 'στε καλά»).

Σε υστερόγραφο, με ημερομηνία και υπογραφή με τα αρχικά του, ο Ρώσος ποιητής επανέρχεται στους οπαδούς της ΡΑΠΠ, τους οποίους, παρά τις διαφωνίες του, θεωρούσε οπαδούς στον επαναστασιακό αγώνα. Στενοχωριόταν που μπορούσε να θεωρηθεί δειλός, γιατί δεν είχε καβγαδίσει μέχρι τέλους μαζί τους- κάτι που δε συνήθιζε να κάνει- για τα καλλιτεχνικά προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στο Βλαντιμίρ Ερμίλοφ, κριτικό και φιλόλογο, από τα ηγετικά στελέχη της ΡΑΠΠ, ο οποίος είχε επιτεθεί πολλές φορές στο έργο του Μαγιακόφσκι, με την κατηγορία ότι υπερέβαλλε τον κίνδυνο του γραφειοκρατισμού. Το σύνθημα, για το οποίο κάνει λόγο ο Μαγιακόφσκι, ήταν ένα από τα έμμετρα συνθήματα που είχε ετοιμάσει ο ποιητής για τη διακόσμηση του θεάτρου στην παράσταση του *Λουτρού* κι έγραφε:

«Δεν ξεπλένεται

μονομιάς

το σμάρι των γραφειοκρατών.

Δεν φτάνουν γι' αυτό

τα λουτρά

και τα σαπούνια.

Κι έπειτα

σε βοήθεια

των γραφειοκρατών
σπεύδουν οι πένες
κριτικών
σαν τον Ερμίλοφ»¹.

Σε ένα δεύτερο υστερόγραφο με υπογραφή πάλι τα αρχικά του, φροντίζει να τακτοποιήσει τις οικονομικές του υποχρεώσεις και μετά το θάνατό του. Αναφορικά με το περιεχόμενο του Μαγιακόφσκι θα ανιχνεύαμε κοινά στοιχεία σε πολλούς Έλληνες αυτόχειρες λογοτέχνες, όπως το μοτίβο της διευθέτησης εκκρεμοτήτων που εντοπίζουμε σχεδόν σε όλους τους Έλληνες, καθώς και το μοτίβο της απαλλαγής οποιουδήποτε από τις ευθύνες σχετικά με το θάνατό τους (Κοραλία Ανδρειάδη-Θεοτοκά). Η αποχαιρετιστήρια επιστολή του Μαγιακόφσκι προσιδιάζει μορφικά σε μεγάλο βαθμό με το αυτοκτονικό σημείωμα του Κώστα Καρυωτάκη, αφού και τα δυο ολοκληρώνονται με υστερόγραφο και με υπογραφή με τα αρχικά του αυτόχειρα.

Η επανάσταση ενάντια στην ωραιοπάθεια των συμβολιστών, η επιδίωξη να αποκτήσει η ποίηση ενεργητική κι όχι παθητική στάση απέναντι στη ζωή, η άρνηση των καθιερωμένων και κατεστημένων ώθησε αναμφισβήτητα, ανάμεσα σε πολλά, το Μαγιακόφσκι στο φουτουρισμό. Σύντομα αποκαλύπτεται η σατιρική πλευρά του ταλέντου του. Η ποίησή του γίνεται επιθετική και προκλητική και η σατιρική του ευθυβολία θα κορυφωθεί στα θεατρικά του έργα *Κοριός* και *Λουτρό*.

Σατιρική διάθεση διακρίνουμε σε κάποια σημεία της τελευταίας του επιστολής: («Το απεχθανόταν αυτό φοβερά ο μακαρίτης», «έπρεπε να συνεχίσω τον καβγά ως το τέλος»). Στο υπόλοιπο μέρος του σημειώματος κυριαρχεί το απλό, οικείο, παρακλητικό ύφος και σε αυτό συνεργάζονται οι αλληπάλληλες επικλήσεις και παρακλήσεις, που κορυφώνονται συχνά σε προστακτική διατύπωση ως έκφραση συγχώρεσης, ευχαριστιών και μέριμνας για τα αγαπημένα του πρόσωπα.

Ο προσωπικός λόγος, συνδυασμένος με την κτητική αντωνυμία πρώτου προσώπου και τις αυτοθεωρητικές αναφορές, αποκαλύπτει την αυθεντικότητα και την ειλικρίνεια των βιωμάτων και του ψυχισμού του ποιητή. Στο αυτοκτονικό σημείωμα αξιοποιείται η δημοτική γλώσσα, ενώ δεν απουσιάζουν τα σχήματα λόγου με έμφαση στη μεταφορά, το ασύνδετο σχήμα και τις επαναλήψεις. Η γραφή αυτή υπηρετεί την πρόθεση του Μαγιακόφσκι να εκφράσει τις τελευταίες του επιθυμίες και να διατυπώσει με αινιγματικό τρόπο τους λόγους του αυτοχειριασμού του.

¹ Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι, *Ποίηση και επανάσταση*, ό.π., σελ. 172-173.

Επομένως, μετά τη μελέτη του αυτοκτονικού σημειώματος του Μαγιακόφσκι, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως τμήμα του έχει τη σατιρική κατεύθυνση της λογοτεχνικής του παραγωγής κι έτσι παρουσιάζει στοιχεία λογοτεχνικότητας, ενώ το υπόλοιπο εντάσσεται στο γραμματειακό είδος, γιατί διαθέτει τα χαρακτηριστικά μιας επιστολής με ανεπιτήδευτη γλώσσα και καθημερινό και αυθόρμητο ύφος, όπου ο αυτόχειρας λογοτέχνης εκφράζει παραγγελίες για τα αγαπημένα του πρόσωπα.

Στις 29 Δεκεμβρίου 1933 αυτοκτόνησε με υπερδοσολογία υπνωτικών χαπιών η Αμερικανίδα ποιήτρια Σάρα Τίοντεϊλ. Η αυτοχειρία της ήταν ηθελημένη, ήταν μια συνειδητή πράξη. Το ποίημα «Δε θα με νοιάξει», από τον καταθλιπτικό του τόνο, θεωρήθηκε το σημείωμα αυτοκτονίας προς τον εραστή της, που την εγκατέλειψε.

*«Όταν πεθάνω και πάνω μου ο φωτεινός Απρίλης
θα ρίχνει βροχή στα βρεγμένα μου μαλλιά
Και εσύ γείρεις πάνω μου συντετριμμένος,
Δε θα με νοιάξει.
Θα μείνω ασάλευτη, όπως τα φορτωμένα με φύλλα δέντρα
Όταν η βροχή λυγίζει τα κλαδιά τους.
Η καρδιά μου θα είναι παγωμένη.
Κι εγώ περισσότερο σιωπηλή και ψυχρή
Απ' ό,τι τώρα είμαι.»¹*

Στο σημείωμα της Σάρα Τίοντεϊλ διακρίνουμε τα γνωρίσματα του ποιητικού της λόγου, όπως η εικονοπλαστική διάθεση, συνδυασμένη με έντονους συμβολισμούς και εκπεφρασμένη με πηγαίο εξομολογητικό ύφος, που αποκαλύπτει το βαθύτερο ψυχισμό της. Το εξωτερικό περιβάλλον («όπως τα φορτωμένα φύλλα δέντρα που η βροχή λυγίζει τα κλαδιά τους») συναρτάται με το συναισθηματικό κόσμο της ποιήτριας, η οποία με αποφάνσεις στο πρώτο ενικό πρόσωπο καταδεικνύει την πικρία και την απογοήτευση από την απόρριψη του συντρόφου της και παράλληλα την απάθεια («Δε θα με νοιάξει») και την ψυχρότητά της («Η καρδιά μου θα είναι παγωμένη κι εγώ περισσότερο σιωπηλή») στη βαριά θλίψη του από το θάνατό της. Να σημειώσουμε εδώ παρενθετικά ότι εντυπωσιάζει η ομοιότητα των αναφορών με

¹ Ανακτήθηκε από: <https://translate.google.gr/translate?hl=el&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Sara-Teasdale&prev=search>. (τελευταία επίσκεψη στις 28 Ιουνίου 2017).

άλλα ποιήματά της («Η να βαστάξω το άρωμα μακριά από τη βροχή/ Τώρα που ο Απρίλης ξανά είναι εδώ» από το ποίημα «Κόκκινοι Σφένδαμνοι» και «Φεγγάρι[...] Τι καλό να προχωράς, φως εντός φωτός, Και, φως ακόμη δίνοντας, να ξεψυχάς.» από το ποίημα «Το τέλος του φεγγαριού») που αποτελεί το επιτάφιο ποίημά της¹. Το σημείωμα είναι ενδελεχώς δουλεμένο σε ό,τι αφορά το στίχο, οι λέξεις προσεκτικά διαλεγμένες και με το λυρισμό που αποπνέει, αποτυπώνεται η ειλικρίνεια του ψυχισμού και των βιωμάτων της. Η θεματολογία και η φρασεολογία που η Τίσντεϊλ χρησιμοποιεί στο σημείωμα παραπέμπει στο ποιητικό της έργο και κατά συνέπεια θα μπορούσαμε να το εντάξουμε στο λογοτεχνικό είδος.

Η Σάρα Τίσντεϊλ έμεινε γνωστή ως λυρική ποιήτρια με βασικούς θεματικούς άξονες στα ποιήματά της τη φύση, το κάλλος και το θάνατο. Μεταχειριζόταν παραδοσιακά σχήματα, τα οποία όμως εξέλιξε εννοιολογικά και θεματικά. Η ποίησή της ήταν άρτια επεξεργασμένη, ρομαντική και πάντοτε σύμφωνη με τα κοινωνικά πρότυπα εκείνης της εποχής. Η ποιητική συλλογή *Love Letters (Ερωτικές επιστολές)* απέσπασε το πρώτο Βραβείο Πούλιτζερ (1918). Παρά τη βαθιά συναισθηματική της σχέση με τον ποιητή Βάτσελ Λίντσεϊ, προτίμησε να παντρευτεί έναν εύπορο υποδηματοποιό, γεγονός που σημάδεψε τη ζωή του Λίντσεϊ. Η διάλυση του γάμου της και η γνωριμία με τη ποιήτρια Μάργκαρετ Κόνκλιν της προκάλεσαν συναισθηματικές διαταραχές, κατάθλιψη και επιδείνωσαν τη μελαγχολία της. Ποιητικά είχε εξαντλήσει ό,τι είχε να πει κι έτσι πήρε την απόφαση να τελειώσει εκούσια τη ζωή της².

Η Αμερικανίδα φεμινίστρια, κοινωνιολόγος, μυθιστοριογράφος και συγγραφέας διηγημάτων, Σάρλοτ Πέρκινς Γκίλμαν αυτοκτόνησε στις 17 Αυγούστου 1935, λαμβάνοντας υπερβολική δόση χλωροφορμίου. Υποστήριζε ότι η έλλειψη αυτονομίας των γυναικών είναι επιζήμια για την ψυχική, συναισθηματική και σωματική τους ευημερία. Επιπρόσθετα, έγραψε άρθρα σε διάφορα περιοδικά και έδωσε διαλέξεις σχετικά με τη γυναικεία ψήφο και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, την ηθική και την εργασία των γυναικών και για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Παρότρυνε την οικονομική ανεξαρτησία του γυναικείου φύλου και το 1909 ίδρυσε το λογοτεχνικό περιοδικό *Forerunner*, το οποίο πραγματευόταν σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα. Η Γκίλμαν, μετά τη γέννηση της κόρης της, έπεσε σε ακραίες καταστάσεις που την οδήγησαν σε σχεδόν νευρική κατάρρευση.

¹ Γιάννης Αντιόχου, *ό.π.*, σελ. 84-85,88.

² Γιάννης Αντιόχου, *ό.π.*, σελ. 75-81.

Στην αποχαιρετιστήρια επιστολή της, η Γκίλμαν παραθέτει τις απόψεις της αναφορικά με τον τρόπο διαχείρισης της ζωής σε περίπτωση επικείμενου θανάτου, διασαφηνίζοντας τη δική της μοιραία απόφαση να αυτοκτονήσει («Έχω προτιμήσει το χλωροφόρμιο για τον καρκίνο»). Όταν κατάλαβε την ψυχική και πνευματική της εξάντληση και διαγνώστηκε με ανίατο καρκίνο του μαστού, προτίμησε να φύγει από τη ζωή γρήγορα και ήσυχα πίνοντας χλωροφόρμιο¹.

«Όταν τελειώσει όλη η χρησιμότητα, όταν κάποιος είναι σίγουρος για τον αναπόφευκτο και επικείμενο θάνατο, είναι το απλούστερο από τα ανθρώπινα δικαιώματα να επιλέξει γρήγορο και εύκολο θάνατο στη θέση ενός αργού και φρικτού θανάτου. Έχω προτιμήσει το χλωροφόρμιο για τον καρκίνο»².

Στο απλό και λιτό αυτοκτονικό της σημείωμα η Γκίλμαν δηλώνει ρητά την επιλογή του εύκολου θανάτου με τη χρήση ενός χημικού, εφαρμόζοντας το ανθρώπινο δικαίωμα για τη διάθεση της ζωής. Με τη διαπλοκή της τριτοπρόσωπης- αντικειμενικής εκφώνησης με την καταληκτική φράση («Έχω προτιμήσει...») στο λόγο της προσωπικής μαρτυρίας, η συγγραφέας ενσωματώνει την προσωπική της επιλογή στην επιλογή οποιουδήποτε με ανάλογα προβλήματα.

Οι απόψεις για τη διανοητική και ψυχολογική κατάσταση του **Ρόμπερτ Χάουαρντ** ποικίλλουν, από την ψύχωση και το οιδιπόδειο σύμπλεγμα μέχρι τις υποδείξεις ότι ήταν ένας αρκετά φυσιολογικός τύπος που υπέκυψε στο άγχος. Μόλις έμαθε ότι η άρρωστη μητέρα του βυθίστηκε σε κώμα, πήρε ένα όπλο, ένα .380 Colt αυτόματο, από ένα φίλο του που αγνοούσε τις προθέσεις του και στις 11 Ιουνίου 1936, όταν πληροφορήθηκε ότι η μητέρα του δε θα ανακτήσει ποτέ τις αισθήσεις της, αυτοπυροβολήθηκε στο κεφάλι μέσα στο αυτοκίνητό του σε ηλικία 30 ετών.

Λίγο πριν, έγραψε στη γραφομηχανή Underwood, που τον είχε υπηρετήσει για δέκα χρόνια, το εξής σημείωμα που είναι μία παράφραση του ποιήματος της Viola Garvin «The House of Caesar».

«All fled—all done, so lift me on the pyre;

¹ Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τόμ. 18, copyright της Πάπυρος Γραφικάί Τέχναι, Αθήνα 1984, σελ. 42-43.

² Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

The feast is over, and the lamps expire».

«Όλοι έφυγαν- όλα έγιναν, λοιπόν σηκώστε με στην πυρά·
Η γιορτή τελείωσε, και τα φώτα έσβησαν»¹.

Στη δίστιχη αυτοκτονική του σημείωση ο Χάουαρντ αποτυπώνει την απελπισία του από το χαμό της πολυαγαπημένης του μητέρας, θεωρώντας πως η αυτοχειρία ήταν η έσχατη λύση για να βάλει τέλος στο ψυχικό του πόνο, μια ακραία πράξη λύτρωσης. Η ιερότητα της σχέσης νοηματοδοτείται από την επανάληψη της αντωνυμίας («Όλοι- όλα»), όπου η γενικευτική διατύπωση «Όλοι» παραπέμπει στο πρόσωπο που γι' αυτόν ήταν όλος ο κόσμος κι έφυγε από τη ζωή, ενώ με το «όλα» υποδηλώνεται ο αναγκαστικός και συνειδητός τερματισμός των στόχων του, που παύουν να υπάρχουν με το θάνατο της μητέρας του. Με τη μετατροπή της τριτοπρόσωπης πληθυντικής εκφοράς («έφυγαν», «έγιναν») σε προστακτική εκφώνηση («σηκώστε με»), ο συγγραφέας δηλώνει την αμετάκλητη απόφαση να προβεί στην πράξη της αυτοχειρίας. Σημαίνουσα παράμετρος στο σημείωμα αποτελεί η αινιγματική εκφραστική/ απρόσμενη συνυποδήλωση- συμβολοποίηση («Η γιορτή τελείωσε, και τα φώτα έσβησαν»), υπογραμμίζοντας πως η ζωή του τελείωσε, δεν αντέχει την οδύνη της και η αυτοκτονία δεν είναι επιλογή, αλλά μια απεγνωσμένη αντίδραση στην έντονη ψυχική του δυσφορία, στην αίσθηση μοναξιάς και στην απουσία ανθρώπινης στήριξης.

Ο Ρόμπερτ Χάουαρντ, δημιουργός του *Κόναν ο θάρβαρος*, κατατάσσεται μεταξύ των μεγαλύτερων συγγραφέων ιστοριών δράσης και περιπέτειας. Ήταν δυναμικός αφηγητής, με πολύπλοκους και συναρπαστικούς χαρακτήρες στα έργα του².

Στις 31 Αυγούστου 1941, οι αγρότες, στο σπίτι των οποίων έμενε η **Μαρίνα Τσβετάγιεβα**, μια από τις σημαντικότερες Ρωσίδες συγγραφείς του 20ού αιώνα, απουσίαζαν από το σπίτι, όπως κι ο γιος της. Εκμεταλλεύτηκε τότε την περίσταση, για να γράψει τρία αποχαιρετιστήρια γράμματα.

Στους μάρτυρες

«Αγαπητοί σύντροφοι!

¹ Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

² Ανακτήθηκε από: <http://www.rehfoundation.org/a-short-biography/&prev=search> (τελευταία επίσκεψη στις 28 Ιουνίου 2017).

Μην αφήσετε μόνο του τον Μουρ. Ικετεύω κάποιον από σας, όποιον μπορεί, να τον συνοδεύσει στο Τσίστοπολ, στον Ν. Ν. Ασέγιεφ. Τα πλοία είναι τρομακτικά, σας εκλιπαρώ να μην τον στείλετε μόνο του. Βοηθήστε τον και με τις αποσκευές- να τις ετοιμάσει και να τις μεταφέρει ως το Τσίστοπολ. Ελπίζω ότι τα δικά μου πράγματα θα πουληθούν.

Θα ήθελα ο Μουρ να ζήσει και να σπουδάσει. Μαζί μου είναι χαμένος. Η διεύθυνση του Ασέγιεφ είναι πάνω στο φάκελο.

Μη με θάψετε ζωντανή! Βεβαιωθείτε καλά»¹.

Στον Νικολάι Ασέγιεφ και στις αδελφές Σινιακόφ

«Αγαπητέ Νικολάι Νικολάγιεβιτς!

Αγαπητές αδελφές Σινιακόφ!

Σας ικετεύω να πάρετε τον Μουρ στο σπίτι σας στο Τσίστοπολ- να τον δείτε απλά σαν γιο σας- για να σπουδάσει. Το μόνο που μπορώ να κάνω για εκείνον είναι να τον καταστρέψω.

Έχω στο πορτοφόλι μου εκατόν πενήντα ρούβλια, και αν προσπαθήσω να πουλήσω όλα μου τα πράγματα...

Μέσα στο μπαούλο μου υπάρχουν μερικά χειρόγραφα τετράδια με ποιήματα, και ένα πακέτο με δοκίμια.

Τα εμπιστεύομαι σε σας, φροντίστε τον ακριβό μου Μουρ, η υγεία του είναι πολύ εύθραυστη. Να τον αγαπάτε σαν γιο σας- τον αξίζει.

Εμένα συγχωρήστε με- δεν άντεξα.

Μην τον αφήσετε ποτέ μόνο. Θα ήμουν τρελά ευτυχισμένη αν έμενε σπίτι σας. Αν φύγετε, πάρτε τον μαζί σας.

Μην τον εγκαταλείψετε.

Μ.Τ.»

Τα δύο πρώτα γράμματα απευθύνονται στους συντρόφους της και στον ποιητή Νικολάι Ασέγιεφ, την ποίηση του οποίου θαυμάζει. Ο Ασέγιεφ ζει μαζί με τη γυναίκα του, το γένος Σινιακόφ και τις δύο αδελφές της.

Και στα δύο διαπιστώνουμε την ιδιαίτερη αγάπη στο γιο της, τον Μουρ. Ικετεύει και τους συντρόφους και τον ποιητή Ασέγιεφ να φροντίσουν για το μέλλον του («ικετεύω κάποιον από σας...», «Σας ικετεύω να πάρετε τον Μουρ...»). Ενδιαφέρεται να σπουδάσει («Θα ήθελα ο Μουρ να ζήσει και να σπουδάσει»). Οι παρακλήσεις της προς τον ποιητή είναι πιο έντονες και ε-

¹ Όλα τα αποχαιρετιστήρια γράμματα ανθολογούνται στο βιβλίο: Μαρίνα Τσβεντάγιεβα, Μια ζωή μέσα στη φωτιά. Εξομολογήσεις, παρουσίαση: Τσβετάν Τοντόροφ, μετάφραση από τα ρωσικά: Μάρω Κατσικά, μετάφραση από τα γαλλικά: Ανδριάννα Χαχλά, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας". Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα 2008, σελ.893-898.

πιτακτικές. Θέλει η οικογένειά του να αναλάβει και να αγαπήσει τον Μουρ σαν γιο της («Σας ικετεύω να πάρετε τον Μουρ στο σπίτι σας», «Φροντίστε τον ακριβό μου Μουρ», «Να τον αγαπάτε σαν γιο σας», «Θα ήμουν τρελά ευτυχισμένη αν έμενε σπίτι σας», «Αν φύγετε πάρτε τον μαζί σας», «Μην τον εγκαταλείψετε»). Και στους συντρόφους της γράφει: «Μην αφήσετε μόνο του τον Μουρ». Η μόνη έγνοια που έχει είναι ο Μουρ, φροντίδα που στοιχειοθετείται από επαναλήψεις, όπως: «Σας ικετεύω, βοηθήστε τον, φροντίστε τον, θα ήθελα να σπουδάσει»), ενώ επιτονίζεται η αδυναμία της ίδιας να του εξασφαλίσει καλύτερες συνθήκες διαβίωσης («Μαζί μου είναι χαμένος», «Το μόνο που μπορώ να κάνω για εκείνον είναι να τον καταστρέψω»).

Η συναισθηματική ένταση της ποιήτριας και η βαθύτερη ανησυχία για τη ζωή του γιου της εμφατίζονται με την πρωτοπρόσωπη αφήγηση η οποία, συνυφασμένη με τη δευτεροπρόσωπη παρακλητική εκφραστική, υπογραμμίζει την απόγνωση που βιώνει η Τσβετάγιεβα και την αγωνία για το παιδί της. Σε μια συνανάγνωση των δύο σημειωμάτων, μέσα από τα αλληπάλληλα στρώματα των παλλιλογιών, των αυτούσιων ενίοτε διατυπώσεων, διακρίνει κανείς την απεριόριστη αγάπη της ποιήτριας προς την οικογένειά της.

Σε αυτήν την κατάσταση του μαρασμού και της απόγνωσης η Μαρίνα Τσβετάγιεβα, αφήνοντας μερικές ύστατες παραγγελίες για την τύχη του Μουρ και για κάποιες εκκρεμότητες αναφορικά με τα υπάρχοντά της και το συγγραφικό της έργο, τελειώνει τη ζωή της.

Στον Γκεόργκι Εφρόν

<31 Αυγούστου 1941>

«Μούρλιγκα! Συγχώρεσέ με, μα στη συνέχεια θα ήταν ακόμη χειρότερα. Είμαι βαριά άρρωστη, δεν είμαι πια ο εαυτός μου. Σε αγαπώ παράφορα. Κατάλαβέ με, δεν μπορούσα να ζω άλλο. Πες στον μπαμπά και την Άλια- αν ιδωθείτε- ότι τους αγαπούσα μέχρι την τελευταία στιγμή, και εξήγησέ τους ότι είχα φτάσει σε αδιέξοδο».

Το τελευταίο γράμμα, συγκινησιακά φορτισμένο, είναι για το γιο της, που με τη χρήση του υποκορισμού, τον αποκαλεί Μούρλιγκα. Στην προσπάθειά της να αιτιολογήσει τον απαχονισμό της, εκφράζει με την εναλλαγή πρωτοπρόσωπου λόγου («Είμαι βαριά άρρωστη... Σε αγαπώ... δεν μπορούσα να ζω άλλο...τους αγαπούσα...είχα φτάσει σε αδιέξοδο») με τη δευτεροπρόσωπη άμεση απεύθυνση («Συγχώρεσέ με,...Κατάλαβέ με... Πες στον μπαμπά και την Άλια- αν ιδωθείτε...και εξήγησέ τους»), την αγάπη σε αυτόν και την υπόλοιπη οικογένεια. Αυτή η εκ βαθέων εξομολόγηση της επιστολής απηχεί την έντονη επιθυμία της ποιήτριας να εξωτερικεύσει τα βαθύτερα συναισθήματα για τα οικεία της πρόσωπα. Βασικές παραμέτρους αυτού του ύφους συνιστούν οι μικρές προτάσεις, τα βουλητικά ρήματα σε δευτεροπρόσωπη έκφραση, τα

σχήματα λόγου με έμφαση στις παρηχήσεις, τα ομοιοτέλευτα («Συγχώρεσέ με...Κατάλαβέ με»).

Η πολύ επιβαρυμένη κατάσταση των νεύρων της, το αδιέξοδο, η αδυναμία της να δουλέψει πάνω στο αντικείμενό της, οι άσχημες συνθήκες στη Γιελάμπουγκα, την ώθησαν να δώσει τέλος στη ζωή της, θεωρώντας πως ήταν η καλύτερη απόφαση που μπορούσε να πάρει. Η συνέχεια θα ήταν για εκείνη ένα υποκατάστατο ζωής, « μια παράταση της ύπαρξής της» («Δεν είμαι πια ο εαυτός μου, δε μπορούσα να ζω άλλο... είχα φτάσει σε αδιέξοδο...»). Αρνήθηκε να συνδέσει την τραγικότητα με τη μιζέρια, με την ταπείνωση, την παθητικότητα και το συμβιβασμό, επιλέγοντας, όταν πια ένιωσε ότι είχε χάσει τα πάντα, έναν ενεργητικό, στιγμιαίο θάνατο.

Και τα τρία τελευταία κείμενα της Μαρίνας Τσβετάγιεβα, με έντονο παρακλητικό ύφος διαθέτουν τα διακριτά στοιχεία μιας επιστολής (προσφώνηση, αποφώνηση, χαιρετισμό, υπογραφή, ημερομηνία και συγκεκριμένο αποδέκτη), είναι γραμμένα σε γλώσσα απέριτη, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η διαυγής, άμεση έκφραση της βιωματικής αλήθειας και συνεπώς ανήκουν στο γραμματειακό είδος.

Τον ταραχώδη βίο και το άδοξο τέλος της ποιήτριας Μαρίνας Τσβετάγιεβα θα μπορούσε να χαρακτηρίσει ο στίχος του Κ. Καρυωτάκη «Είναι άνθρωποι που την κακήν ώρα την έχουν μέσα τους». Η θυελλώδης ζωή της σφραγίστηκε από τις ιστορικές συγκυρίες της χώρας της και τις αρχές του οικογενειακού της περιβάλλοντος. Γνωρίζει από νωρίς την εξορία, είτε ακολουθώντας την οικογένειά της είτε μόνη της, κάνοντας σε ηλικία δεκαεπτά ετών την κίνηση της χειραφέτησης, για να γνωρίσει τη γαλλική λογοτεχνική κίνηση. Το δρόμο της αυτοεξορίας συνεχίζει κι αργότερα με τον άνδρα και τα παιδιά της μέχρι που καταφέρνει να τερματίσει τη δεκαεπτάχρονη εξορία και να γυρίσει στη Μόσχα με το γιο της Μουρ το 1939. Στις 22 Ιουνίου 1941, όταν τα γερμανικά στρατεύματα είχαν εισβάλει στη Σοβιετική Ένωση, η Μαρίνα, τρομοκρατημένη για το γιο της, αποφασίζει να εγκαταλείψει τη Μόσχα μαζί με συγγραφείς που προωθούνται μακριά από το μέτωπο. Φεύγει με το πλοίο για την Ταταρική Δημοκρατία. Με διάθεση εντελώς απαισιόδοξη, μετά από περιπέτειες, εγκαθίσταται στην κωμόπολη Γιελάμπουγκα¹. Υποβάλλει αίτηση προς το Σοβιέτ του Λιτφόντ:

Προς το Σοβιέτ του Λιτφόντ

«Σας παρακαλώ να με προσλάβετε για τη δουλειά της λαντζέρισσας στην καντίνα του Λιτφόντ που πρόκειται να ανοίξει.

¹ Λίζυ Τσιριμώκου, «Το πορτρέτο μιας κορυφαίας των ρωσικών γραμμάτων, η μπαλάντα του αυτοχειριασμού», εφ. *Το Βήμα*, Αθήνα (7 Σεπτεμβρίου 2003).

Μ. Τσβεντάγιεβα
26 Αυγούστου 1941

Η διεύθυνση του Λιτφόντ δεν είχε καμία διάθεση να μπλέξει με μία πρώην εξόριστη, σύζυγο ενός «εχθρού του λαού». «Βοηθήστε με, είμαι σε απελπιστική κατάσταση», έγραφε η ποιήτρια. Ο κλοιός σφίγγει από παντού. Ζώντας σε άθλιες συνθήκες, οδηγείται στην τελική λύση, τον απαγχονισμό, στις 31 Αυγούστου 1941.

Η ιδέα της αυτοκτονίας υπήρχε στο μυαλό της από νωρίς. Μεταξύ άλλων είχε γράψει στο σημειωματάριό της: «Θα τελειώσω, φυσικά, με αυτοκτονία...». Κι ο γιος της Μουρ σημειώνει στο ημερολόγιό του: «Η μητέρα ζει σε μια ατμόσφαιρα αυτοκτονίας και μιλά συνέχεια γι' αυτή την αυτοκτονία. Συνέχεια κλαίει και μιλάει για τις ταπεινώσεις που πρέπει να υφίσταται, [...] Η μητέρα λέει ότι όλα τελείωσαν, θα κρεμαστώ, κι όλο τα ίδια»¹.

Σπουδαία Αγγλίδα μυθιστοριογράφος και δοκιμιογράφος, η **Βιρτζίνια Γουλφ**, θεωρήθηκε πρωτοπόρος λογοτέχνης του 20ού αιώνα. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου υπήρξε σημαντική μορφή στη λογοτεχνική κοινωνία του Λονδίνου. Τα διασημότερα έργα της είναι τα μυθιστορήματα *Η κυρία Νταλλογουέι*, *Στο φάρο*, *Ορλάντο*, *Τα κύματα* και το δοκίμιο *Ένα δικό σου δωμάτιο*². Πίσω από τα μοναδικά έργα της, κρυβόταν μια γυναίκα με σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα. Ο αιφνίδιος θάνατος των γονιών της επέφερε νευρικούς κλονισμούς στη νεαρή Βιρτζίνια και χρειάστηκε να μπει για σύντομο διάστημα σε ψυχιατρική κλινική. Οι κλονισμοί αυτοί και οι καταθλιπτικές περίοδοι οφείλονταν και στη σεξουαλική κακοποίηση από τα ετεροθαλή αδέρφια της. Σε όλη τη διάρκεια της ζωής της επηρεάστηκε από αυτή τη δραστική ταλάντευση διάθεσης. Αν και αυτές οι επαναλαμβανόμενες διανοητικές διαταραχές είχαν πολλές επιπτώσεις στην κοινωνική της ζωή, οι λογοτεχνικές της δυνατότητες παρέμειναν άθικτες. Διαγνώστηκε με διπολική διαταραχή, ασθένεια που χρωμάτισε την εργασία, τις σχέσεις και τη ζωή της και οδήγησε τελικά στην αυτοκτονία.

Παρά το τραύμα της κακοποίησης και την εύθραυστη ψυχολογική της υγεία, παντρεύτηκε το συγγραφέα Λέοναρντ Γουλφ, ο οποίος ανήκε, όπως κι η ίδια, σε ένα κύκλο διανοουμένων, στην «Ομάδα Μπλούμσμπερι», που αποθάρρυνε τη σεξουαλική αποκλειστικότητα και είχε μια πιο «χαλαρή» ά-

¹ Μαρίνα Τσβεντάγιεβα, *ό.π.*, σελ. 895.

² Μονίκ Νατάν, *Βιρτζίνια Γουλφ*, μετάφραση Κατερίνα Μαρινάκη, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ. 139-148.

ποψη γί' αυτά τα θέματα. Μέσα από αυτόν τον κύκλο, γνώρισε τη συγγραφέα Βίτα Σάκβιλ- Ούεστ, με την οποία συνήψε σχέση τη δεκαετία του '20. Ο σύζυγός της, πάντα στο πλευρό της, έδινε ιδιαίτερη προσοχή σε κάθε σημάδι που αποκάλυπτε ενδεχόμενη επιδείνωση της ψυχολογίας της, φοβούμενος την κατάρρευση του ευαίσθητου ψυχισμού της.

Μετά την ολοκλήρωση του τελευταίου μυθιστορήματός της, έπεσε σε βαριά κατάθλιψη. Ο πόλεμος και η καταστροφή του σπιτιού της στο Λονδίνο από τους βομβαρδισμούς κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, η ανησυχία για τον κίνδυνο που διέτρεχε ο Εβραίος σύζυγός της να πιαστεί από τους Ναζί και η ψυχρή υποδοχή της βιογραφίας της, επιδείνωσαν την κατάσταση, σε βαθμό που την κατέστησε ανίκανη να γράψει. Έτσι, στις 28 Μαρτίου 1941, κουρασμένη και απογοητευμένη, υπό την επήρεια άλλης μιας νευρικής καταθλιπτικής κρίσης, έχοντας βάλει στις τσέπες του πανωφοριού της πέτρες, βούτηξε στον ποταμό Οuse και πνίγηκε¹.

Η Βιρτζίνια Γουλφ με δυο συγκινητικές επιστολές, που αποτυπώνουν την απόγνωση και την απελπισία ενός ανθρώπου με κλονισμένο ψυχισμό, αποχαιρέτησε το σύντροφο της ζωής της Λέοναρντ Γουλφ και την αδερφή της Βανέσσα Μπελ.

Τα τελευταία λόγια είναι αφιερωμένα στον άντρα της, ο οποίος κατάφερε, έστω και επιφανειακά, να κλείσει τις πληγές της και να την καταλάβει.

“Τρίτη.

Λατρευτέ,

Αισθάνομαι σίγουρη πως τρελαίνομαι πάλι. Αισθάνομαι ότι δε μπορούμε να ξαναπεράσουμε άλλον ένα σαν εκείνους τους φοβερούς χρόνους. Και δε θα συνελθω αυτή τη φορά. Αρχίζω να ακούω φωνές και δε μπορώ να συγκεντρωθώ. Έτσι κάνω αυτό που μου φαίνεται καλύτερο. Μου έχεις δώσει τη μέγιστη δυνατή ευτυχία. Ήσουν με κάθε τρόπο όλα αυτά που κανείς δε θα μπορούσε να είναι. Δε γνωρίζω δυο ανθρώπους που θα μπορούσαν να είναι ευτυχέστεροι, μέχρι που με χτύπησε αυτή η απαίσια αρρώστια. Δε μπορώ να την παλέψω πια. Ξέρω ότι χαλώ τη ζωή σου, που χωρίς εμένα θα μπορούσες να κάνεις. Και το ξέρεις πως το ξέρω. Βλέπεις δε μπορώ μήτε να γράψω αυτό σωστά. Δε μπορώ να διαβάσω. Αυτό που θέλω να πω είναι πως οφείλω όλη την ευτυχία της ζωής μου σε σένα. Ήσουν ολότελα υπομονετικός μαζί μου και απίστευτα καλός. Θέλω να σου είναι πως οφείλω όλη την ευτυχία της ζωής μου σε σένα. Ήσουν ολότελα υπομονετικός μαζί μου και απίστευτα καλός. Θέλω να σου το πω αυτό- ο καθένας το ξέρει. Αν κάποιος θα μπορούσε να με είχε σώσει αυτός θα ήσουν εσύ. Όλα έχουν χαθεί για μένα αλλά βεβαιώνω για την καλοσύνη σου. Δε μπορώ να

¹ Έφη Λαμπαδαρίδου, «Χρονολόγιο Βιρτζίνια Γουλφ», περ. Διαβάζω, τχ. 153, Αθήνα (Οκτώβριος 1986), σελ. 14-20.

χαλάω τη ζωή σου πια.

Δε νομίζω πως δυο άνθρωποι θα μπορούσαν να είναι ευτυχέστεροι απ' όσο ήμασταν εμείς.

B¹.

Tuesday.

Dearest.

I feel certain that I am going
mad again. I feel we can't go
through another of those terrible times.
And I want worse than time. I prefer
to hear over & over & can't concentrate.
So I am doing what seems the best
thing to do. You have given me
the greatest joy that has happened. You
have been in your way all that anyone
could be. I don't think two
people could have been happier till
this horrible disease came. I can't
forget it any longer. I know that I am
spoiling your life that is what you
could wish. And you will know
that I can't even write this properly. I
can't read. What I want to say is
I love all the happiness of my life to get
you have been entirely satisfied with me
more deeply than I would to say that -
I know it. If anything would

Ενώ το σημείωμα αυτοκτονίας προς τον Λέοναρντ Γουλφ ήταν ευρέως δημοσιευμένο και σχολιασμένο στον τύπο, μια άλλη αποχαιρετιστήρια επιστολή προς την αδερφή της, Βανέσσα Μπελ, δεν ήταν ιδιαίτερα γνωστή.

¹Ανακτήθηκε από: <http://virginiawoolfblog.com/virginia-woolfs-misquoted-suicide-note/> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

“Κυριακή

Λατρευτή, Δε μπορώ να σκεφτώ πόσο μου άρεσε το γράμμα σου. Αλλά αισθάνομαι πως έχω πάει πολύ μακριά αυτή τη στιγμή για να ξαναγυρίσω πίσω. Είμαι σίγουρη τώρα ότι θα τρελαθώ και πάλι. Είναι ακριβώς όπως ήταν η πρώτη φορά, ακούω πάντα φωνές και δε θα το ξεπεράσω τώρα. Το μόνο που θέλω να πω είναι πως ο Λέοναρντ ήταν τόσο εκπληκτικά καλός, κάθε μέρα, πάντοτε. Δε μπορώ να φανταστώ ότι κάποιος θα μπορούσε να είχε κάνει περισσότερα για μένα από ότι αυτός. Ήμασταν απόλυτα ευτυχισμένοι μέχρι τις τελευταίες εβδομάδες, όταν ο τρόμος άρχισε. Θα τον διαβεβαιώσεις γι' αυτό; Αισθάνομαι πως αυτός έχει τόσο πολλά να κάνει κι ότι θα συνεχίσει, καλύτερα χωρίς εμένα και εσύ θα τον βοηθήσεις. Μπορώ σχεδόν να σκεφτώ καθαρά πια. Αν μπορούσα θα σου έλεγα τι σημαίνετε εσύ και τα παιδιά για μένα. Νομίζω πως το γνωρίζεις. Έχω παλέψει ενάντια σ' αυτό, αλλά δε μπορώ πια.

Βιρτζίνια.¹

Και στις δύο επιστολές δεν αναγράφεται η ημερομηνία παρά μόνο η μέρα. Στην επιστολή προς τον Λέοναρντ Γουλφ είναι Τρίτη, ενώ προς την αδερφή της είναι Κυριακή. Η προσφώνηση και ο χαιρετισμός είναι ακριβώς ο ίδιος («Λατρευτέ, -ή»). Στο σημείωμα προς τον άνδρα της, ξεκινάει με μια πολύ σημαντική δήλωση, για ποιους λόγους έγραψε το κείμενο ή για τα γεγονότα που θα επακολουθήσουν («Αισθάνομαι σίγουρη πως τρελαίνομαι πάλι»), ενώ προς την αδελφή της ο τόνος είναι φιλικός και υποδηλώνει ότι αποστολέας και παραλήπτης αντήλλασαν συχνά γράμματα («Δε μπορώ να σκεφτώ πόσο μου άρεσε το γράμμα σου»).

Σ' ένα προσωπικό γράμμα, στο κύριο σώμα του κειμένου, ο συγγραφέας εκθέτει τα γεγονότα που έχουν συμβεί και τα συναισθήματά του. Και στα δύο σημειώματα η Βιρτζίνια Γουλφ, μια γυναίκα με ευαίσθητη φύση, φαίνεται συνειδητοποιημένη ότι αυτή υπέφερε από μια διανοητική ασθένεια κι ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που ήταν σε αυτήν την κατάσταση. Παραδέχεται ότι το τελευταίο διάστημα επανήλθαν τα συμπτώματα της μανιοκατάθλιψης και της διπολικής διαταραχής, η οποία της είχε παρουσιαστεί πριν από 25 χρόνια («Αισθάνομαι σίγουρα πως τρελαίνομαι πάλι»). Επισημαίνει την ενοχή της και εμφανίζεται να κατηγορεί τον εαυτό της για την αυτοκτονική τάση που προήλθε από την κατάθλιψη ως απόρροια της διπολικής διαταραχής. Αυτή ήταν ο κύριος λόγος κατάθλιψης της Γουλφ, η οποία χαρακτηριζόταν από περιόδους ανύψωσης της διάθεσης, στοιχείο που επικυρώνεται από τη φράση («Μου 'χεις δώσει τη μέγιστη δυνατή ευτυχία»), αλλά και περιόδους απελπισίας, όπως τεκμηριώνεται από τη φράση («Αισθάνομαι ότι δε μπορού-

¹ Ανακτήθηκε από: <http://virginiawoolfblog.com/virginia-woolfs-suicide-note-to-vanessa-bell/> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

με να ξαναπεράσουμε άλλον ένα σαν εκείνους τους φοβερούς χρόνους»).

Και τα δύο σημειώματα δείχνουν την απελπισία, η οποία προκλήθηκε από τη χειροτέρευση της διανοητικής της κατάστασης. Παράλληλα, με ένα αυθόρμητο εξομολογητικό ύφος, εκφράζει την πεποίθηση ότι, μετά την επανεμφάνιση των συμπτωμάτων της μανιοκατάθλιψης, αυτή τη φορά αδυνατεί να ξεπεράσει την αρρώστια, να συνέλθει, να γράψει, ακόμη και να διαβάσει. Η συγγραφέας δεν έχει τύφλωση, έτσι που να μη μπορεί να διαβάσει, η διπολική διαταραχή όμως συνοδεύεται συχνά από αλλαγές στις γνωστικές διαδικασίες και ικανότητες. Θεωρεί τον εαυτό της μη παραγωγικό κι ανίκανο να συνεχίσει την εργασία εξαιτίας αυτών των αλλαγών. Αρχίζει να ακούει φωνές που ενοχλούν τη συγκέντρωσή της, έχει ακουστικές παραισθήσεις, ένα από τα βασικά συμπτώματα της διπολικής διαταραχής («Αισθάνομαι ότι δε μπορούμε να ξαναπεράσουμε άλλον ένα σαν εκείνους τους φοβερούς χρόνους. Και δε θα συνέλθω ξανά τούτη τη φορά. [...] Βλέπεις δε μπορώ μήτε να γράψω αυτό σωστά. Δε μπορώ να διαβάσω»). Βρίσκεται σε απόγνωση και η φράση («Δε μπορώ να την παλέψω άλλο») δείχνει την εξάντληση και την απογοήτευσή της. Η Βιρτζίνια Γουλφ εμφανώς ταραγμένη από μια νέα καταθλιπτική κρίση, σε συνδυασμό με την κόπωση του πολέμου, πήρε τη ζωή στα χέρια της, θεωρώντας πως η αυτοχειρία αποτελούσε την ιδανική λύση («Έτσι κάνω αυτό που μου φαίνεται καλύτερο»). Η έντονη πρόταση («μου φαίνεται καλύτερο για όλους μας») καταδεικνύει ότι παίρνει την καλύτερη απόφαση.

Στην επιστολή προς το σύζυγό της, παρουσιάζεται περισσότερο ένοχη, κατηγορεί τον εαυτό της και τον θεωρεί ένα φορτίο, πιστεύοντας ότι αυτός θα μπορούσε να εργαστεί και να ζήσει πιο δημιουργικά χωρίς αυτήν. Χρησιμοποιεί μια επανάληψη («χαλώ τη ζωή σου»), η οποία δείχνει ότι η ενοχή της ήταν μεγαλύτερη από όλα τα θετικά συναισθήματα. Αντίθετα, το σημείωμα προς την αδελφή της είναι συνοπτικό και διατυπώνει τις τελευταίες της επιθυμίες αναφορικά με την οικογένειά της.

Στα προσωπικά σημειώματα οι συγγραφείς γράφουν τα σχέδια τους για το μέλλον ή το σκοπό για τον οποίο γράφουν ένα γράμμα. Στο γράμμα προς τον άνδρα της εκδηλώνει την ευγνωμοσύνη και άλλα θετικά συναισθήματα προς αυτόν. Με τον Λέοναρντ έζησε τις πιο χαρούμενες στιγμές της ζωής της. Η συγγραφέας περιγράφει μια απολύτως υγιή σχέση με το σύζυγό της, ξετυλίγοντας τα βαθύτερα συναισθήματα που νιώθει γι' αυτόν. Η δευτεροπρόσωπη αφήγηση αναδεικνύει την εξομολογητικότερη απεύθυνση προς τον άνδρα της, η οποία αποτυπώνει το σεβασμό, την εκτίμηση και την απεριόριστη αγάπη προς το πρόσωπό του («Ήσουν με κάθε τρόπο όλα αυτά που κανείς δε θα μπορούσε να είναι»). Επιπλέον, υπογραμμίζει την ανεπανάληπτη ευτυχία δίπλα του, ευτυχία που λίγοι άνθρωποι βίωσαν και η οποία επικυρώνεται με την emphatic επανάληψη των φράσεων: («Μου έχεις δώσει τη μέγιστη δυνατή ευτυχία. [...] Δε γνωρίζω δυο ανθρώπους που θα

μπορούσαν να είναι ευτυχέστεροι, μέχρι που με χτύπησε αυτή η απαίσια αρρώστια.[...] Αυτό που θέλω να πω είναι πως οφείλω όλη την ευτυχία της ζωής μου σε σένα.[...] Δε νομίζω πως δυο άνθρωποι θα μπορούσαν να είναι ευτυχέστεροι απ' όσο ήμασταν εμείς»). Τέλος, εκτιμάει την αμέριστη υπομονή, την απέραντη καλοσύνη του και αναγνωρίζει την καταστροφή που προξενεί στη ζωή του η παρουσία της («Ξέρω ότι χαλώ τη ζωή σου, που χωρίς εμένα θα μπορούσες να κάνεις.[...] Ήσουν ολότελα υπομονετικός μαζί μου και απίστευτα καλός.[...] Δε μπορώ να χαλάω τη ζωή σου πια.»).

Στο σημείωμα προς την αδελφή της, εκφράζει το μεγάλο ενδιαφέρον προς την ίδια και τα παιδιά της («Αν μπορούσα θα σου έλεγα τι σημαίνετε εσύ και τα παιδιά για μένα»). Αφού της εκμυστηρεύτηκε τη σοβαρότητα της ψυχολογικής της κατάστασης, εξομολόγηση που έγινε και στην επιστολή προς το σύζυγό της, η Γουλφ στην προσπάθειά της να αναθέσει τη φροντίδα του άνδρα της και των παιδιών της σ' αυτήν, εκθειάζει την πολύτιμη βοήθεια και στήριξη του Λέοναρντ στα προβλήματά της, καθώς και τις ωραίες στιγμές που πέρασαν μαζί, ομολογώντας την πίστη της σχετικά με τη δημιουργική συνέχιση της ζωής του χωρίς την παρουσία της («ο Λέοναρντ ήταν τόσο εκπληκτικά καλός, κάθε μέρα, πάντοτε· Δε μπορώ να φανταστώ ότι κάποιος θα μπορούσε να είχε κάνει περισσότερα για μένα απ' ό,τι αυτός. Ήμασταν απόλυτα ευτυχισμένοι μέχρι τις τελευταίες εβδομάδες [...] Αισθάνομαι πως αυτός έχει τόσο πολλά να κάνει κι ότι θα συνεχίσει, καλύτερα χωρίς εμένα...»).

Ολοκληρώνοντας το συγκινητικό γράμμα, το αυτοκτονικό σημείωμα προς τον άνδρα της, δηλώνει πως η μοναδική λύση για όλους ήταν ο ηθελημένος θάνατός της («Έτσι κάνω αυτό που μου φαίνεται καλύτερο. [...] Δε μπορώ να την παλέψω πια.»). Και με την επανάληψη («Δε νομίζω ότι δύο άνθρωποι θα μπορούσαν να είναι ευτυχέστεροι απ' όσο ήμασταν εμείς») φαίνεται ότι η συγγραφέας ήθελε να δώσει έμφαση σε αυτό, υπογραμμίζοντας ότι ήταν πραγματικά χαρούμενη κι ευτυχισμένη μέχρι την επανεμφάνιση των συμπτωμάτων της αρρώστιας. Το γράμμα προς την αδελφή της καταλήγει με τη φράση («Έχω αγωνιστεί ενάντια σε αυτό, αλλά δε μπορώ πια»), υποδηλώνοντας τον αγώνα της, την πάλη αλλά και την κάμψη των αντοχών και των αντιστάσεών της. Αυτή είναι η πιο έντονη ένδειξη ότι είχε πάρει στα σοβαρά την κατάληξη της ζωής της. Όσον αφορά την αποφώνηση προς τον άνδρα της υπογράφει με το αρχικό («V»), ενώ προς την αδερφή της με ολοκληρωμένο το όνομα («Virginia»).

Το σημείωμα προς το σύζυγό της περιέχει μια μεγάλη αντίφαση, από τη μια μεριά αγάπη και ευγνωμοσύνη και από την άλλη κανένα δισταγμό για την επικείμενη πράξη της που θα του προκαλέσει απέραντη θλίψη. Αντίθετα, την παρουσιάζει ως μια πράξη γενναιοδωρίας απέναντί του, καθώς με την «αποχώρησή» της του αφήνει χώρο και χρόνο.

Και τα δύο σημειώματα χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη εξομολογητική ένταση, επιχειρώντας να αποδώσουν το ιδιόμορφο κράμα της σύγχυσης, της ψυχολογικής κρίσης και του αδιεξόδου της Αγγλίδας συγγραφέα, παράλληλα με την ευγνωμοσύνη, το σεβασμό προς τον Λέοναρντ Γουλφ για τη στήριξη, την τρυφερότητά του και την υπέροχη και ευτυχισμένη ζωή μαζί του.

Η συχνότητα πρώτου προσώπου αντωνυμίας και ρημάτων («μου 'χεις δώσει, εμένα, ζωής μου, μαζί μου, αισθάνομαι, συγκεντρωθώ, γνωρίζω, χαλώ, διαβάσω...») υπογραμμίζει την αυθεντικότητα και τη γνησιότητα των σημειωμάτων καθώς και την ελικρίνεια της ψυχοσύνθεσης της Βιρτζίνια. Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση, συνδυασμένη με την αμεσότητα του δεύτερου προσώπου, την πολύπλευρη τραγικότητα της Γουλφ, τις δραματικές προσφωνήσεις και τις αλλεπάλληλες επικλήσεις αγάπης προς τα προσφιλή της πρόσωπα μαρτυρεί το συναισθηματικό τόνο των επιστολών, που είναι υψηλότερος στα θετικά συναισθήματα, τα οποία εκφράζει ειδικά προς το σύζυγό της.

Παρόλο που η συγγραφέας δε δηλώνει ξεκάθαρα στους ανθρώπους που αγαπάει την πρόθεσή της να διαπράξει αυτοχειρία, κάποιες φράσεις, όπως («Και δε θα συνέλθω ξανά αυτή τη φορά», «Έτσι κάνω εκείνο που μου φαίνεται καλύτερο για όλους μας», «Δε μπορώ να την παλέψω άλλο», «Όλα έχουν χαθεί για μένα», «Δε μπορώ να συνεχίσω να χαλώ τη ζωή σου πια») δείχνουν πως είχε πάρει στα σοβαρά την κατάληξη της ζωής της.

Εν κατακλείδι, η Βιρτζίνια Γουλφ, επιβαρυσμένη ψυχολογικά και κουρασμένη από την αρρώστια της, άφησε τις δύο αποχαιρετιστήριες επιστολές στο σύζυγο και στην αδερφή της, αποτυπώνοντας τη σοβαρότητα της ψυχικής της υγείας και ταυτόχρονα αποκαλύπτοντας την εσώτερη δαιδαλώδη τοπογραφία της. Και τα δύο σημειώματα παραπέμπουν στο γραμματειακό είδος, γιατί διατηρούν τα σταθερά εξωτερικά γνωρίσματα μιας επιστολής και με ύφος ιδιαίτερα οικείο, αναλύει την κλονισμένη ψυχική της υγεία, εκφράζοντας τις ύστατες επιθυμίες της.

Στις 23 Φεβρουαρίου 1942, σε ηλικία 61 ετών, ο διάσημος Αυστριακός συγγραφέας **Στέφαν Τσβάιχ** και η δεύτερη νεαρή σύζυγός του Λόττε αυτοκτόνησαν, απογοητευμένοι για το μέλλον της Ευρώπης και του πολιτισμού της εξαιτίας του Χίτλερ. Από γονείς εβραϊκής καταγωγής, ο Τσβάιχ κυνηγήθηκε μετά την άνοδο του Χίτλερ κι αναγκάστηκε να ζήσει στην Αγγλία και μετά στις Η.Π.Α. Τον Αύγουστο του 1941 ο αυτοεξόριστος συγγραφέας, αφού ολοκλήρωσε την αυτοβιογραφία του *Ο κόσμος του χθες*, εγκατέλειψε το σπίτι του στη Ν. Υόρκη και ταξίδεψε για τελευταία φορά στη Βραζιλία. Στις Η.Π.Α κατέρρευσε ψυχικά μέσα σε όλους τους παραλογισμούς της εποχής και αποκομμένος από την Ευρώπη, την πατρίδα του, ταξιδιώτης και

με ένα απερίγραπτο μίσος, όχι μόνο για τον ίδιο τον πόλεμο αλλά και για την τρέλα που οδήγησε στον πόλεμο.

Στην αυτοβιογραφία του, *Ο κόσμος του χθες*, αποκαλύπτει τα προσωπικά του βάσανα και αναφέρεται ελάχιστα στη δική του ζωή. Τα κείμενά του, φτιαγμένα από τα συναισθήματα των άλλων, ποτέ δεν καταλήγουν στην ενδοσκόπηση. Αν και θαυμάζει την επαναστατικότητα, παραμένει πάντοτε πολύ συνετός, καλοπροαίρετος, περιχαρακωμένος σε προσωπικές αξίες, όπως η διακριτικότητα και το μέτρο και παράλληλα, είναι γοητευμένος από πρόσωπα, όπως ο Ντοστογιέφσκι, ο Κλάιστ ή ο Νίτσε. Ο Φρόντ έπαιξε γι' αυτόν έναν απελευθερωτικό ρόλο. Πιθανόν η αυτοκτονία του Φρόντ το 1939, ήταν ο προάγγελος του θανάτου του «Κι αυτό γιατί το τέλος του κόσμου του βιεννέζου συγγραφέα σημαίνει επίσης το τέλος των αρχετύπων του που απέτυχαν στο ρόλο τους». Θα μπορούσε ο Τσβάιχ να γίνει ο συνδετικός κρίκος με τις νέες γενιές, αλλά επέλεξε να βάζει τον εαυτό του στο περιθώριο μέχρι που έφτασε στο σημείο να προγραμματίσει την ίδια την αποχώρηση από τη ζωή¹.

Λίγο έξω από το Ρίο ντε Τζανέιρο, σ' ένα μικρό κουκλίστικο χωριουδάκι, την Πετρόπολη, αποφάσισε να εγκατασταθεί μόνιμα. Στην Πετρόπολη ήταν μόνος, βρήκε την ισορροπία χάρη στην ηρεμία. Λίγες επισκέψεις αλλά και σχεδόν κανένα διανοητικό ερέθισμα. Τους τελευταίους μήνες της ζωής του, κανείς δεν αμφέβαλλε για τις προθέσεις του. Είχε γίνει στόχος ανώνυμων επιστολών και δεν ήλεγχε τα λόγια του και τα γραφόμενά του. Εκεί, έχοντας παραδώσει στο βραζιλιάνο εκδότη του Κογκάν το ύστατο έργο του *Σκακιστική νουβέλα*, όπου αποτυπώνεται η βαρβαρότητα του ολοκληρωτισμού, έθεσε τέρμα στη ζωή του.

Πάνω στο γραφείο του υπήρχαν γράμματα που άφησε ο νεκρός και βρέθηκαν από την τοπική αστυνομία. Σε αυτά τα σημειώματα ο Τσβάιχ εξέφραζε την πρόθεσή του να αυτοκτονήσει, τη διάψευση των προσδοκιών του για τον τερματισμό του πολέμου, τη σωματική και ψυχική του κατάρρευση, την απομάκρυνση από την πνευματική Ευρώπη και τέλος την αδυναμία του για την αντιμετώπιση της κατάστασης.

Το πρώτο γράμμα, γραμμένο στα γαλλικά, προοριζόταν για το δήμαρχο της Πετρόπολης.

«Εξοχώτατε δήμαρχε Σένχορ και αγαπητέ συνάδελφε. Θέλω να σας ευχαριστήσω άλλη μια φορά για τις ωραίες ώρες που πέρασα στην έξοχη πολιτεία σας. Εάν αποτολμούσα να χτίσω για τρίτη φορά σπίτι προσπαθώντας να ξαναπλάσω τη ζωή μου που κόπηκε από τις γενεσιουργές ρίζες της, αυτό θα γινότανε εδώ, και πουθενά

¹ Catherine Sauvat, *Στέφαν Τσβάιχ*, μτφρ. Άννυ Καλύβα, εκδ. Κασταλία, Αθήνα 2009, σελ. 11-25.

αλλού. Και πόσο ωραία ήταν να ζει να εργάζεται εδώ κανείς, μέσα σε μια εύφορη και ειρηνική φύση. Για ύστερη φορά τα μάτια μου αγκάλιασαν απ' το παράθυρό μου την εξάισια ομορφιά του τοπίου!

Δεχθήτε να σας ευχαριστήσω προσωπικά για τη μεγάλη σας καλωσύνη και κρατήστε μίαν καλήν ανάμνηση για τον δικό σας.

Στέφαν Τσβάιχ¹.»

Το ευχαριστήριο αυτό γράμμα δεν είναι ένα απλό γράμμα ευγενείας. Λάτρευε πραγματικά την Πετρόπολη κι όλη την Βραζιλία. Το κλίμα και ο ανοικτός χαρακτήρας των κατοίκων τον είλκυαν. Είχε βρει εκεί, ανάμεσα στους ντόπιους με την ευγενική καρδιά, το ηθικό κλίμα που πάντοτε συμπαθούσε, ηρεμία και αποστασιοποίηση από την κατάσταση που επικρατούσε στην Ευρώπη. Στην Πετρόπολη ένιωθε τον εαυτό του κοντά στη φύση και η πόλη αυτή είχε πολλά κοινά σημεία με αλλοτινά μέρη που του ήταν αγαπητά. Του φαινόταν σαν μια μινιατούρα της Αυστρίας, σαν «παράδεισος», όπου μπορούσε να απολαύσει και να είναι σε άμεση επαφή με τη φύση. Το Ρίο το λάτρευε, αλλά οι ρυθμοί του τον τάραζαν και τον φόβιζαν και γι' αυτό, είχε αποφασίσει να εργαστεί και να ζήσει τις υπόλοιπες μέρες της ζωής του στην ήρεμη Πετρόπολη, στην εύφορη και ειρηνική φύση της.

Απέραντη είναι η ευγνωμοσύνη και οι ευχαριστίες του στο δήμαρχο της πόλης για τις μέρες που πέρασε εκεί, για την φιλοξενία στην περιοχή και για την καλοσύνη των κατοίκων, ευχαριστίες που δηλώνονται emphaticά με την επανάληψη σε σχήμα κύκλου-ανοίγουν και κλείνουν το γράμμα («Θέλω να σας ευχαριστήσω άλλη μια φορά/ Δεχθήτε να σας ευχαριστήσω προσωπικά...») και με την λεπτομερειακή περιγραφή του τοπίου και της ζωής εκεί. Η περιγραφή της Πετρόπολης καταλήγει σε ύμνο της πόλης και της φύσης της και σε μια πικρία που οφείλεται στην «ύστερνή φορά τα μάτια μου αγκάλιασαν απ' το παράθυρό μου την εξάισια ομορφιά του τοπίου», που είναι ένας έμμεσος υπαινιγμός στην επικείμενη προσχεδιασμένη αυτοχειρία του.

Το καθαρά αυτοκτονικό σημείωμα του Στέφαν Τσβάιχ, γραμμένο στα γερμανικά και μεταφρασμένο ύστερα στα πορτογαλικά από μια Γερμανίδα της Πετρόπολης, φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Ισραήλ και δημοσιεύτηκε στο διαδίκτυο της Βιβλιοθήκης στις 23 Φεβρουαρίου 2012, εβδο-

¹ Όλα τα σημειώματα του Στέφαν Τσβάιχ ανθολογούνται στο βιβλίο: *Friderike et Stefan Zweig, L' amour inquiet. Correspondance 1912-1942*, Traduit de l' allemand par Jacques Legrand, éd. Des Femmes, Paris 1987, p. 422-434.

μήντα ακριβώς χρόνια μετά το θάνατό του¹. Σύμφωνα με κάποιους άλλους, μεταφράστηκε στη γλώσσα της χώρας, από τον Κλαύδιο ντε Σούζα, πρόεδρο της βραζιλιάνικης λέσχης των λογοτεχνών, στενό φίλο του Τσβάιχ². Λίγο πριν πεθάνει ο ίδιος ο Τσβάιχ πήγε στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Ισραήλ, όπου κληροδότησε το αρχείο του και τα προσωπικά του αντικείμενα³.

ΔΗΛΩΣΗ

«Πριν αφήσω τη ζωή με την πλέρια θέλησή μου, και κάτοχος όλων μου των πνευματικών ικανοτήτων νοιώθω να ωθούμαι στο να εκπληρώσω ένα τελευταίο καθήκον: να ευχαριστήσω εγκάρδια αυτή τη θαυμάσια χώρα, τη Βραζιλία, που έδωσε σε μένα και στην εργασία μου μια τόσο πολύτιμη και ευγενική φιλοξενία. Κάθε μέρα έμαθα να αγαπώ περισσότερο αυτήν τη χώρα και πουθενά αλλού δε θα μου άρεσε περισσότερο να ξαναφτιάξω απ' την αρχή τη ζωή μου, αφού ο κόσμος της γλώσσας μου βυθίστηκε και χάθηκε για μένα στο σκοτάδι και η πνευματική μου πατρίδα, η Ευρώπη, καταστράφηκε η ίδια.

Αλλά, ύστερα από τα εξήντα μου χρόνια, χρειάζομαι καινούργιες δυνάμεις για να ξαναρχίσω από την αρχή τη ζωή μου. Και οι δικές μου ύστερα από τα πολλά χρόνια περιπλάνησης χωρίς τόπο, εξαντλήθηκαν πλέον. Φρονώ λοιπόν ότι είναι καλύτερο να τελειώσω τη ζωή μου την κατάλληλη στιγμή, όρθιος, ως ένας άνθρωπος στον οποίο η εργασία ήταν η μεγαλύτερη χαρά και η προσωπική του ελευθερία το μεγαλύτερο από τα αγαθά πάνω σ' αυτή τη γη.

Στέλνω χαιρετισμούς σε όλους μου τους φίλους! Μακάρι να ζήσουν να δουν ξανά την αυγή ύστερα από τη μεγάλη νύχτα! Εγώ, πάρα πολύ ανυπόμονος, τους προλαβαίνω (φεύγω πιο μπροστά από αυτούς).

*Στέφαν Τσβάιχ
Πετρόπολη, 22-2-1942»*

Ο τίτλος του σημειώματος είναι γραμμένος στη βραζιλιάνικη γλώσσα («Declaração»), ενώ το υπόλοιπο γράμμα στη γερμανική. Με την προγραμματική αυτή δήλωση, ο Τσβάιχ γνωστοποιεί την εκούσια απόφασή του να αυτοκτονήσει, απαλλάσσοντας τους άλλους από αυτή του την επιλογή («Πριν αφήσω τη ζωή με την πλέρια θέλησή μου»), με τη διευκρίνιση ότι είχε πλήρη πνευματική διαύγεια τη στιγμή της απόφασης («κάτοχος όλων μου των πνευματικών ικανοτήτων») και παράλληλα, θεωρεί καθήκον του να εκφράσει τις εγκάρδιες ευχαριστίες του προς τη Βραζιλία για την αμέριστη βοήθειά

¹Ανακτήθηκε από: <https://www.thejc.com/.../stefan-zweig-s-suicide-note-posted> (τελευταία επίσκεψη στις 15 Αυγούστου 2017).

²Leopold Stern, *Στέφαν Τσβάιχ. Ο άνθρωπος-ο συγγραφέας-η τραγική του αυτοκτονία*, μτφρ. Αγ. Βασιλικού, εκδ. οίκος ο Κεραμεύς, Αθήνα [χ.χ], σελ. 12.

³Γιάννης Σουλιώτης, *ό.π.*, σελ. 131.

της στο έργο του, καθώς και την ευγενική φιλοξενία των κατοίκων σε αυτόν και τη γυναίκα του («να ευχαριστήσω εγκάρδια [...] τη Βραζιλία, που έδωσε σε μένα και την εργασία μου μια τόσο πολύτιμη και ευγενική φιλοξενία») μετά τον πνευματικό αφανισμό της Ευρώπης («από τότε που[...] βυθίστηκε και χάθηκε για μένα στο σκοτάδι και η πνευματική μου πατρίδα, η Ευρώπη, καταστρέφεται μόνη της»).

Στη συνέχεια, ο Τσβάιχ ομολογεί τη σωματική και πνευματική αποδυνάμωσή του, ύστερα από τις χρόνιες περιπλανήσεις, («Και οι δικές μου, ύστερα από τα πολλά χρόνια περιπλάνησης, εξαντλήθηκαν πλέον»), τονίζοντας την ανάγκη ανασυγκρότησής του σε αυτήν την ηλικία για ένα νέο ξεκίνημα στη ζωή του («χρειαζόμουν καινούργιες δυνάμεις για να ξαναρχίσω από την αρχή τη ζωή μου»). Στη Βραζιλία βέβαια, βρήκε εκ νέου την πνευματική του ηρεμία και ενεργητικότητα και ήταν έτοιμος να γράψει για τον ελεύθερο άνθρωπο και την εσωτερική ελευθερία στην εποχή του, αλλά οι πληροφορίες που κυκλοφορούσαν για τη γενοκτονία των Εβραίων μαζί με ανυπόφορες και φρικαλέες εικόνες, το μίσος και ο τρόμος δεν τον άφηναν σε ηρεμία. Επέλεξε λοιπόν, τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή ως την πιο κατάλληλη για να τελειώσει τη ζωή του, μια ζωή στην οποία η εργασία και η προσωπική ελευθερία ήταν τα ύψιστα αγαθά («Φρονώ λοιπόν ότι είναι καλύτερο να τελειώσω τη ζωή μου την κατάλληλη στιγμή, όρθιος...»). Ολοκληρώνει τη δήλωση μ' ένα χαιρετισμό σε όλους τους φίλους του και ιδιαίτερα στους Ευρωπαίους, («Χαίρε σε όλους μου τους φίλους μου!»), με την ευχή για επανάκτηση της πνευματικής τους ελευθερίας, («Μακάρι να ζήσουν να δουν ξανά την αυγή»), αφού αυτός τους προλαβαίνει με τον αυτοχειρισμό του («Εγώ, πάρα πολύ ανυπόμονος τους προλαβαίνω»).

Το αυτοκτονικό αυτό σημείωμα περιέχει λίγες από τις πιο συγκινητικές γραμμές που έχει γράψει ποτέ ο συγγραφέας. Διαφαίνεται η μεγάλη απογοήτευση που οδήγησε τον Τσβάιχ να καταστρέψει τη ζωή του, στη διάρκεια της οποίας είχε την ευτυχία να γνωρίσει τη δόξα και τις τιμές. Αποκαλύπτει τον κύριο λόγο της αυτοκτονίας του, που ήταν η ανησυχία για το μέλλον της Ευρώπης αλλά και η εξάντληση των σωματικών και πνευματικών του δυνάμεων, τις οποίες προδιέθεσε στην τελειωτική κίνηση της αυτοχειρίας. Αποφάσισε να φύγει από τη ζωή, ύστερα από τη διαπίστωση ότι αυτός, ένας ονειροπόλος, ο οποίος διαπνέεται από ένα όραμα ανθρωπισμού και αντοχής, από ιδανικά, όπως η ελευθερία και η αλήθεια, δεν είχε πια θέση σε αυτόν τον κόσμο κι αδυνατούσε να προσαρμοστεί σε αυτήν την ανθρωπότητα.

Το σημείωμα, γραμμένο κάτω από έντονα συγκινησιακή φόρτιση, με εξομολογητική διάθεση, συνυφασμένη με τον πρωτοπρόσωπο λόγο, ο οποίος αποτυπώνει την άσχημη ψυχολογική κατάσταση του συγγραφέα, καταλήγει στα τυπικά μορφικά χαρακτηριστικά μιας επιστολής, που είναι το ονο-

ματεπώνυμό του- η υπογραφή του («Στέφαν Τσβάιχ»), οι τοπικοί και χρονικοί προσδιορισμοί («Πετρόπολη, 22-2-1942»).

Μια άλλη επιστολή του Τσβάιχ, ένα είδος φιλολογικής διαθήκης σε μορφή γράμματος, απευθύνεται στο βιβλιοθηκάριο Βίκτωρ Βιτκόφσκι, δίνοντάς του οδηγίες για το μέλλον της συγγραφικής του παραγωγής.

Αγαπητέ Βίκτωρ Βιτκόφσκι,

Παρακάλεσα το φίλο μου και εκδότη Κογκάν να σας δώσει για να ξαναδιαβάσετε τα τελειωμένα και ατελείωτα χειρόγρατά μου. Μεταξύ των ανεκδότητων είναι: «Διήγημα αποτυχιών» και μια νουβέλλα: «Ήταν άραγε αυτός;» και αποδίδω περισσότερη σημασία, στο να προσέξετε όπως το χειρόγραφο της αυτοβιογραφίας φυλαχτεί προσεκτικά. Είναι το τελευταίο αντίγραφο και φοβούμαι πως εκείνο που στείλα στη Σουηδία για να τυπωθεί στο πρωτότυπο έχει χαθεί. Τα άλλα πράγματα είναι εν μέρει σε κατάσταση προσχεδίου. Αλλοίμονο! για τον Μονταίνιο και δυο φορές αλλοίμονο. Για το Μπαλζάκ που δεν είναι παρά ο σκελετός του μεγάλου βιβλίου, που θαχα γράψει αν ο πόλεμος δεν μου το απαγόρευε. (Το τελευταίο είναι το πρώτο από δύο ογκώδεις τόμους). Αν βρίσκετε τίποτα, που να μπορεί να κρατήσει ο Κογκάν, να του τ' αφήσετε- τα άλλα να τα καταστρέψετε.

Θα παρακαλέσω τον Κογκάν να σας δώσει κατά τη διάρκεια της επιλογής μια αμοιβή απ' τα δικαιώματά μου· δεν πιστεύω σε μια μεγάλη μετά θάνατο φήμη αυτών των πραγμάτων, αλλά κείνο που μ' οδηγεί είναι ένα ένστικτο διαφύλαξης, ένα ζήτημα συναισθηματικό. Ξέρετε πόσο ήμουνα εξαντλημένος από την συνέχιση του μαρτυρίου μου, από τη νομαδική μου ζωή. Όταν ο εξηκοστός μου χρόνος έφθασε ήταν σαν μια υπόμηση: ξεκουράσου, αφού δεν μπορείς, ν' αποτελειώσεις αυτό που υπήρξε η αληθινή σου εργασία, το μεγάλο Μπαλζάκ. Είναι ωστόσο τυπικό το ό,τι, όσοι θέλησαν να πάρουν τα μέτρα αυτουνού του γίγαντα, υποχρεώθηκαν να οπισθοχωρήσουν στην εργασία τους, που αφορούσε τον ήρωα της εργασίας.

Αισθάνομαι πολύ ευτυχισμένος από τότε που πήρα την απόφασή μου- για πρώτη φορά από κείνη τη μέρα του Σεπτέμβρη που κατάστρεψε το σύμπαν μου. Κουράγιο! Είστε νέος! Θα δείτε ακόμα το κύμα ν' αποτραβιέται.

Στέφαν Τσβάιχ

Στην επιστολή αυτή δεν επιμένει στα τελειωμένα και δημοσιευμένα έργα του, που η τύχη τους έχει κριθεί, αλλά ασχολείται με τα ημιτελή ή ανέκδοτα, όπως η αυτοβιογραφία του και ο Μπαλζάκ, τα οποία χρειάζονται προσοχή και φροντίδα, αν και δεν πιστεύει σε καταξίωσή τους μετά το θάνατό του. Παρακινείται, όπως παραδέχεται ο ίδιος, σε αυτή του την ενέργεια «από ένστικτο διαφύλαξης, είναι συναισθηματικό ζήτημα». Όλα τα έργα τέχνης, τα ακίνητα, τα κληροδοτεί στον αδελφό της Λόττε, της δεύτερης γυναίκας του. Το συγγραφικό του έργο έχει γι' αυτόν τεράστια αξία, έστω κι

αν δεν καρπωθεί φήμη από τις ανέκδοτες επιστολές του. Οι πολύχρονες περιπλανήσεις, η νομαδική ζωή τον κούρασαν, τον εξάντλησαν και τα εξήντα χρόνια τού υπενθύμισαν την αδυναμία ολοκλήρωσης του *Μπαλζάκ*, του έργου που ήταν όνειρο ζωής, η μοναδική αληθινή εργασία του¹.

Με μεγάλη συγκίνηση αναφέρει το Γολγοθά του, για να αποδείξει πως ο θάνατος ήταν η μόνη διέξοδος. Στην πραγματικότητα, δεν ήταν ο πόνος με τη διττή του σημασία ως κόπος και ως συναίσθημα, η κούραση, η απώλεια αγαθών ή οι επίγειες απολαύσεις που τον ώθησαν να αρνηθεί τη ζωή. Όλα αυτά για τον Τσβάιχ δεν είχαν ιδιαίτερη σημασία. Δεν ήταν ένας ηττημένος, αλλά αντίθετα ένας μαχητής που αποτραβιέται από τον αγώνα, αηδιασμένος από τον αντίπαλό του, από την εποχή δηλαδή, στην οποία ζει. Έφυγε αρκετά δυστυχισμένος αλλά περήφανος. Ήταν ένας πνευματικός δημιουργός, που το μόνο πράγμα το οποίο τον ενδιέφερε ήταν το έργο του. Αποφάσισε να θέσει τέρμα στη ζωή του, γιατί δε θα έβρισκε πια την απαιτούμενη νηφαλιότητα για να το τελειώσει. Το μόνο παράπονο που παίρνει μαζί του είναι η αδυναμία να ολοκληρώσει τον *Μπαλζάκ* του.

Και καταλήγει την επιστολή μ' έναν ιδιαίτερα συγκινητικό τρόπο, φανερώνοντας την εσωτερική του ελευθερία, την ευτυχία από τη στιγμή που πήρε τη μοιραία απόφαση. Και τα ενθαρρυντικά λόγια του τέλους «Κουράγιο! Είστε νέος», μέσα από τον παραλήπτη Βίκτωρ Βιτκόφσκι, περνούν σε όλες τις μελλούμενες γενιές, καταδεικνύοντας πως για τον Στέφαν Τσβάιχ, ο οποίος φοβόταν τη ζωή περισσότερο από το θάνατο, η αυτοκτονία ήταν μία λύση, μία απόλυτα φυσιολογική επιλογή, αφού είχε εξοικειωθεί με το θάνατο, τον είχε κάνει να είναι ένα ηθικό στοιχείο της ζωής του, συνηθισμένος στη «λογοτεχνική» χρήση του, καθώς, πριν τον προσαρμόσει στα πρόσωπα των έργων, τον έχει γνωρίσει από κοντά².

Σ' ένα γράμμα προς τη Φριντερίκε, την πρώτη του σύζυγο, στις 22 Φεβρουαρίου 1942, μία ημέρα πριν αυτοκτονήσει, ο Τσβάιχ προβαίνει σε εκμυστηρεύσεις, ιδιαίτερα για την ψυχολογική του κατάσταση, εκφράζοντας όλη την τρυφερότητα απέναντι σε αυτήν και τα παιδιά της. Της εξηγεί ότι υποφέρει πολύ, ότι στην Πετρόπολη, που λατρεύει, δεν έχει τα βιβλία που πρέπει και ότι η μοναξιά είναι δύσκολη· ότι ο πόλεμος αργεί να τελειώσει, ότι ο *Μπαλζάκ* του, που είναι τόσο σημαντικός γι' αυτόν δε θα μπορέσει ποτέ να ολοκληρωθεί κι ότι εντέλει η υγεία της Λόττε κάθε άλλο παρά καλή είναι.

¹ «Μια εβδομάδα μετά την αυτοκτονία του έφτασε στην Πετρόπολη ένα πακέτο που περιείχε το χειρόγραφο του *Μπαλζάκ*, το οποίο περίμενε ο Τσβάιχ» βλ. Catherine Sauvat, *ό.π.*, σελ. 285.

² Leopold Stern, *ό.π.*, σελ. 72-74.

Πετρόπολη, 22 Φεβρουαρίου 1942

Αγαπημένη μου Φριντερίκε,

Όταν θα δεχτείς αυτό το γράμμα, θα αισθανθώ πολύ καλύτερα απ' ό,τι πριν. Με είδες στον Όσιννιγκ, και, μετά από μία καλή περίοδο ηρεμίας, η κατάθλιψη μου με κατέβαλλε όλο και περισσότερο- υπέφερα τόσο που δεν μπορούσα πια να συγκεντρωθώ. Και ύστερα η βεβαιότητα- το μόνο που μας απέμεινε- ότι αυτός ο πόλεμος θα διαρκούσε χρόνια, ότι θα χρειαζόταν μία αιωνιότητα πριν, μέσα στην κατάστασή μας, μπορούμε να ξαναβρούμε το σπίτι μας, αυτή η βεβαιότητα ήταν υπερβολικά αποθαρρυντική. Αγαπούσα πολύ την Πετρόπολη, όμως δεν έχω τα βιβλία που χρειαζόμουν, και η μοναξιά, η οποία είχε αρχικά ένα αποτέλεσμα τόσο ευεργετικό, άρχισε να με βαραίνει- η ιδέα ότι το θεμελιώδες μου έργο, ο Μπαλζάκ, δε θα μπορούσε ποτέ να τελειώσει, αν δε διέθετα δυο χρόνια ειρηνικής ζωής, απ' όλα τα έργα μου ήταν πολύ επίπονο, κι ύστερα αυτός ο πόλεμος, ο οποίος δεν έφτασε ακόμη στο αποκορύφωμά του (στο τέλος του). Ήμουν πολύ κουρασμένος, για να το υποστηρίξω. Έχεις τα παιδιά σου, μια υποχρέωση λοιπόν να εκτελέσεις, έχεις απέραντα πεδία ενδιαφέροντος και μία άθικτη ενέργεια. Είμαι σίγουρος ότι θα δεις καλύτερες μέρες, και θα με δικαιολογούσες (θα μου έδινες δίκιο) που δεν μπορούσα να περιμένω για πολύ καιρό με τη «μαύρη μου χολή». Σου γράφω αυτές τις γραμμές αυτές τις τελευταίες ώρες, δεν μπορείς να φανταστείς, πόσο αισθάνομαι ευτυχισμένος από τότε που πήρα αυτήν την απόφαση. Αγκάλιασε τα παιδιά σου και να μην μου παραπονιέσαι- θυμήσου τον καλό Ιωσήφ Ροθ, και Ριεζέ, σαν να χαίρομαι που αυτοί δεν έχουν πια να αντέξουν αυτά τα βάσανα.

Με την τρυφερότητά μου και τη φιλία μου, κουράγιο- ξέρεις παρ' ότι είμαι κατευναστικός και ευτυχισμένος.

Στέφαν

Όπως όλες οι επιστολές και η ύστατη αυτή επιστολή του Τσβάιχ προς την πρώην γυναίκα του διακρίνεται για τον συγκινητικό τόνο και τη θέρμη του ύφους στην κατάληξή της, στοιχείο που επιτονίζεται με τη δευτεροπρόσωπη απεύθυνση και τις εκδηλώσεις αγάπης προς την ίδια και τα παιδιά της. Ο συγγραφέας αναδιπλώνεται στον εαυτό του, αυτοβυθίζεται στον έσω κόσμο, εξωτερικεύοντας στη συνέχεια και αποκαλύπτοντας τους λόγους που τον ώθησαν στην απόφαση της αυτοχειρίας, απόφαση που μόνο ευτυχισμένο τον έκανε.

Όλα τα τελευταία γράμματα του Στέφαν Τσβάιχ, με βάση θεματικές, μορφικές και επικοινωνιακές παραμέτρους, θα μπορούσαμε να τα κατατάξουμε στο γραμματειακό είδος.

«Αυτό που μυστικά φοβάσαι πιο πολύ συμβαίνει πάντα.
Γράφω: ω Εσύ, λυπήσου με. Κι έπειτα;
Αρκεί λίγο κουράγιο.

Όσο περισσότερο προσδιορισμένος και σαφής είναι ο πόνος,
τόσο περισσότερο παλεύει το ένστικτο της ζωής και κα-
ταρρέει η ιδέα της αυτοκτονίας.

Έμοιαζε εύκολο να το συλλογίζεσαι. Ακόμα και γυναι-
κούλες το έχουν κάνει. Χρειάζεται ταπεινότητα, όχι αλαζονεία.
Όλα αυτά με αηδιάζουν.
Όχι λόγια. Μια χειρονομία. Δεν θα ξαναγράψω πια¹

Με την ακροτελεύτια αυτή εγγραφή, από την τελευταία ποιητική του συλλογή *Ο θάνατος θα 'ρθει και θα 'χει τα μάτια σου*, με ημερομηνία 18 Αυγούστου 1950, ο Ιταλός λογοτέχνης, **Τσέζαρε Παβέζε**, καταδεικνύει την οριστική απόφασή του να επιλέξει την αυτοχειρία, στην προσπάθεια να ξεφύγει από την εσωτερική μοναξιά, την οποία ένιωθε σε ύψιστο βαθμό. Γι' αυτόν, η αυτοκτονία του θεωρήθηκε διέξοδος από μια ανικανότητα να δεχθεί τη ζωή. Η πράξη της αυτοχειρίας δε χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα θαρραλέα, με το επιχείρημα ότι την έχουν αποτολμήσει και γυναίκες, που ο συγγραφέας, με τη χρήση του υποκορισμού, τις αποκαλεί «γυναικάκια». Χρειάζεται μόνο λίγο θάρρος, ταπεινοσύνη κι όχι αλαζονεία, πράξεις κι όχι λόγια. Μετά την αμεσότητα του δευτέρου προσώπου και την τριτοπρόσωπη έκφραση, ο συγγραφέας εστιάζει στον εαυτό του και μ' έναν απλό και εξομολογητικό τόνο καταλήγει στην επιλογή του, την οποία διατυπώνει με απόλυτο τρόπο («Δεν θα ξαναγράψω πια»).

Πολλές υποθέσεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με τα κίνητρα που οδήγησαν τον Παβέζε να θέσει τέρμα στη ζωή του. Η γραφή του Ιταλού συγγραφέα παρουσιάζεται συνδεδεμένη με την προβληματική του θανάτου. Η συνειδητή πρόθεσή του για αυτοκαταστροφή, η ροπή προς το μηδέν, αναδύεται μέσα από το ημερολόγιό του, που εκδόθηκε μετά το θάνατό του, με τον τίτλο *Το επάγγελμα του να ζεις*. Εκεί γίνεται αντιληπτό ότι η συμπάθεια του Παβέζε για αυτοκτονία ήταν παρούσα όλα ανεξαιρέτως τα χρόνια του ημερολογίου. Έζησε μια ζωή με την ιδέα και την προετοιμασία της αυτοκτονίας. Το σχέδιό του, το να μη ζει και να μην υπάρχει, ήταν ήδη εγγεγραμμένο σε ολόκληρο το έργο του, κάτι που καθιστά ανεπαρκή κι επισφαλή την εξήγηση ότι το ιστορικό αδιέξοδο που προκάλεσε ο φασισμός ώθησε

¹ Τσέζαρε Παβέζε, *Ο θάνατος θα 'ρθει και θα 'χει τα μάτια σου*, μετάφραση Σωτήρης Τριβιζάς, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα ²1997, σελ. 9-12.

το συγγραφέα στον αυτοχειρισμό. Η εποχή, βέβαια, θα επιτείνει τις δυσκολίες του, καθώς θα αναγκαστεί να παραμείνει υπό επιτήρηση στην Καλαβρία, θα απομακρυνθεί από τους φίλους του και τα συγγραφικά του σχέδια, αλλά η αντιπαράθεση με τα πραγματικά γεγονότα δεν άσκησε καταλυτική επίδραση στην τελική επιλογή. Πολύ πιο σημαντικό και καθοριστικό ρόλο απ'ό,τι το πολιτικό και ιδεολογικό αδιέξοδο διαδραμάτισε στη ζωή του το ερωτικό αδιέξοδο.

Ο Παβέζε, εξαντλημένος σωματικά και συναισθηματικά, παρά τη λογοτεχνική του επιτυχία και την απονομή του λογοτεχνικού βραβείου «Στρέγκα», στις 27 Αυγούστου 1950 αυτοκτονεί από υπερβολική δόση βαρβιτουρικών στη μοναξιά ενός ξενοδοχείου στο Τορίνο. Η ροπή του προς το μηδέν ενισχύεται κάθε φορά που συναντά μια γυναίκα. Η τελευταία συνάντηση ήταν με την Κονστάνς Ντόουλινγκ, Αμερικανίδα, στην οποία απευθύνονται και τα τελευταία ποιήματά του με τον τίτλο *Ο θάνατος θα'ρθει και θα'χει τα μάτια σου*, μια συνταρακτική διαθήκη του ποιητή, όπου τα θέματα έρωτας και θάνατος προσεγγίζονται με τον πιο άμεσο τρόπο¹.

Ο Έρνεστ Χέμινγουεϊ αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ανθρώπου ο οποίος θυσιάσε την ψυχική και πνευματική ισορροπία για την τέχνη. Ήταν ένας από τους σημαντικότερους Αμερικανούς συγγραφείς του 20ού αιώνα, με ζωή περιπετειώδη και πολυτάραχη, που αποτυπώνεται στα βιβλία του με πιο γνωστά *Ο γέρος και η θάλασσα*, *Για ποιον χτυπά η καμπάνα* και *Ο αποχαιρετισμός στα όπλα*. Το 1953 τιμήθηκε με το Βραβείο Πούλιτζερ, ενώ τον επόμενο χρόνο βραβεύτηκε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας.

Την ψυχολογική του κατάσταση καθόρισε ανεπανόρθωτα ένας κόσμος θηριωδίας και βαναυσότητας που ξεδιπλώθηκε μπροστά του με τον πιο βίαιο τρόπο στη διάρκεια των πολέμων που πήρε μέρος. Η πικρή γεύση του πολέμου είναι διάχυτη στα έργα του, γεγονός που αποδεικνύει και την επιρροή που αυτός άσκησε στο έργο και στη ζωή του. Ο πόλεμος λοιπόν, με τις συνέπειές του, είχε γίνει για τον Χέμινγουεϊ η δεύτερη φύση, η δική του πραγματικότητα, την οποία από τη μια μισεί, αλλά παράλληλα αποζητά συνεχώς, αφού είναι ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης της συγγραφικής του παραγωγής. Τα σημάδια από τους πολέμους και η αυτοκτονία του πατέρα του κλόνισαν την ψυχική του υγεία που ταλανιζόταν από κατάθλιψη και παράνοια. Μετά από μια ανεπιτυχή απόπειρα αυτοκτονίας την Άνοιξη του

¹ Ζαν- Πολ Μανγκανάρο, «Παβέζε: η ροπή προς το μηδέν», περ. *Διαβάζω*, τχ. 284, Αθήνα (Απρίλιος 1992), σελ. 45-46.

1961, αυτοπυροβολείται στο κεφάλι τον Ιούλιο του ίδιου έτους¹.

Η σύζυγός του Μαρία και οι γιοι Bumpy (Jack) και Mousy (Patrick), ισχυρίστηκαν ότι ο Χέμινγουεϊ δεν άφησε κανένα σημείωμα αυτοκτονίας, αλλά σε περισσότερο από μισό αιώνα, το 2015, βρέθηκε το αυτοκτονικό του σημείωμα.

2 Ιουλίου 1961 6.14 π.μ.

Μαρία, Μπάμπυ, Μούζυ, Υπόλοιπο της συμμορίας...

Σκεφτόμουν. Σκληρός μετά από όλο το ηλεκτροσόκ. Αλλά εδώ πηγαίνει.

Τι θα αφήσει πίσω ο Χέμινγουεϊ; Μερικά καλά βιβλία; ΕΝΤΑΞΕΙ. Αυτό θα έπρεπε να είναι για τη νεκρολογία. «Έγραψε μερικά καλά βιβλία».

Ναι, υπήρχε το πιστό και το κυνήγι και η συνεύρεση με πόρνες και το ψάρεμα. Και μιλάμε για το πιστό και το κυνήγι και η συνεύρεση με πόρνες και το ψάρεμα. Όλα αυτά ήταν επίσης καλά. Αλλά αυτό ήταν κατανάλωση. Μόνο με πρόσκληση. Πάντα μισούσε το αστέρι. Ντροπαλός σαν ένα γυναικείο ελάφι κρυμμένο κάτω από τον ελέφαντα. Μόνο κάτι μισούσε περισσότερο από την υπογραφή ονόματος σε επιταγές στον φορολογούμενο, υπογράφοντάς σε εκδόσεις του *The Sun Also Rises*. Αλλά τη μισητή φήμη δεν την κρατά μακριά. Πετάξτε μια μύγα, εμφανίζονται ακόμα δέκα.

Διαβάζουν ακόμα και τα λίγα καλά βιβλία; Όχι. Μόνο οι άνθρωποι που διάβασαν τον «γέρο και τη θάλασσα» ήταν τριάντα σουηδοί νικητές στη Στοκχόλμη. Το βραβείο Νομπέλ για τη λογοτεχνία ανόητων.

Τι ο Χέμινγουεϊ έχει αφήσει πίσω;

Κάθε νεαρός πανκ με πτυχίο Φιλελευθέρων Τεχνών και τσαμπιά από μανιτάρια και το ποτό που χτυπάει με χυμό, θέλει να είναι... Χέμινγουεϊ.

Δύο γενιές από αυτούς τώρα. Τουλάχιστον η μία στη δεκαετία του '30 είχε κάποια πολιτική, πάλεψε με πολέμους, αλίευσε ψάρια, πήγαινε με πόρνες. Ήξεραν πώς να διαβάζουν και να πυροβολούν και να πίνουν και να μιλούν. Μερικοί γνώριζαν ακόμη και το πίσω άκρο ενός ταύρου από μπροστά.

Ενώ η δεύτερη (γενιά) ήταν μαμόθρεφτη. Ποιος δεν έχει δει ποτέ έναν σύντροφο δίπλα του να πυροβολήθηκε ή ένα ζώο που κρύβεται στο πρώτο χτύπημα; Με την άκρη του σώματός τους σαν προφυλακτήρες ενός '55 Chevy (τύπος αυτοκινήτου), μη αναγνωσμένα μυθιστορήματα στην πίσω τσέπη των παντελονιών τους, δε μιλούσαν καλά ισπανικά μεταξύ τους, αλλά ποτέ στους Ισπανούς, ο μόνος σκληρός μυς στα μαλακά τους σώματα ήταν το χέρι, για να πίνουν...

Νομίζουν ότι όλα είναι... είναι Χέμινγουεϊ.

Στην Αβάνα, η Φλώριδα ήταν γεμάτη από αυτούς. Δεν θα μπορούσα να πάω εκεί πια. Το Key West είναι το ίδιο. '59 encierro στην Παμπλόνα, ο πανκ έρχεται στο μπαρ Τχοκο, μιλάει ήσυχα με τον Αντόνιο μετά από έναν καλό αγώνα... Θέλει να πω

¹ Έρνεστ Χέμινγουεϊ, *Τα χιόνια του Κιλιμάντζαρο. Διηγήματα (1)*, μετάφραση από τα αγγλικά Μιχάλης Μακρόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005, σελ. 9-16.

από τον καταραμένη βοτα του. Την πέταξε στο δρόμο και αυτόν μετά. Δεν μπορώ ούτε να επιστρέψω εκεί. Δεν θα μπορέσω να πάω οπουδήποτε σύντομα. Ο κόσμος θέλω να γίνουν σαν αυτόν.

Αυτά όλα (που γράφω) είναι ο Χέμινγουεϊ, που έχει μείνει πραγματικά πίσω. Μια θαμνώδης γενιάδα αλατιού και πιπεριού και ένα χέρι, για να πίνει.

Ωρα να φύγω, συμμορία. Ένας γρήγορος καθαρός θάνατος.

Κι ο ήλιος φεύγει.

Αλλά εδώ είναι το κομμάτι της ομορφιάς. Σαράντα, πενήντα χρόνια από τώρα, όταν όλοι αυτοί που θέλουν να είναι Χέμινγουεϊ, ηλικιωμένοι και χοντροί και το χνουδωτό τους πηγούνι σκλήρυνε και τα χουέβο τους αποξηραίνονται σαν σύκα σε ένα σκονισμένο δρόμο... Αλλά θέλουν ακόμα να τα κάνουν όλα, όπως ο Χέμινγουεϊ...

Θα πρέπει να τρώνε και ένα κυνηγετικό όπλο

Αντίο¹.

Με απεύθυνση στα συγγενικά του πρόσωπα και ειρωνικές αποστροφές στους φίλους του («Υπόλοιπο της συμμορίας»), ο Χέμινγουεϊ προβαίνει σε άμεσες ή συγκεκριμένες αναφορές για το κοντινό και μακρινό παρελθόν του, καταλήγοντας στην απόφαση για ένα γρήγορο θάνατο, προσδιορίζοντας μάλιστα και το μέσο, που είναι αυτοπυροβολισμός με κυνηγετικό όπλο, όπως ακριβώς και ο πατέρας του.

Χαρακτηριστική σε μερικά σημεία η ασάφεια στο λόγο, απόρροια ίσως του ηλεκτροσόκ και της απώλειας μνήμης του συγγραφέα, με αποτέλεσμα την έλλειψη συνεκτικότητας και συνοχής, τις επαναλήψεις και τον μακροπερίοδο λόγο. Με τις επανειλημμένες ρητορικές ερωτήσεις, στραμμένες συχνά στον ίδιο του τον εαυτό («Τι έχει αφήσει πίσω ο Χέμινγουεϊ; Λοιπόν, αυτό...») καταδεικνύεται η περιφρόνηση και η απαξίωση τόσο στο λογοτεχνικό του έργο και στην απονομή του βραβείου Νόμπελ όσο και η προσπάθεια των νέων της εποχής του να γίνουν Χέμινγουεϊ, μιμούμενοι τις συνήθειές του. Εναλλάσσοντας το πρώτο με το τρίτο πρόσωπο, διαφαίνεται η πρόθεσή του να αποστασιοποιηθεί ενίοτε από το υποκείμενο και τις πράξεις του.

Το κείμενο διακρίνεται για την ειρωνική οπτική και το πικρό χιούμορ. Στο πλαίσιο αυτό, ο Χέμινγουεϊ υλοποιεί τον αστεϊσμό, την ειρωνεία και την αυτοειρωνεία, με ποικίλες μορφές ή τρόπους, υπογραμμίζοντας αντιδεδοντολογικές συμπεριφορές ή χαρακτηριστικά ελαττώματα, για να καταλήξει σε σκόπιμες αυτοϋποτιμήσεις. Ειρωνεύεται καλοπροαίρετα ή δηκτικά

¹Ανακτήθηκε: <https://translate.google.gr/translate?hl=el&sl=en&u=http://thefinaledition.com/article/exclusive-the-final-edition—finds-hemingways-long-lost-suicide-note.ht...> (τελευταία επίσκεψη στις 26 Ιουνίου 2017).

και η ειρωνεία του παίρνει τη μορφή του πικρού αυτοσαρκασμού, ο οποίος εμφατίζεται με τη χρήση γλώσσας με ειρωνική και αινιγματική χροιά. Η γραφή είναι λιτή, το ύφος απέριττο και βασίζεται στην απουσία κοσμητικών επιθέτων και πομπώδους «λογοτεχνικότητας». Αποτέλεσμα αυτού του ύφους είναι η έλλειψη μελοδραματισμών και η ψυχρή, αποστασιοποιημένη οπτική γωνία, που οδηγεί σε μια λιγότερη συναισθηματική περιγραφή.

Το σημείωμα, το οποίο φέρει ανολοκλήρωτες φράσεις- η αφθονία των αποσιωπητικών το πιστοποιεί- θα μπορούσε να θεωρηθεί δείγμα σύγχυσης και προβληματισμού του συγγραφέα, απόδειξη της παραίτησής του από τη ζωή και έκφραση των ψυχολογικών του διαταραχών. Η αυτοκτονία για τον Χέμινγουεϊ ήταν η έσχατη λύση, για να βάλει τέλος στην αγωνία και την ψυχική του οδύνη. Ήταν μια απεγνωσμένη αντίδραση, μια πράξη που θα τον γλύτωνε από τις κακές του συνήθειες και θα τον λύτρωνε από την κατάθλιψη και την παράνοια.

Η αποχαιρετιστήρια επιστολή περιέχει τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας επιστολής, δηλαδή χρονολογία, ακόμα και ώρα, προσφώνηση, αποφώνηση και σε συνδυασμό με το περιεχόμενό της, θα μπορούσαμε να την θεωρήσουμε ως την τελευταία δήλωση του συγγραφέα πριν την αποχώρησή του από τη ζωή και κατά συνέπεια εντάσσεται στις προσωπικές μαρτυρίες.

Μια από τις σημαντικότερες Αμερικανίδες ποιήτριες και πεζογράφους του 20ού αιώνα, η **Σύλβια Πλαθ**, έδωσε τέλος στη ζωή της το Φεβρουάριο του 1963. Κριτικές αναλύσεις μιλούν για μια αυτοκαταστροφική, μανιοκαταθλιπτική αλλά ταλαντούχα συγγραφέα. Το συνοπτικό αυτοκτονικό της σημείωμα «*Παρακαλώ, καλέστε τον δόκτορα Χόρντερ¹*» και τον αριθμό του τηλεφώνου του δίπλα, με την παρακλητική προστακτική «*Παρακαλώ, καλέστε*» αποτυπώνει την απόγνωση, αλλά και την αγωνιώδη προσπάθεια της Πλαθ να σωθεί, αν και όλα τα στοιχεία, όπως η σχολαστική προετοιμασία της αυτοχειρίας, ο καλά υπολογισμένος χρόνος, μαρτυρούν ότι αυτή τη φορά δεν είχε σκοπό να αποτύχει.

Από τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσής της, η Πλαθ εμφανίζει μανιοκατάθλιψη, υποφέρει από σοβαρή διπολική διαταραχή και στο τέλος των σπουδών της έκανε την πρώτη απόπειρα αυτοκτονίας.

«Το να πεθαίνεις», έγραφε στο ποίημα «Λαίδη Λάζαρος»

¹ Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

«Είναι ένα είδος τέχνης, όπως κι οτιδήποτε άλλο.
 Το κάνω εξαιρετικά καλά.
 Το κάνω έτσι που να μοιάζει με κόλαση.
 Το κάνω έτσι που να μοιάζει αληθινό.
 Στοιχηματίζω πως θα μπορούσατε να πείτε
 ότι έχω το χάρισμα».

Η ψυχολογική κατάρρευση που βίωσε η Πλαθ εκείνη την περίοδο, θα καταγραφεί στο αυτοβιογραφικό της μυθιστόρημα *Γυάλινος Κώδων*. Την πρώτη της απόπειρα ακολουθεί ο προσωρινός εγκλεισμός της σε ψυχιατρικό ίδρυμα, με μια προσωρινή ανάνηψη, καθώς κέρδισε μια υποτροφία για το Cambridge, όπου γνώρισε τον άντρα που θα σημαδέψει τη ζωή της και θα «χρεωθεί» το τέλος της. Η εξωσυζυγική σχέση του άντρα της, Τεντ Χιουζ, λίγα χρόνια μετά το γάμο τους, μοιάζει να είναι το τελευταίο χτύπημα στον εύθραυστο ψυχικό της κόσμο. Μια άλλη πληροφορία σχετικά με την αυτοχειρία της είναι αυτή που σχετίζεται με τη χρήση αντικαταθλιπτικών χαπιών. Η μοναδική βέβαια γνωστή θεραπεία που η Πλαθ συνήθιζε να λαμβάνει ήταν υπνωτικά και ηρεμιστικά χάπια. Η πληροφορία των αντικαταθλιπτικών αποτελεί μια νέα οπτική στη συλλογιστική που αναπτύσσεται για την αληθινή αιτία του θανάτου της. Στις επιστολές, τα ημερολόγια και τις σημειώσεις της, τα οποία σώθηκαν από τη λογοκρισία του συζύγου της, πουθενά δε γίνεται αναφορά σε καμιά αντικαταθλιπτική θεραπεία με χάπια, που περικλείουν ανάμεσα στις βασικές τους παρενέργειες και την αυτοκτονία¹. Όμως, ακόμη κι αυτό παραμένει εικασία, αν και στην τελευταία επιστολή στη μητέρα της, λίγες μέρες πριν την αυτοκτονία, εξαίρει το αγγλικό σύστημα υγείας και τους γιατρούς που τόσο την φροντίζουν: «Θα αρχίσω να επισκέπτομαι μια γυναίκα-γιατρό, δωρεάν, στο Εθνικό Σύστημα Υγείας, στην οποία με παρέπεμψε ο πολύ καλός οικογενειακός γιατρός μου, και η οποία θα με βοηθήσει να αντεπεξέλθω σ' αυτήν τη δύσκολη στιγμή...»².

Η αυτοχειρία της δεν ήταν μια κραυγή για βοήθεια, η οποία απέτυχε, αλλά μια απελπισμένη προσπάθεια να εξορκίσει το θάνατο που είχε επικαλεστεί στα ποιήματά της. Η Σύλβια Πλαθ, θα μπορούσαμε να πούμε, πως είχε εθιστεί στο παιχνίδι του θανάτου και έτσι, επιχειρώντας από τη μια να κραυγάσει και από την άλλη να αποδείξει πως ήταν ακόμη δυνατή, εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή στάθηκε άτυχη και η απεγνωσμένη της κραυγή ήταν μια θανάσιμη κραυγή. Το ουσιαστικό για τη διαταραγμένη προσωπικότητά της ήταν ότι εκείνους τους τελευταίους μήνες δεν υπήρξε

¹ Ronald Hayman, *Ο θάνατος και η ζωή της ΣΥΛΒΙΑΣ ΠΛΑΘ*, μετάφραση Έφη Φρυδά, εκδ. Μελάρι, Αθήνα 2005, σελ. 48-51, 260-263.

² Γιάννης Αντιόχου, *ό.π.*, σελ. 91-109.

κάποιο ερέθισμα που θα την έκανε να επιθυμήσει τη ζωή, να μην επιχειρήσει την αυτοκτονία. Η άμυνα που είχε δημιουργήσει γράφοντας ποιήματα, είχε γίνει σε αυτήν πλέον συνήθεια.

Θεαματικό και ηρωικό τέλος έδωσε στη ζωή του ο Ιάπωνας συγγραφέας **Γιούκιο Μισίμα**. Ένας από τους βιογράφους του έδωσε τα ονόματα δέκα διάσημων Ιαπώνων συγγραφέων, που αυτοκτόνησαν τα πρώτα εξήντα χρόνια του 20ού αιώνα, αλλά κανείς δεν αυτοκτόνησε με το μεγαλοπρεπή παραδοσιακό τρόπο. Αντίθετα, ο Μισίμα θα σκοτωθεί, όπως το επιβάλλει η παράδοση του σεπούκου, χτύπημα δηλαδή με εγχειρίδιο στην κοιλιά και ακολουθεί άμεσος αποκεφαλισμός, όταν παρίσταται σύντροφος. Η θεαματική κίνησή του στις 25 Νοεμβρίου 1970, που πίστευε ότι του εξασφάλιζε τιμή, έχει συμβάλει στο να γίνει γνωστή η γιαπωνέζικη λογοτεχνία πιο πολύ απ' ό,τι το Βραβείο Νόμπελ, που δόθηκε το 1960 στον Καβαμπάτα¹.

Ο Μισίμα, αφού δείπνησε στις 25 Νοεμβρίου 1970 μαζί με τους τέσσερεις συντρόφους του, τελείωσε το χειρόγραφο του τελευταίου του έργου *Εκπεσών Άγγελος* και το ετοίμασε για τον εκδότη του. Μόλις ξημέρωσε, φόρεσε την επίσημη στολή της Ασπίδας κι άφησε πάνω στο τραπέζι ένα σημείωμα: «*Η ζωή του ανθρώπου είναι σύντομη, θα ήθελα εντούτοις να ζω πάντα*»², φράση χαρακτηριστική ανθρώπου ανικανοποίητου από τη ζωή. Η φαινομενική αντίθεση του σημειώματος επιβεβαιώνει την τελική απόφαση του γράφοντος. Στη συνέχεια, εισέβαλε στο Ιαπωνικό γενικό επιτελείο αυτοάμυνας, κράτησε όμηρο το διοικητή και βγήκε στο μπαλκόνι, απευθύνοντας λόγο στους στρατιώτες:

«Βλέπουμε την Ιαπωνία να μεθάει από υλικά πλούτη και να χάνεται μέσα σε μια ανυπαρξία πνεύματος... Θα της ξαναδώσουμε την εικόνα της, θα πεθάνουμε κάνοντάς το. Είναι δυνατόν να μην σας ενδιαφέρει παρά το να ζείτε, αποδεχόμενοι έναν κόσμο στον οποίο έχει πεθάνει το πνεύμα;... Ο στρατός προστατεύει τη συνθήκη που του αρνιέται το δικαίωμα να υπάρχει... Την 21η Οκτωβρίου του 1969 ο στρατός έπρεπε να είχε πάρει την εξουσία στα χέρια του και ν' απαιτούσε την αναθεώρηση του Συντάγματος... Οι θεμελιακές μας αξίες ως Ιάπωνες απειλούνται. Ο Αυτοκράτορας δεν έχει πια τη σωστή του θέση στην Ιαπωνία...»

Ο Μισίμα ζήτησε από τους στρατιώτες να εξεγερθούν εναντίον του Συντάγματος, που επέβαλαν οι Αμερικάνοι και απαίτησε την επιστροφή στην αυτοκρατορική Ιαπωνία. Στο μήνυμά του επισημαίνει τη διαφθορά που επι-

¹ Simon Critchley, *Notes on suicide*, Fitzcarraldo Editions, United Kingdom ³2016, p. 41-42.

² Marguerite Yourcenar, *Μισίμα ή το όραμα του κενού*, μετάφραση Ιωάννα Χατζηνικολή, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1991, σελ. 107.

κρατεί στην Ιαπωνία, την πνευματική σύγχυση και κενότητα και, μέσα από τη ρητορική ερώτηση, θεωρεί πως, όταν το πνεύμα παραμένει αδρανές και στάσιμο, η ζωή δεν έχει καμία αξία και κατά συνέπεια, αυτός, ένας πνευματικός άνθρωπος, αδυνατεί να συνεχίσει μέσα σε ένα τέτοιο κόσμο. Ολοκληρώνει το «διάγγελμά» του, επευφημώντας τον αυτοκράτορα, με την παρατήρηση ότι όλοι αδιαφορούν για τις διαπιστώσεις και υποδείξεις του.

Μετά το συμβολικό πραξικόπημα, το οποίο ουσιαστικά λειτούργησε ως δικαιολογία για να βρει ο Μισίμα το θάνατο που επιζητούσε, ο συγγραφέας χρησιμοποίησε τη σπάνια και αρκετά αναχρονιστική τεχνική του χαρακίρι (σεππούκου), για να φύγει από τη ζωή¹.

Το πραγματικό όνομα του Τζον Μπέριμαν ήταν Τζον Άλις Σμιθ Τζούνιορ. Αμερικανός ποιητής του 20ού αιώνα, ο οποίος σε ηλικία 12 ετών, είδε τον πατέρα του να αυτοκτονεί μπροστά του, γεγονός που του σημάδεψε τη ζωή. Λίγα χρόνια αργότερα επιχείρησε να φύγει κι αυτός από τον κόσμο, νοσηλεύτηκε για επιληψία, αλκοολισμό και νευρικό κλονισμό, καταστάσεις που επηρέασαν σημαντικά τη λαμπρή ακαδημαϊκή καριέρα και την προσωπική του ζωή. Στοιχειωμένος από την αυτοκτονία του πατέρα του, σε μια κρίση κατάθλιψης, έπεσε το 1972 από τη γέφυρα της Ουάσιγκτον στη Μινεάπολη, στα παγωμένα νερά του Μισισσιπή, σε ηλικία 58 ετών².

Η νεαρή σύζυγός του Κέιτ βρήκε ένα τσαλακωμένο σημείωμα γραμμένο στο πίσω μέρος ενός φακέλου.

*« O, my love Kate, you did all you could
I'm unemployable and a nuisance
Forget me, remarry, be happy.*

*Αγάπη μου Κέιτ, έκανες όσα μπορούσες
Είμαι ανίκανος και ενοχλητικός
Ξέχασέ με, ξαναπαντρέψου, να είσαι χαρούμενη.»³*

Στο αυτοκτονικό σημείωμα του Μπέριμαν, το όνομα της αγαπημένης του («Κέιτ») κυριαρχεί, συνοδευόμενο από την τρυφερή και εγκάρδια προσφώνηση μαζί με την εμφατική χρήση της κτητικής αντωνυμίας πρώτου προσώπου («Αγάπη μου»). Η γραφή υπηρετεί την ιερότητα της αγαπημένης του ποιητή και σε αυτό συνηγορούν οι ειλικρινείς αποφάνσεις αναφορικά

¹ Marguerite Yourcenar, *ό.π.*, σελ. 97-114.

² Γιάννης Αντιόχου, *ό.π.*, σελ. 167-171.

³ Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

με την αναγνώριση της αγάπης και του ενδιαφέροντός της προς αυτόν και οι οποίες κορυφώνονται σε προστακτική διατύπωση ως έκφραση ερωτικής αγωνίας για το μέλλον και την ευτυχία της (...έκανες όσα μπορούσες[...]. Ξέχασέ με, ξαναπαντρέψου, να είσαι χαρούμενη»). Ο Μπέριμαν ομολογεί την ανικανότητα («Είμαι ανίκανος και ενοχλητικός») και την αδυναμία του να ανταποκριθεί στις οικογενειακές υποχρεώσεις και στις προσδοκίες της συζύγου του και γι' αυτό το λόγο, τη συμβουλεύει να τον ξεχάσει («Ξέχασέ με») και να συνεχίσει τη ζωή της («ξαναπαντρέψου»). Με τη δραματική αποστροφή («Αγάπη μου Κέιτ») και τη διαπλοκή της πρωτοπρόσωπης εξομολογητικής αφήγησης με την ήπια προστακτική εκφραστική, ο Μπέριμαν αναδεικνύει την εξομολογητικότερη απεύθυνση προς τη σύζυγό του και υποδηλώνει την τραγικότητα, την ευαισθησία και την ειλικρίνεια του ψυχικού του κόσμου.

Τα στοιχεία αυτά συνιστούν βασικές παραμέτρους των έργων του, καθώς ο Αμερικανός συγγραφέας είναι εξομολογητικός ποιητής με αινιγματικό και επιτηδευμένο ύφος. Κύριο θέμα της ποίησής του είναι ο εαυτός του, οι νοητικές του διαταραχές, η αγωνία του γενικώς. Παραπέμπει σε προσωπικά θέματα, με μελοδραματικό τρόπο. Για την ποιητική του συλλογή *The Dispossessed (Ο εκδιωχθείς)* απέσπασε το Βραβείο Σέλεϊ της Αμερικανικής Ποιητικής Εταιρείας. Στο έργο του αποτυπώθηκαν η αυτοκαταστροφική του διάθεση, η σχέση του μ' έναν πατέρα που είχε αυτοκτονήσει, η πρώιμη απόπειρά του ως νεαρού και η εξάρτηση από τον αλκοολισμό. Για την απεξάρτησή του έγραψε μία ασαφή αυτοβιογραφία με τον τίτλο *Recovery (Ανάρρωση)*¹.

Ο **Ρομαίν Γκαρύ**, ψευδώνυμο του Ρομαίν Κασέβ (σημαίνει κάψε! στα ρωσικά), ήταν Γάλλος συγγραφέας, λιθουανικής καταγωγής και είναι ο μοναδικός λογοτέχνης στον οποίο απονεμήθηκε δύο φορές το γαλλικό λογοτεχνικό Βραβείο Γκονγκούρ, την πρώτη φορά για το μυθιστόρημα *Les Racines du ciel* (1956) και τη δεύτερη με το ψευδώνυμο Émile Ajar για το μυθιστόρημα *La Vie devant soi* (1975).

Ο Ρομαίν Κασέβ, σε ηλικία 14 ετών (1928), έφτασε με τη μητέρα του στη Νίκαια της Γαλλίας και μετά τις σπουδές του στη Νομική και τη δημοσίευση των πρώτων διηγημάτων του, το 1940, επιλέγει το όνομα Γκαρύ, που θα γίνει και το ψευδώνυμό του. Μετά την αυτοκτονία της δεύτερης γυναίκας του, Αμερικανίδας ηθοποιού Τζην Σήμπεργκ, το Σεπτέμβριο του 1979, ένα χρόνο αργότερα, το Δεκέμβριο του 1980, αυτοκτονεί κι ο ίδιος, με μια σφαίρα στο στόμα, αφήνοντας ένα γράμμα, όπου αποκάλυπτε ότι κρυβόταν

¹ Γιάννης Αντιόχου, *ό.π.*, σελ. 167-171.

πίσω από το όνομα Εμίλ Αζάρ. Με το ψευδώνυμο αυτό είχε γράψει τέσσερα μυθιστορήματα, τα οποία αποδίδονταν στο συγγενή του Πωλ Πάβλοβιτς, που είχε αποδεκτεί το ρόλο του Αζάρ και στον τύπο και στην κοινή γνώμη¹.

Ο Ρομαίν Γκαρύ αποφάσισε να φύγει από τη ζωή, χωρίς να εξηγεί ρητά και κατηγορηματικά τα αίτια της αυτοκτονίας του. Κάποιοι θεωρούν ότι θέλησε να ανασκευάσει την ερμηνεία που έλεγε ότι αυτοκτόνησε, γιατί δεν άντεχε τη ζωή μετά το θάνατο της γυναίκας του, ήθελε δηλαδή να ξεκαθαρίσει ότι δεν ήταν η μοναξιά ή η ερωτική απελπισία που τον ώθησαν στην αυτοχειρία. Ωστόσο, ο θάνατός του θα μπορούσε να αποδοθεί αναμφίβολα σε μια κρίση κατάθλιψης ή σε μια απόγνωση με όλα τα χαρακτηριστικά μιας χρόνιας ασθένειας, που δεν άφηνε το συγγραφέα να ησυχάσει ή ακόμη στα γηρατειά που πλησίαζαν και του προκαλούσαν φρίκη².

Στα πόδια του κρεβατιού του, ο Γκαρύ είχε αφήσει ένα σημείωμα το οποίο είχε στείλει ταχυδρομικώς και στον εκδότη Γκαλλιμάρ, για να το δημοσιεύσει την επομένη.

«Ημέρα J

Καμία σχέση με την Τζην Σήμπεργκ. Οι φανατικοί της ραγισμένης καρδιάς παρακαλούνται ν' απευθυνθούν αλλού.

Θα μπορούσε κανείς προφανώς να το αποδώσει σε μια νευρική κατάπτωση. Σ' αυτήν την περίπτωση, θα έπρεπε να ομολογήσουμε ότι αυτή η κατάπτωση διαρκεί από την εποχή που ανδρώθηκα και ότι μου επέτρεψε να φέρω με επιτυχία εις πέρας το λογοτεχνικό έργο μου.

Τότε γιατί; Ίσως θα έπρεπε να αναζητηθεί η απάντηση στον τίτλο του αυτοβιογραφικού έργου μου «La Nuit sera calme» καθώς και στις τελευταίες λέξεις του τελευταίου μου μυθιστορήματος: «γιατί δεν θα μπορούσα να το πούμε καλύτερα». Ορίστε, λοιπόν, επιτέλους, εκφράζομαι απολύτως.

Ρομαίν Γκαρύ»³

¹ Ντομνίκ Μπονά, *Ρομαίν Γκαρύ*, μετάφραση Ανδρέα Βλαχιώτη, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1990, σελ. 406-412.

² Νάσος Δετζώρτζης, *Συνεντεύξεις και έρευνες*, εκδ. Γαβριηλίδη, Αθήνα 1994, σελ. 15-17.

³ Ντομνίκ Μπονά, *ό.π.*, σελ. 413.

pour exprimer Jour J.

Avec rapport avec Jean
Solberg. Les benêts du cœur
brinè sont prêts de s'adresser
à elle.

On peut malhe cela euide-
ment au cœur de l'âme d'après
son caractère. Mais alors il
vaudrait admettre que celle-ci d'après
d'après que j'ai été d'homme
et n'a jamais de même et
vive mon amour littérateur.

Alors, pourquoi ? Peut-
-être peut-être il s'agit de la même
dans la lettre de mon oncle
autobiographique de la nuit
vers l'âme et dans les der-
nières notes de mon dernier
roman : "C'est un roman
nouveaux dire." Je n'ai plus en
cette œuvre autobiographique.

Romain Gary

Στο αποχαιρετιστήριο σημείωμα, στο οποίο προτάσσεται η λέξη («Ημέρα») με το αρχικό της γράμμα J, χωρίς προσφώνηση αλλά με υπογραφή, ολόκληρο το ονοματεπώνυμό του («Ρομαίν Γκαρύ»), ο συγγραφέας δηλώνει αρχικά απερίφραστα ότι η αυτοχειρία του δε συνδέεται με την αυτοκτονία της δεύτερης συζύγου του, Τζην Σήμπεργκ κι ότι δεν ήταν η απώλειά της και η απελπισία του από αυτήν τα κύρια αίτια της αποχώρησής του από τη ζωή («Καμία σχέση με την Τζην Σήμπεργκ»). Με την ειρωνική οπτική και εκφραστική, που αποτελεί ουσιώδες συστατικό της λογοτεχνικής του ιδιοσυστασίας, ο Γκαρύ επιδιώκει να παραπέμψει, με παρακλητικό τόνο, τους δήθεν ευσυγκίνητους από την αυτοκτονία του σε άλλα πεδία αναζήτησης των αιτιών («Οι φανατικοί της ραγισμένης καρδιάς παρακαλούνται ν' απευθυνθούν αλλού»).

Στη συνέχεια, κάνει αναφορά στην εύλογη και προφανή αιτιολόγηση από κάποιους της αυτοχειρίας του, οι οποίοι μπορεί να την αποδώσουν στην κατάθλιψη και την κατάπτωση («Θα μπορούσε κανείς προφανώς να το αποδώσει σε μια νευρική κατάπτωση»), με την επισήμανση,---και σ' αυτό το σημείο ο Γάλλος συγγραφέας ειρωνεύεται καλοπροαίρετα, στην προσπάθειά του να

την αναιρέσει--επισήμανση που εμφανίζεται με τη χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου της συμμετοχής και της αντικειμενικής αφήγησης, πως αυτή η κατάπτωση έχει πολύ μεγάλη διάρκεια--ο Γκαρύ στο σημείο αυτό υλοποιεί την αυτοειρωνεία-- και δε στάθηκε εμπόδιο στη λογοτεχνική του παραγωγή («Σ' αυτήν την περίπτωση, θα 'πρεπε να ομολογήσουμε ότι αυτή η κατάπτωση διαρκεί από την εποχή που ανδρώθηκα και ότι μου επέτρεψε να φέρω με επιτυχία εις πέρας το λογοτεχνικό έργο μου»).

Ο Γκαρύ συνεχίζοντας, αξιοποιεί τη μέθοδο των ερωτήσεων και, επιχειρώντας να προσανατολίσει τους αναγνώστες στα πιθανά αίτια του αυτοχειρισμού του, παραπέμπει στον τίτλο του αυτοβιογραφικού του έργου *La Nuit sera calme = Η Νύχτα θα είναι ήσυχη* και στα τελευταία λόγια του τελευταίου μυθιστορήματος *Les cerfs-volants = Οι χαρταετοί*, («Car on ne saurait mieux dire= γιατί καλύτερα δε θα μπορούσε να ειπωθεί). Εδώ ο συγγραφέας ίσως υπαινίσσεται πως το έργο του τελειώθηκε σε όλα τα επίπεδα. Σε προσωπικό επίπεδο, από το αίσθημα της αποτυχίας που θα πρέπει να δοκίμασε, γιατί δεν κατάφερε να εμποδίσει την Τζην Σήμπεργκ να καταντήσει ένα ράκος. Ως πατέρας πέτυχε να ανδρώσει το γιο του και ως λογοτέχνης θεωρούσε πως δεν είχε πια τίποτε να δημιουργήσει («γιατί δεν θα μπορούσαμε να το πούμε καλύτερα»). Ολοκληρώνει θριαμβολογώντας πως τώρα πια εκφράζεται πλήρως και ελεύθερα («Ορίστε, λοιπόν, επιτέλους, εκφράζομαι απολύτως»)¹.

Ως ανακεφαλαίωση όλων, μπορούμε να επισημάνουμε πως το σημείωμα διαθέτει στοιχεία του συγγραφικού έργου του Γκαρύ, όπως ο ειρωνικός τόνος και η φρασεολογία και ως εκ τούτου, η αποχαιρετιστήρια επιστολή προσιδιάζει στο λογοτεχνικό είδος.

«Θάρρος είναι να μην αφήνεις ποτέ τους φόβους σου να επηρεάζουν τις πράξεις σου», είχε πει ο Βρετανός συγγραφέας **Άρθουρ Κάιςλερ**, απόφθεγμα που ο ίδιος το αθέτησε, καθώς την 1η Μαρτίου 1983, αυτός και η σύζυγός του Σύνθια αυτοκτόνησαν στο σπίτι τους στο Λονδίνο.

Ο Κάιςλερ, οπαδός της ευθανασίας, έπασχε από Πάρκινσον και λευχαιμία και στο σημείωμα που άφησε εξηγούσε την αδυναμία του να συνεχίσει να ζει εξαιτίας της αρρώστιας του. Η Σύνθια πέθανε από αγάπη για τον άντρα της, από την απόλυτη αφοσίωσή της σε αυτόν. Ένωθε ανώτερο από τις δυνάμεις της να τον αφήσει να φύγει χωρίς αυτήν, όπως και αυτή

¹ Νάσος Δετζώρτζης, *ό.π.*, σελ. 15-17.

να μείνει χωρίς αυτόν¹.

« Ποιον μπορεί αυτό να αφορά.

Ο σκοπός αυτού του σημειώματος είναι να καταστήσει αδιαμφισβήτητα σαφές ότι σκοπεύω να αυτοκτονήσω παίρνοντας υπερβολική δόση ναρκωτικών χωρίς τη γνώση ή τη βοήθεια οποιουδήποτε άλλου προσώπου. Τα ναρκωτικά έχουν νόμιμα ληφθεί και έχουν αποθηκευτεί σε μια περίοδο που μπορεί να γίνει αισθητή. Η προσπάθεια αυτοκτονίας είναι ένα τυχερό παιχνίδι, το αποτέλεσμα του οποίου θα είναι γνωστό στον παίκτη μόνο αν η προσπάθεια αποτύχει, αλλά όχι εάν επιτύχει. Σε περίπτωση που η προσπάθεια αυτή αποτύχει και επιβιώσω σε κατάσταση σωματικής ή ψυχικής διαταραχής, κατά την οποία δε μπορώ πλέον να ελέγξω τι μου γίνεται ή να επικοινωνήσω με τις επιθυμίες μου, ζητώ να μου επιτρέψετε να πεθάνω στο σπίτι μου και να μην αναζωογονηθώ ή διατηρηθώ ζωντανός με τεχνητά μέσα. Ζητώ επιπλέον, η σύζυγός μου ή ο παθολόγος ή οποιοσδήποτε φίλος που παρευρίσκεται θα πρέπει να επικαλεστεί το *habeas corpus* ενάντια σε κάθε προσπάθεια να απομακρυνθώ βίαια από το σπίτι μου στο νοσοκομείο.

Οι λόγοι μου για να αποφασίσω να τερματίσω τη ζωή μου είναι απλοί και συναρπαστικοί: η ασθένεια του Parkinson και η αργή θανάτωση της λευχαιμίας (CCI). Το κρατούσα μυστικό ακόμα και από τους φίλους για να τους σώσω. Μετά από μια περισσότερο ή λιγότερο σταθερή φυσική παρακμή τα τελευταία χρόνια, η διαδικασία έχει πλέον φθάσει σε μια οξεία κατάσταση με επιπρόσθετες επιπλοκές, που καθιστούν σκόπιμη την επιδίωξη της αυτόνομης απελευθέρωσης τώρα, προτού να είμαι ανίκανος να κάνω τις απαραίτητες ρυθμίσεις.

Εύχομαι στους φίλους μου να γνωρίζουν ότι αφήνω την εταιρία τους σε ένα ειρηνικό πνεύμα, με κάποιες δειλές ελπίδες για μια απροσδιόριστη μετά τη ζωή ζωή, πέρα από τα όρια του χώρου, του χρόνου και της ύλης και πέρα από τα όρια της κατανόησης μας. Αυτό το «ωκεάνιο συναίσθημα» με υποστήριζε συχνά σε δύσκολες στιγμές, και το κάνει τώρα, ενώ γράφω αυτό.

Αυτό όμως που καθιστά δύσκολο το τελευταίο αυτό βήμα είναι η αντανάκλαση του πόνου που είναι υποχρεωμένος να επιφέρει στους επιζήσαντες φίλους μου, πάνω απ' όλα στη σύζυγό μου τη Σύνθια. Σε αυτήν οφείλω τη σχετική ειρήνη και την ευτυχία που μου άρεσε κατά την τελευταία περίοδο της ζωής μου- και ποτέ άλλοτε»².

Η αποχαιρετιστήρια επιστολή του Καίσιλερ, χωρίς προσφώνηση και συγκεκριμένο αποδέκτη, προσδιορίζει από την αρχή την πρόθεση του συγγρα-

¹ Άρθουρ Καίσιλερ, *Η πράξη της δημιουργίας*, μετάφραση Ιωάννα Χατζηνικολή, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα ³1976, σελ. 16-17.

² Ανακτήθηκε από: <https://translate.google.gr/translate?hl=en&sl=en&u=http://hellaheaven-ana.blogspot.com/2012/02/Arthur-koestler-and-cynthia-suicide.html&prev=search> (τελευταία επίσκεψη στις 13 Ιουνίου 2017).

φέα να αυτοκτονήσει, παίρνοντας υπερβολική δόση ναρκωτικών κι επιπλέον, να καταστήσει σαφές την άγνοια ή τη συνέργεια κάποιου ή κάποιων στο εγχείρημά του αυτό, προκειμένου να επιρρίψει αποκλειστικά στον εαυτό του οποιαδήποτε ευθύνη.

Παραλληλίζοντας την επιτυχία ή αποτυχία ενός τυχερού παιχνιδιού, με το αποτέλεσμα μιας απόπειρας αυτοχειριασμού, ο Καίσιερ ζητά από τη σύζυγο, το γιατρό του ή τους φίλους του να μην προσπαθήσουν, σε περίπτωση ανεπιτυχούς απόπειρας, να τον κρατήσουν στη ζωή με τεχνητά μέσα, αφού δε θα είχε τη δυνατότητα να επικοινωνήσει με το περιβάλλον και να εκπληρώσει τις επιθυμίες του. Με την αποκάλυψη της συνεχώς επιδεινωόμενης κατάστασης και της σωματικής παρακμής - αργή θανάτωση από το Πάρκινσον και τη λευχαιμία-, προβλήματα υγείας, που τα κρατούσε αρχικά μυστικά, ο Καίσιερ αιτιολογεί την προσωπική του απόφαση πως η αυτοχειρία του κρίνεται σκόπιμη επιδίωξη για την απομάκρυνσή του από τη ζωή, την απελευθέρωση του ίδιου και των οικείων του από το σωματικό και τον ψυχικό πόνο. Η προσχεδιασμένη αυτοκτονία του απορρέει από την απελπισία και την ψυχική του οδύνη, που τον εγκλώβισαν σε συναισθηματικά αδιέξοδα, πιστεύοντας πως με αυτή του την πράξη θα απαλλάξει, θα ελαφρύνει τους γύρω του από το βάρος του.

Μετά τη εξομολογητική εκφώνηση, που εμφανίζεται με την επανειλημμένη χρήση του πρώτου προσώπου σε οριστική- απόλυτη μορφή και η οποία υπογραμμίζει την τραγικότητα του υποκειμένου, την αυθεντικότητα και την ειλικρίνεια του ψυχικού του κόσμου, ο Καίσιερ αξιοποιεί την απολογητική ρητορική, ώστε να υπηρετηθεί συγκεκριμένη θεματολογία, όπως η επιθυμία και η δειλή ελπίδα του για μια άλλη απροσδιόριστη ζωή, δίχως χωροχρονικά όρια αλλά κυρίως η ανησυχία για το μέλλον των οικείων του, με κυρίαρχο τον πόνο που θα επιφέρει η πράξη του στη Σύνθια, η οποία του συμπαραστάθηκε, ιδιαίτερα την τελευταία περίοδο της ζωής του.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τις σημαντικές εξομολογήσεις στις οποίες προβαίνει ο συγγραφέας, που δεν είναι ευκαταφρόνητες και διαφωτίζουν επαρκώς την επιλογή του. Καταδύεται στον εαυτό του και στο παρελθόν του, με αφορμή την οξεία κατάσταση της υγείας του και, κυριευμένος από την πραγματικότητα των προβλημάτων του, με μια συγκινησιακή, κάποιες φορές, λειτουργία του λόγου, φανερώνει την αναγκαστική και αμετάκλητη απόφασή του. Το τελευταίο κείμενο του Καίσιερ εντάσσεται στο γραμματειακό είδος με βάση θεματικά, μορφικά και επικοινωνιακά κριτήρια.

«*I killed myself*» «*Με σκότωσα*»¹

Αυτές τις τρεις λέξεις σε πρωτοπρόσωπη εκφορά, περιλαμβάνει το αυτοκτονικό σημείωμα της Αγγλίδας πρωτοποριακής θεατρικής συγγραφέα **Σάρα Κέιν**, δηλωτικές πως, ακόμη και στο θέμα του θανάτου, ήθελε να έχει την τελευταία λέξη. Επιπρόσθετα, με την emphatic προσωπική αντωνυμία πρώτου προσώπου, η Κέιν επιδιώκει να επιρρίψει αποκλειστικά στον εαυτό της την ευθύνη για την αυτοχειρία, απομακρύνοντας την υποψία από οποιονδήποτε άλλον.

Γεννημένη το 1971, απολάμβανε δόξα για το έργο της, που όμως, πολεμήθηκε για τον εξπρεσιονισμό στη γλώσσα, την έλλειψη θεατρικότητας και προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις. Σε αντίθεση με το πλήθος των πληροφοριών για τα έργα της, οι πληροφορίες για την προσωπική της ζωή είναι λίγες και αποσπασματικές, καθώς οι συγγενείς και οι φίλοι της κρατούσαν το στόμα τους ερμητικά κλειστό, οι συνεντεύξεις ήταν λιγοστές και δεν υπήρχαν αξιόπιστες πηγές που να συνδέουν τα γεγονότα της ζωής της με την αυτοκτονία.

Με ιστορικό κατάθλιψης από νεαρή ηλικία, έπαιρνε αντικαταθλιπτικά χάπια και είχε κάνει αποτυχημένες απόπειρες αυτοκτονίας. Το τελευταίο της έργο *4.48 Ψύχωση* αποτελεί κατάθεση ψυχής και καταλήγει σε αυτοκτονία. Καταγράφει με μεγάλη ακρίβεια τις μύχιες λειτουργίες του αυτοκτονικού νου και μπορεί να διαβαστεί ως σημείωμα αυτοκτονίας. Το *4.48* αναφέρεται στην ώρα που την κυρίευσε η κατάθλιψη, η οποία τελικά τη διέλυσε. Στο έργο αυτό, η Κέιν ξεδιπλώνει τον καταθλιπτικό και απελπισμένο ψυχισμό της. Εντέλει, η αυτοκτονία της, σε ηλικία 28 ετών, το Φεβρουάριο του 1999, που εμφανίζεται με την απόλυτη δήλωση *Με σκότωσα* του αυτοκτονικού σημειώματος, ήταν ένας τρόπος με τον οποίο η συγγραφέας φαίνεται πως βρήκε τον έλεγχο και την ηρεμία που δεν είχε στη ζωή. Την βρήκαν κρεμασμένη, αφού ξέφυγε από την παρακολούθηση των νοσηλευτών, στην τουαλέτα του ψυχιατρείου².

Στις 20 Φεβρουαρίου 2005, σε ηλικία 67 ετών, αυτοκτόνησε στο σπίτι του στο Κολοράντο με πυροβόλο όπλο, ο Αμερικανός συγγραφέας και δημοσιογράφος **Χάντερ Τόμσον**. Ήταν από τους κυριότερους εκπροσώπους της αμερικάνικης «Νέας δημοσιογραφίας»³. Στο περιοδικό *Rolling Stone* με το

¹ Σάρα Κέιν, *4.48 Ψύχωση*, μετάφραση στα ελληνικά Ρούλα Πατεράκη, Αντώνης Γαλέος, εκδ. ΚΟΑΝ, Αθήνα 2001, εισαγωγή (μετάφραση του άρθρου της Sandra Laville, εφημερίδα *Daily Telegraph*, 23/9/1999), σελ. 9.

² Σάρα Κέιν, *ό.π.*, σελ. 9-10.

³ Simon Critchley, *ό.π.*, p. 58-59.

ψευδώνυμο Raoul Duke δημοσίευσε για πρώτη φορά το *Fear and Loathing in Las Vegas*. Στα έργα του χρησιμοποιούσε συχνά ένα μίγμα μυθοπλασίας και πραγματικότητας, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο στους αμήτους αναγνώστες μια φαινομενική σύγχυση των γεγονότων και της φαντασίας. Σχεδόν πάντοτε έγραφε σε πρώτο πρόσωπο, ενώ σε μεγάλο βαθμό αποτύπωνε τις εμπειρίες και τα συναισθήματά του, για να «χρωματίσει» την ιστορία, εμπλέκοντας τον εαυτό του ως συμμετέχοντα στις εκδηλώσεις της αφήγησης. Απεικονίζοντας λοιπόν, τον εαυτό του στο γράψιμο, και, ενίοτε, με τη χρήση του ονόματος του Ραούλ Δούκα, ως συγγραφέα υποκατάστατο, στόχευε στο χιουμοριστικό αποτέλεσμα των έργων του¹.

Αναφέρεται ότι έπασχε από κατάθλιψη, κατάσταση που επιβάρυναν πιθανότατα τα χρόνια ιατρικά προβλήματα που τον βασάνιζαν και κυρίως, μια πολύ επώδυνη αντικατάσταση ισχίου. Το σημείωμα, γραμμένο για την Αννίτα, τη νέα του γυναίκα, τέσσερις μέρες πριν την αυτοκτονία του, επιγράφεται *Η περίοδος ποδοσφαίρου τελείωσε*.

«Όχι Περισσότερα Παιχνίδια. Όχι Περισσότερες Βόμβες. Όχι Περισσότερο Περπάτημα. Όχι Περισσότερη Διασκέδαση. Όχι Περισσότερο Κολύμπι. 67. Εκείνα είναι 17 χρόνια μετά τα 50. 17 περισσότερα απ'όσα χρειάστηκα ή θέλησα. Βαρετό. Είμαι μοχθηρός. Δεν είναι Διασκεδαστικό για κανέναν. 67. Είσαι άπληστος. Ενεργοποιήστε τα γηρατειά σας. Χαλαρώστε. Αυτό δε θα βλάψει.»²

Το κείμενο, παρόλο που προοριζόταν για την Αννίτα, ουσιαστικά μιλούσε για τον ίδιο του τον εαυτό, εκφράζοντας την απογοήτευση από τη δύσκολη κατάσταση της υγείας του και το σωματικό πόνο από τη χειρουργική επέμβαση, την ανία των τελευταίων χρόνων, τη συνειδητοποίηση των επερχόμενων γηρατειών και την ψευδαίσθηση της σχεδόν απεριόριστης δυνατότητάς του να «σβήνει» με τα έργα του τα στενά όρια της πραγματικότητας των περισσότερων αναγνωστών του.

Με το μικρή σχετικά έκτασης και αινιγματικό σημείωμά του, στο οποίο απουσιάζει η προσφώνηση και η αποφώνηση, ο Τόμσον σχολιάζει την αδυναμία να ανταποκριθεί σε αλλοτινές δραστηριότητες, ανικανότητα που απορρέει από τα σωματικά προβλήματα που αντιμετώπιζε. Αυτοειρωνευόμενος, προβάλλει έμμεσα την πικρία και την απελπισία, η οποία τον εγκλώβιζε σε συναισθηματικά αδιέξοδα. Ο συγγραφέας ειρωνεύεται, με την επισήμανση ότι «ζητάει πολλά», είναι άπληστος και η ειρωνεία του παίρνει τη μορφή

¹ Χάντερ Τόμσον, *Φόβος και παράνοια στο Λας Βέγκας*, μετάφραση Αλέξης Καλοφωτιάς, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998, σελ. 8-9.

² Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

ανάλαφρου σαρκασμού, συνιστώντας ένα μηχανισμό άμυνας στα προβλήματά του. Στο πλαίσιο αυτό, υλοποιεί το βραχυπερίοδο λόγο, τις μικρές κοφτές προτάσεις, στις οποίες εκλείπει το ρήμα, επιτονίζοντας το λόγο με την επανάληψη της άρνησης «δεν» και επικυρώνοντας με αυτόν τον τρόπο την αδυναμία του. Μετά την απουσία ρήματος, ο Τόμσον στο τέλος μετέρχεται την ήπια προστακτική εκφορά, προκειμένου να παρακινήσει τον εαυτό του και τους συνομιλήκους του να συνειδητοποιήσουν την προχωρημένη τους ηλικία και να χαλαρώσουν. Εντυπωσιάζει η επανάληψη του αριθμού «67», που παραπέμπει στην ηλικία του, σε μια προσπάθεια να αντιληφθεί κι ο ίδιος το πέρασμα της ζωής, την οποία απηύλασε, προκειμένου να αντέξει τη σωματική οδύνη. Με τα χαρακτηριστικά μιας απλής επιστολής και με οικείο ύφος, το τελευταίο κείμενο του Τόμσον, θεωρώ πως ανήκει στο γραμματειακό είδος.

Αρκετά από τα αυτοκτονικά σημειώματα των ξένων αυτόχειρων λογοτεχνών είναι διαφωτιστικά σχετικά με τα κίνητρά τους, που φαίνεται να είναι ερωτικά- για παράδειγμα, Μ.Φουτζιμούρα, Β. Λίντσεϊ, Β. Μαγιακόφσκι, Τ.Παβέζε-, πολιτικά/ιδεολογικά- Β. Μαγιακόφσκι, Σ. Τσβάιχ, Γ. Μισίμα- και κυρίως ψυχολογικοί λόγοι-Β. Γουλφ, Σ. Πλαθ, Ρ. Γκαρύ, Σ. Κέιν κ.α. Σε άλλα πάλι υπάρχουν υπαινικτικές αναφορές, όπως είναι τα σημειώματα του Σ. Γ(ι)εσένιν, του Ε. Χέμινγουεϊ. Πολλά περιέχουν σκέψεις και προβληματισμούς για την προσωπική ζωή των συντακτών των τελευταίων επιστολών και για την κοινωνία γενικότερα, στην προσπάθεια να δικαιολογήσουν την πράξη τους. Διατυπώνουν εκκρεμότητες και τελευταίες επιθυμίες για θέματα που αφορούν κυρίως τους ίδιους και το λογοτεχνικό τους έργο καθώς και αγαπημένα τους πρόσωπα.

Στα περισσότερα σημειώματα κυριαρχεί ο πρωτοπρόσωπος λόγος, ο λόγος της ενδοσκόπησης και της προσωπικής μαρτυρίας, αποτυπώνοντας ακυρωμένες υποσχέσεις, απωθημένες επιθυμίες, απραγματοποίητα οράματα. Με την προσωπική προοπτική, που συνυφίνεται με τον εξομολογητικό τόνο, αποκαλύπτεται μια εσωτερική ψυχολογική τοπογραφία, η οποία μετατρέπει την κεντρομόλο σε φυγόκεντρο δύναμη και επιτρέπει στο «εγώ» να διαλέγεται με το «εσύ» και το «εγώ» να γίνεται ή να θέλει να γίνεται «εσείς». Οι αυτοαναφορές ενίοτε παίρνουν τη μορφή αυτοσαρκασμού ή ειρωνικής αποστασιοποίησης από το υποκείμενο, με τη χρήση του τρίτου ενικού προσώπου (Ε. Χέμινγουεϊ).

Τα σημειώματα των αυτόχειρων ξένων λογοτεχνών, εκτός εξαιρέσεων, είναι προσωπικές μαρτυρίες, οι τελευταίες καταθέσεις ψυχής των συγγραφέων τους. Τα τελευταία κείμενα του Μ. Φουτζιμούρα, του Σ. Γ(ι)εσένιν της Σ. Τίσντεϊλ και του Ρ. Γκαρύ, όπως εξετάστηκαν προηγουμένως, πιστεύω πως προσεγγίζουν στο λογοτεχνικό είδος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ή

Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΟΣ

Το αυτοκτονικό σημείωμα συνιστά ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον πεδίο, το οποίο η συστηματική θεωρητική έρευνα στη χώρα μας και παγκοσμίως μερικώς έχει προσεγγίσει. Επιδιώξαμε να προσδιορίσουμε τις βασικές συνιστώσες και τους «κανόνες» και να παρακολουθήσουμε τις εκφάνσεις του εντός του 19ου και 20ού αιώνα, με έμφαση στην ελληνική λογοτεχνία αλλά και υπό την παγκόσμια προοπτική και να καθορίσουμε έτσι ένα πλαίσιο μελέτης. Υπό το πρίσμα αυτό αναδείξαμε τις αποχαιρετιστήριες επιστολές, καθώς αποτελούν μια έσχατη, απελπισμένη προσπάθεια επικοινωνίας των αυτόχειρων, μια ύστατη εκδήλωση εξωστρέφειας και αποτυπώνουν άλλοτε με σαφήνεια κι άλλοτε συγκεκαλυμμένα τα κίνητρα της πράξης τους, τις τελευταίες σκέψεις και επιθυμίες τους.

Το πρώτο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει από την έρευνά μου, στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αφορά τα ίδια τα αυτοκτονικά σημειώματα και το περιεχόμενό τους. Με ποικιλία στην έκταση --από τρεις λέξεις, χαρακτηριστικό παράδειγμα το σημείωμα της Σάρα Κέιν (*I killed myself*), έως δύο σελίδες, όπως αυτό της Κοραλίας Ανδρειάδη- Θεοτοκά ή του Χάινριχ Φον Κλάιστ-- και στη μορφή-- τα περισσότερα σε πεζό λόγο αλλά και τρεις έμμετρες αποχαιρετιστήριες επιστολές που, κατά το Μουλλά¹, συμβατικά ανήκουν στη λογοτεχνία--άλλα βιαστικά κι αφρόντιστα, που προδίδουν την ψυχική ένταση και την απόγνωση του αυτόχειρα, στοιχείο που διαπιστώνουμε στο τελευταίο κείμενο του Κώστα Καρυωτάκη ή του Χάντερ Τόμσον και τέλος αρκετά με προσεγμένη μορφή, ένδειξη της προμελετημένης πράξης του γράφοντος, όπως του Ιωάννη Συκουτρή, της Βιρτζίνια Γουλφ και του Ρομαίν Γκαρύ. Αρκετές αποχαιρετιστήριες επιστολές είναι λιτές, αλλά όχι πάντοτε περιεκτικές, αναφορικά με τον προσδιορισμό των λόγων της μοιραίας χειρονομίας, καθόλου διαφωτιστικές αλλά μυστηριώδεις, αινιγματικές και διφορούμενες, που κάνουν μία έμμεση και υπαινικτική αναφορά στα αίτια της αυτοχειρίας και η διατύπωσή τους είναι συγκεκαλυμμένη. Γι' αυτές απαιτείται αποκωδικοποίηση, προκειμένου να προσδιοριστεί, κατά το δυνατόν, το πραγματολογικό υπόστρωμα των αναφορών τους. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι του Κώστα Καρυωτάκη, του Έρνεστ Χέμινγουεϊ και του Χάντερ Τόμσον. Υπάρχουν βέβαια σημειώματα, όπου αποτυπώνονται με σαφήνεια τα κίνητρα, οι προβληματισμοί και οι οδηγίες των αυτόχειρων λογοτεχνών προς

¹Παναγιώτης Μουλλάς, *ό.π.*, σελ. 155.

τα αγαπημένα τους πρόσωπα, όπως αυτά του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου, της Πηνελόπης Δέλτα και της Μαρίνας Τσβετάγιεβα.

Εκείνο που χαρακτηρίζει τους περισσότερους, αν όχι όλους τους αυτόχειρες, είναι η απόγνωση, η πεποίθηση, δικαιολογημένη ή όχι, ότι βρίσκονται μπροστά σ'ένα ψυχολογικό αδιέξοδο, ένα πρόβλημα ύπαρξης, που κατά την κρίση τους, μόνο η αυτοκτονία θα μπορούσε να τους λυτρώσει. Οι λόγοι που τους οδηγούν σε αυτή την πεποίθηση μπορεί να διαφέρουν, τουλάχιστον φαινομενικά, αλλά το κίνητρο της αυτοκτονίας σε όλες τις περιπτώσεις είναι η επιθυμία να γλιτώσουν από τον πόνο ή τη δυσφορία που τους προκαλεί η συνέχιση της ζωής. Η απελπισία τους δεν είναι μονοδιάστατη. Το ασφυκτικό αίσθημα του δημιουργικού αδιεξόδου και η κοινωνική αδικία (όπως στην περίπτωση του Κώστα Καρυωτάκη, του Ιωάννη Συκουτρή και του Χάινριχ Φον Κλάιστ), η πολιτική καταδίωξη – ιδεολογική αντίθεση (Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι και Στέφαν Τσβάιχ), η οικονομική εξαθλίωση (Κλεάνθης Τριαντάφυλλος), έρωτες ατελέσφοροι (Κώστας Καρυωτάκης, Μισάο Φουτζιμούρα, Σάρα Τίσντεϊλ), δύσκολες ασθένειες και ιστορικό νοσηλείας (Βιρτζίνια Γουλφ, Άρθουρ Κάιςλερ και Σάρα Κέιν), εξάρτηση από χημικές ουσίες (Σεργκέι Γ(ι)εσένιν, Έρνεστ Χέμινγουεϊ) μαζί με μια επιθυμία εκδικητικής αποχώρησης, σχηματίζουν τις βασικές παραμέτρους που υποδαύλισαν την «επιθυμία» της αυτοκτονίας των Ελλήνων και ξένων λογοτεχνών που μελετήσαμε.

Τα σημειώματα εμφανίζουν μια πραγματική ανησυχία για τα πρόσωπα που αφήνονται πίσω. Αναγράφουν συμβουλές, εκκρεμότητες, επιθυμίες για ένα μέλλον στο οποίο οι αυτόχειρες δε θα έχουν κανένα ρόλο. Υπάρχουν σημειώσεις που θεωρούνται επιθετικές, με έκδηλη τη διαμαρτυρία, το σαρκασμό και τον αυτοσαρκασμό, με έντονη την πικρία από πρόσωπα και καταστάσεις, αποτελώντας όπλο για τη διόρθωση των κακώς κειμένων αλλά και επιστολές ένθερμες, που καταδεικνύουν τη συμπάθεια και την αγάπη του αυτόχειρα προς τον αποδέκτη, αιτιολογώντας πολλές φορές την πράξη της αυτοκτονίας ως τη μοναδική λύση, την έσχατη λύση, που θα τον απαλλάξει από την ταπείνωση, τον εξευτελισμό, τα συναισθηματικά και τα υπαρξιακά του αδιέξοδα. Σημαίνουσα θέση κατέχουν τα σημειώματα με την εναλλαγή μίσους- αγάπης. Είναι εκφράσεις μίσους του ίδιου του αυτόχειρα προς τον εαυτό του, προς ένα άλλο πρόσωπο ή την κοινωνία, αλλά μέσα από την τελική έκφραση του μίσους καταφέρνει να εκδηλώσει την αγάπη με τον πιο δυνατό τρόπο. Οι διαπιστώσεις αυτές ερμηνεύουν ως ένα σημείο τη συχνότητα με την οποία «κοινοί τόποι», όπως συμβουλές και οδηγίες προς τους ζώντες (Κ. Τριαντάφυλλος, Π. Δέλτα, Μ. Τσβετάγιεβα κ.α), καταλογισμός ευθυνών για την πράξη αποκλειστικά στους ίδιους (Κ. Θεοτοκά, Σ. Τσβάιχ, Α. Κάιςλερ κ.α) απαντούν σε μια σειρά αποχαιρετιστήριων κειμένων. Έτσι, στο πλαίσιο των σημειωμάτων αυτοκτονίας εγγράφεται το δράμα του αυτόχειρα διττά εννοούμενο: ως ανειλημμένη ενέργεια (δράση) αλλά και ως τραγική

και επίπονη διαδικασία αποτύπωσης της ψυχής του πάνω στο χαρτί. Τροχοπέδη της πρώτης και εύγλωττη έκφραση της δεύτερης συνιστούν τα τεχνάσματα δικαιολόγησης της συγγραφής του σημειώματος.

Στη συνέχεια, αναφορικά με τη μελέτη της δομής των αποχαιρετιστήριων επιστολών, προσεγγίσαμε τα σημειώματα ως κείμενα καθεαυτά, για να προσδιοριστούν τα γνωρίσματά τους και να καθοριστεί, όσο είναι δυνατόν, η ειδολογική τους ταυτότητα. Το βασικό χαρακτηριστικό των αυτοκτονικών σημειωμάτων είναι η επικοινωνιακή τους διάσταση και απαραίτητη προϋπόθεση η παρουσία του Άλλου, τη στιγμή μάλιστα που η σιωπηλή παρουσία του παραλήπτη/-ών διαγράφεται κυριαρχική στη διαμόρφωση του μηνύματος μέσα από την επιπρόσθετη ύπαρξη προσωπικών σχέσεων με τον γράφοντα. Δεν πρόκειται εδώ, πάντοτε, για το απρόσωπο κοινό, για τον απροσδιόριστο αποδέκτη, καθώς ο συγκεκριμένος, τις περισσότερες φορές, και ονοματισμένος παραλήπτης/-ες «συν-υπαγορεύει» το κείμενο.

Πιο αναλυτικά, η εμπλοκή του δέκτη στην ανάγνωση του σημειώματος, τον απο-ουδετεροποιεί, τον καθιστά συνένοχο στη σύνθεση του κειμένου, παράμετρος που συνιστά τη βουλευτική/προθετική λειτουργία στα αυτοκτονικά σημειώματα. Επιπλέον, μια ματιά στα τελευταία κείμενα των αυτόχειρων λογοτεχνών μάς πείθει πως, με την αλλαγή του δέκτη, αλλάζει όχι μόνο το μήνυμα αλλά και το ύφος και η μορφή, με χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτά του Περικλή Γιαννόπουλου, του Χάινριχ Φον Κλάιστ, του Στέφαν Τσβάιχ, όπου οι διαφορετικοί αποδέκτες διαμορφώνουν, σε αρκετό βαθμό, το λόγο και τους υφολογικούς τρόπους του αυτόχειρα. Αυτός, παρά την άσχημη ψυχολογική του κατάσταση, στην προσπάθειά του να επιδράσει πάνω τους, να αιτιολογήσει ή να δικαιολογήσει την πράξη του, να εκφράσει τα συναισθήματά του και τις τελευταίες του επιθυμίες, χρησιμοποιεί ρητορικούς κώδικες, οι οποίοι σημειώνουν και επιτονίζουν τη διαλεκτική του υποκειμένου/αυτόχειρα με τους άλλους.

Τα αποχαιρετιστήρια γράμματα, ως μια κίνηση προς τα έξω, μια εκδήλωση εξωστρέφειας, αποτελούν ένα χέρι απλωμένο για κατανόηση, για εξηγήσεις, για έναν ύστατο χαιρετισμό προς τα αγαπημένα πρόσωπα. Έτσι, η μεταβατικότητα είναι δεδομένη και απορρέει από τους ίδιους τους όρους επικοινωνίας. Καταρχάς, τα περισσότερα σημειώματα εμφανίζουν μια τυπική κανονικότητα, μια επικοινωνιακή ιεροπραξία, που ακολουθεί καθορισμένους κώδικες, συγκεκριμένη ιδεολογία στη μορφή.

Στο πλαίσιο ενός σημειώματος, τα σταθερά-τυπικά χαρακτηριστικά διατηρούνται, όσο κι αν παρεκκλίνει ενίοτε ο γράφων και εύγλωττα απεικονίζουν την ψυχοσύνθεση του αυτόχειρα και την οικειότητά του με τον/τους αποδέκτη/-ες. Τα δομικά στοιχεία της εκφοράς αποτελούν, αφενός στην αρχή, ο χρόνος και ο τόπος συγγραφής του, η προσφώνηση- στα περισσότερα-,αφε-

τέρου στο τέλος ο «ύστατος» χαιρετισμός προς τον/ τους δέκτη/ες η τελική αποφώνηση και η υπογραφή (γνωρίσματα που ενίοτε μπορεί να απουσιάζουν).

Η αρχική προσφώνηση και η τελική επιφώνηση ορίζουν τους δύο πόλους της επικοινωνίας, καθώς διέπονται από μια ψυχολογική ιδιαιτερότητα. Αρχικά, το αίσθημα της αμηχανίας: αμηχανία για το πώς θα καταφέρει ο αυτόχειρας να ξεδιπλώσει τις σκέψεις του, προκειμένου να «απολογηθεί» για τη μοιραία απόφαση. Επιπρόσθετα, η τελική ευχή για «καλή υγεία», όπως το «Υγίαινε» του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου ή το «Έχε γεια!» του Χάινριχ Φον Κλάιστ αποκτά χαρακτήρα αρχετυπικό στην επαφή με το δέκτη: ορίζει τη συνέχιση της ύπαρξης του παραλήπτη ως βασική συνιστώσα, με απώτερο σκοπό την τελική συνάντηση των δύο προσώπων στην επέκεινα διάσταση, στοιχείο που εντοπίζεται στο σημείωμα του Σεργκέι Γ(ι)εσένιν).

Τα σημειώματα αυτοκτονίας ως η έσχατη επαφή του αυτόχειρα με το περιβάλλον του «διαλέγονται» μ' έναν Άλλο, συγκεκριμένο αποδέκτη ή Άλλους, συγκεκριμένους ή απεριόριστους και απροσδιόριστους αποδέκτες, το ανώνυμο «εσύ» ή το «Σε όλους» του Μαγιακόφσκι, αξιοποιώντας την αμεσότητα της ήπιας εκφραστικής προστακτικής ή της προστακτικής της απόγνωσης. Η προσφώνηση αντιστοιχεί στην ιδιότητα του αποδέκτη/-ών ή στο ποιόν της σχέσης του/τους με τον πομπό/ αυτόχειρα. Άλλοτε απουσιάζει, υποδηλώνοντας την οικειότητα μεταξύ τους ή την ψυχική ένταση του γράφοντος. Η απεύθυνση δηλαδή, δεν αφορά συγκεκριμένο αποδέκτη, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στο πρώτο σημείωμα του Ιωάννη Συκουτρή, στον Ρομαίν Γκαρύ και στη Σάρα Κέιν. Άλλοτε πάλι με την παρουσία της εμφανίζει το βαθμό της σχέσης του αυτόχειρα με το δέκτη και το μέγεθος των συναισθημάτων του (Κλεάνθης Τριαντάφυλλος, Πηνελόπη Δέλτα, Βιρτζίνια Γουλφ).

Ένα βήμα πριν από το τέλος, ο αυτόχειρας επανέρχεται στην κατάσταση της αρχικής αμηχανίας: το τέλος του σημειώματος προβάλλει απειλητικό, αποκαλύπτοντας τη θεμελιώδη αδυναμία του κειμένου που προηγήθηκε, να αποτυπώσει δηλαδή, ο συντάκτης του ολόκληρο τον εαυτό του και τις επιθυμίες του, να εξηγήσει ίσως την απόφαση, άρα και να οδηγηθεί σε μία φυσική κατάληξη. Τη διαδικασία της αναγνώρισης και αυτοαναγνώρισης του γράφοντος υποκειμένου επισφραγίζει η υπογραφή του στο τέλος, προβάλλοντας παράλληλα την αυθεντικότητα του λόγου. Η αποφυγή της υπογραφής, είδος «ανωνυμίας», υιοθετείται κάποτε ως έκφραση συναισθημάτων¹. Άλλοτε, η υπογραφή συγκαλύπτει την υποκαταστασιμότητα του αυτόχειρα και την αποϊδιωτικοποίηση². Το τέλος του αποχαιρετιστήριου κειμένου, ως τελική και

¹ Παράδειγμα αγάπης: «Με άπειρα γλυκύτατα φιλιά. Χαίρε Σοφία μου», ως εκδήλωση τρυφερότητας και αγάπης του Περικλή Γιαννόπουλου προς την αγαπημένη του Σοφία.

² Αυτοκτονικό σημείωμα του Ιωάννη Συκουτρή, χωρίς συγκεκριμένο αποδέκτη, στο οποίο η αποϊδιωτικοποίηση επιτονίζεται με την τριτοπρόσωπη εκφώνηση.

καθοριστική εντύπωση, ο χαιρετισμός και τα συναισθήματα που αυτός αποκαλύπτει ή αποκρύπτει, η υπογραφή ως έκφραση οικειότητας και αποστασιοποίησης, κινητοποιούν μια σειρά μηχανισμών και επιλογών που, λιγότερο ή περισσότερο, υποτάσσονται σε ή απελευθερώνονται από την τυπικότητα ενός αυτοκτονικού σημειώματος.

Εξάλλου, στο πλαίσιο ενός αυτοκτονικού σημειώματος ο γράφων μετέρχεται μια σειρά λεκτικών τεχνικών, προκειμένου να δηλώσει, άμεσα ή έμμεσα, τη λειτουργία του ως «πηγής» του κειμένου. Ο καθορισμός του τύπου του γράφοντος υποκειμένου και της αφήγησής του είναι καίριας σημασίας για τη μελέτη του σημειώματος, με δεσπίζοντα τύπο τον αυτοδιηγητικό, αφού ο συντάκτης του σημειώματος/ αυτόχειρας εμφανίζεται να είναι ταυτόχρονα και πρωταγωνιστής στις πράξεις και στις καταστάσεις που αφηγείται. Το σημείωμα είναι λοιπόν προ-εστιασμένο, είναι, δηλαδή εκφωνημένο από την οπτική και τη γνώση του ίδιου προσώπου, του αυτόχειρα. Η έννοια της προ-εστίασης επισημαίνει την ενιαία και αδιαίρετη φυσική οντότητα αυτού του προσώπου¹.

Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση, συνοδευόμενη από τις προσωπικές και κτητικές αντωνυμίες πρώτου προσώπου, συνιστά θεμελιώδη πρακτική μιας αποχαιρετιστήριας επιστολής. Με έμφαση στην προσωπική, βιωματική διάσταση, στην απεικόνιση του ατομικού μικρόκοσμου είτε κοντινού είτε μακρινού, ο αυτόχειρας λογοτέχνης αναδιπλώνεται στον εαυτό του, βυθίζεται στον ψυχικό του κόσμο, κάνει αυτοκριτική, προβαίνει σε εξομολογήσεις, προκειμένου να εκφράσει ανεκπλήρωτες επιθυμίες, να απολογηθεί γι' αυτή του την απόφαση ή να παρηγορήσει τα οικεία του πρόσωπα. Στα πλαίσια επομένως, αυτής της συστηματικής ενδοσκόπησης και της εμβάθυνσης στην ιδιοσυστασία της προσωπικότητάς του, ο γράφων μεταχειρίζεται λόγο πρωτοπρόσωπο, τη γραφή της προσωπικής μαρτυρίας.

Απαραίτητη συνιστώσα ενός αυτοκτονικού σημειώματος νομίζω πως είναι η αυτοαναφορική εκφορά. Η αυτοαναφορική αναδίπλωση θα μπορούσε, εκ πρώτης όψεως, να θεωρηθεί ιδιότητα του επιτελεστικού ενεργήματος και να παραπέμπει στη θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων του J. L. Austin² και στη διάκριση που αυτή εισάγει ανάμεσα στην επιτελεστική (performative utterances) και τη διαπιστωτική (constatives) βαθμίδα της γλώσσας, εφόσον και οι δύο εκφορές, η αυτοαναφορική και η επιτελεστική, είναι αυτοαναφερόμενες³.

¹ Ο Gérard Genette στο βιβλίο του *Nouveau Discours du récit*, éd. du Seuil, Paris 1983, p. 52, αποκαλεί προ-εστίαση τον πρωταρχικό περιορισμό στον οποίο υπόκειται η γνώση του αυτοδιηγητικού αφηγητή, ο οποίος επιβάλλεται από έναν θεμελιακό κανόνα αληθοφάνειας.

² J. L. Austin, *How to do things with words*, edited by J. O. Urmson and Marina Sbisa, Oxford Universtiy Press, Oxford 1976, p. 4-5, 45-55.

³ Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, 1, éd. Gallimard, Paris 1966, p. 273-274.

Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα των ανωτέρω θέσεων ανιχνεύονται στις τελευταίες επιστολές των: Καρυωτάκη («Είμαι έτοιμος τώρα για ένα ατιμωτικό θάνατο [...] Αλλά φεύγω με το μέτωπο ψηλά»), του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου («Αυτή την ζωή δεν την υποφέρω πλέον και αυτοκτονώ»), της Κοραλίας Ανδρειάδη- Θεοτοκά («Τελειώνω τη ζωή μου...»), του Σεμπασιάν- Ρος Νικολά ντε Τσαμφόρτ («Αφήνω αυτόν τον κόσμο») και του Άρθουρ Κάιςλερ («Ο σκοπός αυτού του σημειώματος είναι να καταστήσει αδιαμφισβήτητα σαφές ότι σκοπεύω να αυτοκτονήσω...»). Αυτή η αυτοαναφορική εκφώνηση σε πρώτο πρόσωπο επικυρώνει την αυθεντικοποίηση κάθε πρωτοπρόσωπου αφηγητή.

Αξιοσημείωτη, τέλος, είναι η συχνότητα της χρήσης του πρώτου πληθυντικού προσώπου σε σημειώματα πρωτοπρόσωπου λόγου, που τονίζουν τη συμπαρουσία του ατομικού και του συλλογικού υποκειμένου, προσδίδοντας ταυτόχρονα μια έμφαση αλλά και μια «αποπροσωποποίηση»- αλλοίωση στη φωνή του γράφοντος ή, αντίθετα, έναν πολλαπλασιασμό της: «αληθινά, αυτό το διευρυμένο “εμείς”, που αντιτίθεται σ’ ένα συμμετρικά αντίστοιχο “εσείς”, δεν παύει να υπογραμμίζει την παρουσία του “εγώ”»¹. Έτσι, όπως σημειώνει και ο Παναγιώτης Μουλλάς, η ατομική φωνή, υπερβαίνοντας το στενό της πεδίο, διαχέεται σε μια πλούσια συλλογικότητα², κάτι που επιβεβαιώνεται στα αυτοκτονικά σημειώματα του Σεργκέι Γ(ι)εσένιν («Κι αν χωρίζουμε ήταν γραφτό της μοίρας μας/ Και πάλι σύντομα να ενωθούμε στο μέλλον») και του Μισάο Φουτζιμούρα («ενώ το θεωρούμε τόσο μεγάλο» [...] «Όταν πέσουμε στη διαφθορά»).

Σε ειδικές περιπτώσεις, ο συγγραφέας, αλλάζοντας κώδικα, χρησιμοποιεί την τριτοπρόσωπη τεχνική με εξειδικευμένες ρητορικές λειτουργίες, όταν επιδιώκει να εκφράσει αυτοειρωνεία ή αυτοσαρκασμό ή με ρητορικές αυτοερωτήσεις να προσδώσει δραματική ένταση στα λόγια του, σε συνδυασμό με τριτοπρόσωπους χαρακτηρισμούς που αναφέρονται στον εαυτό του- με ενδεικτικό παράδειγμα τον Έρνεστ Χέμινγουεϊ- ή για να υπογραμμίσει την ουδετερότητά του. Ως αντίδοτο στην κυριαρχία του «Εγώ» θα μπορούσαμε να δικαιολογήσουμε την επιλογή του τρίτου προσώπου, αναγκαία για την αποφυγή μεροληψίας και εγωκεντρικότητας του λογοτέχνη και παράλληλα εγγύηση για την αντικειμενική και ειλικρινή αποτύπωση των σκέψεών του, με χαρακτηριστική περίπτωση αυτή του Ιωάννη Συκουτρή, στο σημείωμα χωρίς συγκεκριμένο αποδέκτη. Εδώ η τριτοπρόσωπη αναφορά χρησιμοποιείται στα πλαίσια ενός τεχνάσματος, μιας στρατηγικής που αποσκοπεί στην αυτοξένωση του συγγραφέα, ο οποίος εμφανίζεται ως μια φωνή αλλότρια, δημιουργώντας την εντύπωση ότι το σημείωμα γράφτηκε από έναν άνθρωπο, που

¹ Émile Benveniste, *ό.π.*, σελ. 239 και Παναγιώτης Μουλλάς, *ό.π.*, σελ. 149.

² Παναγιώτης Μουλλάς, *ό.π.*, σελ. 151.

ήθελε να πάρει μια απόσταση από το θέμα που τον απασχολούσε ή θεωρούσε τον εαυτό του ήδη νεκρό. Η χρήση της τριτοπρόσωπης αναφοράς στα σημειώματα αυτοκτονίας συνιστά μία απομάκρυνση από την κοινή, ειδολογική και γλωσσική σύμβαση, στοιχείο που συνεπάγεται μια απόφυσικοποίηση του γράφοντος υποκειμένου, μια ταυτόχρονη αποστασιοποίηση από τη φυσικότητα του πρώτου ενικού προσώπου.

Βαρύνουσα σημασία στις αποχαιρετιστήριες επιστολές αποτελούν οι υφολογικές διαφοροποιήσεις, οι διάφορες μορφές γραφής. Η ετερογλωσσία του αυτοκτονικού σημειώματος συνίσταται σε μια ποικιλία φωνών, η οποία αναπαριστά ένα πολύτροπο υποκείμενο που μηχανεύεται μια σειρά τεχνασμάτων, προκειμένου να εκφράσει την απόγνωσή του, την ψυχική του δυσφορία, τη διαμαρτυρία του για πρόσωπα και γεγονότα και τον αγώνα του να ξεφύγει από τον κλοιό της μοναξιάς.

Σε αρκετά σημειώματα, το γράφον υποκείμενο επιστρατεύει την εξομολογητική αφήγηση, για να προβεί σε εκμυστηρεύσεις, να αποκαλύψει την ψυχή του και την πολύπλευρη τραγικότητά του. Μ' ένα χαμηλότονο, κουβεντιαστό τόνο, με ύφος χαλαρής, καθημερινής κουβέντας διατυπώνει οδηγίες, συμβουλές, επιθυμίες και παρακλήσεις είτε για την πορεία του συγγραφικού του έργου είτε για το μέλλον των αγαπημένων του προσώπων. Ορίζουσες του ύφους αυτού είναι η πρωτοπρόσωπη εκφραστική σε διαπλοκή με τη δευτεροπρόσωπη παρακλητική εκφορά, καθώς και η χρήση απλής, οικείας γλώσσας- λαϊκή δημοτική γλώσσα, καθημερινές λέξεις- συνδυασμένα πολλές φορές με τύπους της απλής καθαρεύουσας, λόγιες λέξεις. Ωστόσο, σε ορισμένα σημειώματα, ο αυτόχειρας μετέρχεται ένα σοβαρό, επίσημο ύφος, με γλώσσα επιμελημένη και συγκροτημένη με βάση τη δημοτική και με προσμείξεις στοιχείων της λόγιας γλώσσας (Ι. Συκουτρής).

Ιδιότυπη παρουσία στο χώρο του αυτοκτονικού σημειώματος συνιστά το σημείωμα- εξομολόγηση του ερωτικού συναισθήματος. Το ύφος εδώ αποθεώνεται, καθώς αποτελεί «ερωτικό μεσάζοντα» και μοναδική οδό εκτόνωσης και απελευθέρωσης του συναισθήματος, αποσκοπώντας ο αυτόχειρας να πείσει για την ελικρίνειά του. Και για να γίνει αποδεκτή η αλήθεια των λόγων του επικαλείται όχι λογικά επιχειρήματα αλλά τη συγκίνηση: ο αυθορμητισμός, ο διακεκομμένος λόγος, οι ανολοκλήρωτες φράσεις, η «αγχωμένη» έκφραση, το ερωτικό παραλήρημα, η σωρεία λατρευτικών προσφωνήσεων και αποστροφών, καλούνται να αποτυπώσουν την ερωτική αγωνία του αυτόχειρα. Ενδεικτικές περιπτώσεις μπορούμε να αναφέρουμε αυτή του Περικλή Γιαννόπουλου προς τη Σοφία Λασκαρίδου και του Τζον Μπέρμαν προς τη σύζυγό του Κέιτ.

Ο σοβαρός ή δραματικός τόνος ενός σημειώματος υποχωρεί κάποτε, ανοίγοντας το δρόμο του αστεϊσμού και της ειρωνείας με ποικίλες μορφές ή τρόπους, όπως τη σκόπιμη αυτουποτίμηση, την (αυτο) υπονόμηση και τον άμεσο ή έμμεσο (αυτο) σαρκασμό. Με αιχμηρό και καταγγελτικό τόνο,

πλουτίζοντας το λόγο με καυστικότητα και υπαινικτικές απαξιωτικές αναφορές, ο συγγραφέας εστιάζει σε καταστάσεις που τον σημάδεψαν.

Από τη μελέτη των τελευταίων σημειωμάτων των Ελλήνων και ξένων αυτόχειρων λογοτεχνών του 19ου και 20ού αιώνα, διαπιστώσαμε πως βασικά χαρακτηριστικά τους, όπως η υιοθέτηση εξομολογητικού και προσωπικού τόνου και ύφους και η χρήση αυτοαναφορικού λόγου συνηγορούν υπέρ της συνάφειάς τους με τον ειδολογικό χώρο της προσωπικής λογοτεχνίας, αν και θεωρώ πως τα περισσότερα είναι απλές μαρτυρίες ή οι τελευταίες επιστολές του γράφοντος υποκειμένου.

Εκκινώντας από τη διαπίστωση του Philippe Lejeune ότι η ειδιοποιός διαφορά της προσωπικής λογοτεχνίας είναι η ταυτωνυμία συγγραφέα, αφηγητή και ήρωα¹, οι σύγχρονοι μελετητές οδηγούνται να την επαναδιατυπώσουν ως «ταυτότητα συγγραφέα, υποκειμένου της εκφώνησης και υποκειμένου του εκφωνήματος», όπου ο εκφωνητής χρησιμοποιεί «αυτοαναφορικό λόγο», συνιστώντας το «πραγματικό αναφερόμενο» των σημαινόντων σχετικά με το υποκείμενο και αντικείμενο του λόγου. Με τον τρόπο αυτό, επανορίζουν σαφέστατα την κατηγορία αυτή ως «αυτομιμητικό γένος», δηλαδή «το σύνολο των κειμένων, διαφορετικής απεύθυνσης, έκτασης και μορφής, στα οποία ο συγγραφέας αναλαμβάνει άμεσα ή έμμεσα την εκφωνητική λειτουργία (*function enonciatif*) και τα οποία διέπονται από την κυρίαρχη σκοπιμότητα και λειτουργία της αυτοαναπαράστασης». Οι δύο ορίζουσες του αυτομιμητικού γένους είναι η χρήση «αυτομιμητικού λόγου» και η «αυτοαναπαραστατική διάσταση», που επιφέρουν μια «πολυσύνθετη μίμησιν εαυτού». Και αν η έκταση, ως γνωστόν, ποικίλλει απεριόριστα και η απεύθυνση μπορεί να κλιμακώνεται, συγκεκαλυμμένα ή απροκάλυπτα, από έναν μόνο παραλήπτη έως το ευρύτερο κοινό, η μορφή, δηλαδή ο χαρακτηριστικός τρόπος πραγμάτωσης του αυτοαναπαραστατικού εγχειρήματος, συνιστά την κυρίαρχουσα μεταβλητή που επιτρέπει τη διάκριση σε ειδολογικές κατηγορίες με αρωγό τη διάσταση του χρόνου². Μετά την παρουσίαση των θέσεων του Πασχαλίδη αναφορικά με την προσωπική λογοτεχνία θα μπορούσαμε να εντάξουμε τα σημειώματα αυτοκτονίας στο αυτομιμητικό γένος και πιο συγκεκριμένα στο α-χρονικό αυτοθεωρησιακό είδος.

Η αυτοβιογραφία και το απομνημόνευμα, το ημερολόγιο και η επιστολογραφία συνιστούν τα συγγενικά είδη, στα οποία είναι δυνατόν να διακρίνουμε ομοιότητες και διαφορές με τα τελευταία ιδιόχειρα κείμενα των αυτόχειρων.

¹ Philippe Lejeune, *Le Pacte autobiographique*. Nouvelle édition augmentée, éd. du Seuil, Paris 1996, p. 15.

² Γρηγόρης Πασχαλίδης, *ό.π.*, σελ. 40,41. Τη συγκεκριμένη ερευνητική πρόταση κάνει ο Πασχαλίδης με αναλυτική παρουσίαση των παραμέτρων της, τεκμηρίωση και αξιολόγησή της (βλ. Πασχαλίδης, *ό.π.*, σελ. 39-49).

Στην εποχή της διακήρυξης του «θανάτου του συγγραφέα», το αυτοκτονικό σημείωμα επιμένει να ορίζεται σε στενή συνάρτηση με τον πομπό του, ως «το κατεξοχήν είδος όπου η ταυτότητά του, όπως εξάλλου, τις περισσότερες φορές και η ταυτότητα του δέκτη- παραλήπτη, δηλώνεται με ρητό και κατηγορηματικό τρόπο, ενσωματωμένη στο ίδιο το κείμενο», κάτι που εντοπίζεται και στην επιστολογραφία¹. Ο κεντρικός ρόλος της εκφωνητικής λειτουργίας του αυτόχειρα λογοτέχνη γίνεται αντιληπτός άμεσα ενδοκειμενικά, με τη δήλωση ταυτωνυμίας εκφωνητή και συγγραφέα στα τυπικά δομικά στοιχεία, στο κείμενο και στην υπογραφή. Αυτή η εμμονή στην προβολή του συγγραφέα και του «αυθεντικού λόγου» του είναι βασική προϋπόθεση αυθεντικότητας και αρετής και του αυτοκτονικού σημειώματος και μιας επιστολής: στην πραγματικότητα, «ο συγγραφέας ως το γράφον υποκείμενο και ο εκφωνητής ως το υποκείμενο του λόγου, αν και συνδέονται με αυτή την υπαρξιακή σχέση, δε μπορούν ποτέ να συμπυκθούν σε μια ενιαία οντότητα, αλλά παραμένουν διακριτά και διαχωρισμένα εξαιτίας της ρήξης μεταξύ πραγματικότητας ή «Είναι», από τη μια, και σημασίας ή «νοήματος» από την άλλη»².

Η κυριαρχική εκτονωτική λειτουργία της γραφής στο αυτοκτονικό σημείωμα θα πρέπει να θεωρηθεί σημαντική συνιστώσα και της επιστολογραφίας. Στα κοινά στοιχεία είναι απαραίτητο να εντάξουμε την επικοινωνία με προσφιλή, κατά κύριο λόγο, πρόσωπα, την πολυθεματικότητά τους, την αναφορά, δηλαδή σε μία ποικιλία θεμάτων, στοχασμών της προσωπικής, πρωτίστως, ζωής με τρόπο υποκειμενικό· την υποκειμενικότητα και την εσωτερική εστίαση της αφήγησης των γεγονότων, τη διακύμανση του εξομολογητικού ύφους, από το απλό, αυθόρμητο και οικείο ως το επίσημο και επιμελημένο και οπωσδήποτε, τα εξωτερικά στοιχεία (ημερομηνία, χρονολογία, άλλοι χρονικοί, τοπικοί προσδιορισμοί), που επιδεικνύουν το χρόνο και τον τόπο ως κύριες συντεταγμένες της σύνθεσής τους αλλά και την επικράτηση του πρώτου ρηματικού προσώπου της αφήγησης, που προβάλλει την οργάνωση του κειμένου από τον έναν, τον αυτόχειρα λογοτέχνη ή τον επιστολογράφο, προσιδιάζουν και στα αυτοκτονικά σημειώματα και στις επιστολές. Τα συγκεκριμένα είδη παρουσιάζουν συνάφεια και στη λειτουργία της απεύθυνσης, καθώς διαθέτουν συνήθως ένα συγκεκριμένο δέκτη, γι' αυτό και η παρουσία του δεύτερου, εκτός από το πρώτο, πρόσωπο.

Η βασική διαφοροποίηση έγκειται στη σημασία της λειτουργίας του χρόνου, αφού το σημείωμα ανήκει στο «μη-χρόνο», ενώ η επιστολογραφία ανήκει στο αυτοχρονολογικό είδος, που κυριαρχείται από τη βιωματική λειτουργία του χρόνου στο πλαίσιο «μιας αποσπασματικής μορφής [...] στη βάση μιας πολλαπλότητας οπτικών γωνιών, που αντιστοιχούν στις διαφορετικές χρονικά στιγμές

¹ Παναγιώτης Μουλλάς, *ό.π.*, σελ.147.

² Γρηγόρης Πασχαλίδης, *ό.π.*, σελ. 43.

της εκφώνησης»¹.

Την ίδια σχέση παρουσιάζουν τα τελευταία σημειώματα και με το ημερολόγιο με θεμελιακή διαφορά τη λειτουργία της απεύθυνσης και τη λειτουργία του χρόνου. Το προσωπικό ημερολόγιο απευθύνεται κατά κανόνα «εις εαυτόν», είναι μια εκδήλωση εσωστρέφειας ή συσπείρωσης και εντάσσεται στο αυτοχρονολογικό είδος, ενώ το αυτοκτονικό σημείωμα διαθέτει παραλήπτη, συγκεκριμένο ή απροσδιόριστο, είναι μια επικοινωνία ανάμεσα σε δυο (το λιγότερο) πρόσωπα, χωρίς να ανήκει σ' ένα καθορισμένο ιστορικά χρόνο.

Στο πλαίσιο του αυτομμητικού γένους, τα αποχαιρετιστήρια γράμματα συγγενεύουν με την αυτοβιογραφία και το απομνημόνευμα, καθώς και στα τρία είδη κυριαρχεί η αυτοαναπαραστατική λειτουργία. Η οργάνωση του κειμενικού κόσμου μέσα από τη συνείδηση του ενός προσώπου, η εσωτερική αφηγηματική εστίαση και η χρήση του πρώτου ρηματικού προσώπου είναι εμφανής και στα τρία, χωρίς να λησμονούμε άλλωστε, την έμμεσα διδακτική πρόθεση της αυτοβιογραφίας και του απομνημονεύματος. Η αποσπασματική όμως μορφή του σημειώματος ενός αυτόχειρα λογοτέχνη αντιδιαστέλλεται προς την αφηγηματική μορφή των δυο άλλων που συναποτελούν το αυτοβιογραφικό είδος, ενώ ο ιστορικός χρόνος που τα διέπει διαφοροποιείται από την αχρονική διάσταση των σημειωμάτων· επιπλέον, και η ποικιλία του ύφους που απαντά στα σημειώματα αυτοκτονίας, περιορίζεται στην αυτοβιογραφία και το απομνημόνευμα, όπου η υφολογική επεξεργασία είναι εμφανής και το ύφος επισημότερο και σοβαρότερο. Τέλος, η απεύθυνση συνιστά ένα όριο: η αυτοβιογραφία και το απομνημόνευμα έχουν, κατά βάση, δημόσια απεύθυνση, ενώ το σημείωμα απευθύνεται σ' έναν ονοματισμένο παραλήπτη, εκτός εξαιρέσεων· όπως της Θεοτοκά, του Συκουτρή, του Μαγιακόφσκι ή του Γκαρύ, που προορίζονται για απροσδιόριστους αποδέκτες· κάτι που δικαιολογεί την επικράτηση του δευτέρου προσώπου ως συστατικό της επικοινωνίας.

Συνδυάζοντας τους κανόνες και τα γνωρίσματα της αποχαιρετιστήριας επιστολής, καταλήγουμε σε μια κύρια ορίζουσά της: την ελαστικότητα που υπηρετείται κατά μέγα μέρος από την αμφισημία. Ελαστικότητα πολυσήμαντη η οποία καταφάσκει την ικανοποίηση της επικοινωνιακής ανάγκης· ελαστικότητα που επιτρέπει τη συνύπαρξη της ανιδιοτελούς «απογύμνωσης» του πομπού· αυτόχειρα λογοτέχνη με την ιδιοτέλεια της κατάκτησης του παραλήπτη μέσω της εξομολόγησής του αλλά και τη συνλειτουργία ποικίλων ειδών λόγου (λογοτεχνικού, εξομολογητικά οικείου, ειρωνικού, καταγγελτικού κ.α)· ελαστικότητα, η οποία προσδίδει στο σημείωμα τη δυνατότητα να διαθέτει,

¹Γρηγόρης Πασχαλίδης, *ό.π.*, σελ. 47.

κατά περίπτωση, μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό λογοτεχνικότητας, να αποτελεί καθ' όλον ή κατά μέρος λογοτεχνική δημιουργία ή απλό γραμματειακό κείμενο που εντάσσεται μόνο στους κόλπους της μαρτυρίας.

Η συνάφεια των σημειωμάτων αυτοκτονίας των λογοτεχνών με το κύριο λογοτεχνικό τους έργο βασίζεται κυρίως στην «αίσθηση μορφής», στο προσωπικό συγγραφικό ύφος: το ειρωνικό και δηκτικό ύφος του Κώστα Καρυωτάκη ανιχνεύεται και στο αυτοκτονικό του σημείωμα. Το μετρημένο, «κουβεντιαστό» ύφος του Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι εντοπίζεται και στο τελευταίο του σημείωμα: «Το ύφος, ως εξατομικευτικός παράγοντας ενός έργου, συνδέει μ' ένα άμεσο και αποκλειστικό τρόπο συγγραφέα και κείμενο, και επιτελεί συνεχώς μια αυτοαναπαραστατική λειτουργία ...»¹. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο έντονος λυρισμός του αυτοκτονικού σημειώματος της Κοραλίας Ανδρειάδη- Θεοτοκά παραπέμπει στο ποιητικό της έργο, όπως και το εξομολογητικό ύφος της Βιρτζίνια Γουλφ αποτυπώνεται στη συγγραφική της παραγωγή.

Στην ύστατη επικοινωνία τους οι αυτόχειρες λογοτέχνες καταφεύγουν συχνά σε καθαρά λογοτεχνικές υφολογικές επιλογές, όπως δραματικές απευθύνσεις (Κώστας Καρυωτάκης), λυρικές (Κοραλία Ανδρειάδη-Θεοτοκά, Σεργκέι Γ(ι)εσένιν) ή χρήση της τριτοπρόσωπης αφήγησης στη θέση της πρωτοπρόσωπης (Ιωάννης Συκουτρής, Έρνεστ Χέμινγουεϊ), καθιστώντας το ιδιοσυγκρασιακό ύφος «εγγύηση αυθεντικότητας», εκεί που μια τέτοια επιλογή θα μπορούσε να θεωρηθεί επιτηδευμένο τέχνασμα από αυτόχειρες χωρίς λογοτεχνικά ενδιαφέροντα. Με τον τρόπο αυτό, η προσπάθεια για την κατάδειξη της ειδολογικής αυτονομίας των αυτοκτονικών σημειωμάτων και της αξίας τους ως λογοτεχνικού είδους μπορεί να βασιστεί στη μορφολογική και υφολογική διάστασή τους. Επιπρόσθετα, αν επιμείνουμε να διαβάσουμε τα περισσότερα σημειώματα ως λογοτεχνία, θεωρώ πως είναι κατώτερα του έργου που έχει συνταχθεί σε περιόδους που οι δημιουργοί τους ήταν σε καλύτερη ψυχική κατάσταση, αφού είναι παρουσιασμένα με τρόπο πιο αυθόρμητο, λιγότερο «φροντισμένο»- άρα και λιγότερο υπολογισμένο, κατά κανόνα- κάποτε και αντίθετο από το καθαρά λογοτεχνικό έργο του αυτόχειρα.

¹ Γρηγόρης Πασχαλίδης, *ό.π.*, σελ. 65.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αγγελάτος Δημήτρης, *Η «φωνή» της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη, «Νέα Σύνορα», εκδ. οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1997.*
- Αριστοτέλης, *Άπαντα*, τόμ. 8^{ος}, εισαγωγή, μτφρ., σχόλια, μεταφραστική ομάδα κάκτου, εποπτεία Η.Π. Νικολούδη, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993.
- Βελουδής Γιώργος, *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. «Δωδώνη», Αθήνα 1994.
- Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα ⁹ 2000.
- Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. ΠΒΛ (Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό)*, τόμ. 9B, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991.
- Μουλλάς Παναγιώτης, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την τεχνική στην τέχνη του λόγου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα ²1991.
- Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τόμ. 18, copyright της Πάπυρος Γραφικαί Τέχναι, Αθήνα 1984.
- Πασχαλίδης Γρηγόρης, *Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1993.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ

- Camus Albert, *Ο μύθος του Σίσυφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, μτφρ. Νίκη Καρακίτσου- Ντουζέ και Μαρία Κασαμπαλόγλου- Ρομπλέν, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2007.
- Σεφφέρ Ζαν Μαρί, *Τι είναι λογοτεχνικό είδος;*, μετάφραση από τα γαλλικά: Αλέξανδρος Ν. Ακριτόπουλος, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2000.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Améry Jean, *Porter la main sur soi. Traité du suicide* (γαλλική μτφρ.), éd. Actes Sud, Paris 1996.
- Austin J.L., *How to do things with words*, edited by J. O. Urmson and Marina Sbisa, Oxford Universtiy Press, Oxford 1976.
- Benveniste Émile, *Problèmes de linguistique générale, 1*, éd. Gallimard, Paris 1966.
- Durkheim Émile, *Le Suicide. Étude de sociologie*, éd. Presses Universitaires de France, Paris ⁴1973.
- Genette Gérard, *Nouveau Discours du récit*, éd. du Seuil, Paris 1983.
- Lejeune Philippe, *Le Pacte autobiographique*. Nouvelle édition augmentée, éd. du Seuil, Paris 1996.

ΕΙΔΙΚΗ**ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ**

- Αλικανιώτης Διονύσιος, *Ιωάννης Συκουτρής. Η ζωή του 1901-1937*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2008.
- Ανδρειάδου- Σταμπουλοπούλου Τζ. (επιμ.), *Κοραλία Θεοτοκά. Τα κείμενά της- τα κείμενα για το έργο της*, Βιβλιοπωλείον της « Εστίας», Αθήνα 1977.
- Αντιόχου Γιάννης(εισαγωγή- απόδοση-σχόλια), *Η θηριώδης μούσα. Επιλογή από το έργο επτά αυτόχειρων αμερικανών ποιητών*, εκδ. Μικρή Άρκτος, Αθήνα 2008.
- Δετζώρτζης Νάσος, «Ιωάννης Συκουτρής. Η ηρωική αντίληψις της ζωής», στον αναμνηστικό τόμο *Ιωάννης Συκουτρής. Πενήντα χρόνια από τον θάνατό του*, Εταιρία Νεοελληνικών Σπουδών και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1988.
-, *Συνεντεύξεις και έρευνες*, εκδ. Γαβριηλίδη, Αθήνα 1994.
- Δραγούμης Ίων, *Το ανθολόγιο του "Νουμά". Επίμετρο: Εννέα επιστολές του Περικλή Γιαννόπουλου στον Ίωνα Δραγούμη*, εισαγωγή- σχόλια: Στέφανος Μπεκατώρος, Εναλλακτικές εκδόσεις και ιστορική μνήμη 9, Αθήνα 2002.
-, *Φύλλα Ημερολογίου Δ' (1908-1912)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985.
- Ζάννας Π.Α. (επιμ.), *Π.Σ. Δέλτα. Πρώτες Ενθυμήσεις*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985.
-, *Π.Σ. Δέλτα. Αναμνήσεις 1921*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1996.
- Λασκαρίδου Σοφία, *Από το Ημερολόγιό μου. Συμπλήρωμα. Μια μεγάλη αγάπη*, [χ.ε], Αθήνα 1960.
- Σαββίδης Γ.Π., *Στα χνάρια του Κ.Γ. Καρυωτάκη (1966-1988)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1989.
- Σακελλαριάδης Χ., Παράσχος Κλ., Άγρας Τ. (επιμ.), *Κ.Γ. Καρυωτάκη. Άπαντα. Έμμετρα και πεζά*, [χ.ε], Αθήνα 1938.
- Σακελλαρίου Χάρης, *Πηνελόπη Δέλτα. Η ζωή- οι έρωτες-το έργο της*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Σουλιώτης Γιάννης, «Κοίτα!... Πετάω!». *Παγκόσμια ανθολογία αυτοκτόνων ποιητών (6ος π.Χ. αιώνας- 2014 μ.Χ.)*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2017.
- Σταμέλος Δημήτρης, *Πρωτοπόροι και ήρωες της ελληνικής δημοσιογραφίας. Βλάσης Γαβριηλίδης- Κλεάνθης Τριαντάφυλλος- Ραμπαγάς*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1982.
- Συκουτρής Ιωάννης, *Εκλογή έργων*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997.
- Τριαντάφυλλος Κλεάνθης Ν., *Τα Τραγούδια του Ραμπαγά*, εκλογή κ' επιμέλεια Δ.Π. Ταγκόπουλου, εκδ. εταιρία «Τύπος», Αθήνα 1922.
- Τσιριμώκου Λίζυ, *Εσωτερική ταχύτητα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000.
- Χαρτοκόλλης Πέτρος, *Ιδανικοί αυτόχειρες*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας. Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα 2003.
- Χωριανόπουλος Μάνος, *Κορυφαίες μορφές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Σμυρνιατάκη, Αθήνα 1991.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ

Hayman Ronald, *Ο θάνατος και η ζωή της ΣΥΛΒΙΑΣ ΠΛΑΘ*, μετάφραση Έφη Φρυδά, εκδ. Μελάι, Αθήνα 2005.

Καίσιλερ Άρθουρ, *Η πράξη της δημιουργίας*, μετάφραση Ιωάννα Χατζηνικολή, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα ³1976.

Κέιν Σάρα, *4.48 Ψύχωση*, μετάφραση στα ελληνικά Ρούλα Πατεράκη, Αντώνης Γαλέος, εκδ. ΚΟΑΝ, Αθήνα 2001, εισαγωγή (μετάφραση του άρθρου της Sandra Laville, εφημερίδα *Daily Telegraph*, 23/9/1999).

Κλάιστ Χάινριχ Φον, *4 Νουβέλες. Αντί προλόγου Kleist ή ο θάνατος ενός ποιητή του Michel Tournier*, μετάφραση και σημειώματα Θόδωρος Δασκαρόλης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1985.

Μαγιακόβσκι Βλαντιμίρ, *Πως φτιάχνονται τα ποιήματα*, μετάφραση από τα ρωσικά: Κατερίνα Αγγελάκη- Ρουκ, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1988.

....., *Ποίηση και επανάσταση*, επιλογή- μετάφραση Αντώνης Βογιαζός, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1982.

Μπονά Ντομνίκ, *Ρομαίν Γκαρύ*, μετάφραση Ανδρέα Βλαχιώτη, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1990.

Μπρικ Λίλι, *Με τον Μαγιακόφσκι: συζήτηση με τον Κάρλο Μπενεντέτι* μετάφραση Ανταίος Χρυσσοστομίδης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979.

Νατάν Μονίκ, *Βιρτζίνια Γουλφ*, μετάφραση Κατερίνα Μαρινάκη, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986.

Παβέζε Τσέζαρε, *Ο θάνατος θα 'ρθει και θα 'χει τα μάτια σου*, μετάφραση Σωτήρης Τριβιζάς, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα ²1997.

Παστερνάκ Μπόρις, *Δοκίμιο αυτοβιογραφίας*, μετάφραση Κική Μαλεβίτση, εκδ. Αστrolάβος/ Ευθύνη, Αθήνα 1989.

Sauvat Catherine, *Στέφαν Τσβάιχ*, μτφρ. Άννυ Καλύβα, εκδ. Κασταλία, Αθήνα 2009.

Stern Leopold, *Στέφαν Τσβάιχ. Ο άνθρωπος- ο συγγραφέας- η τραγική του αυτοκτονία*, μτφρ. Αγ. Βασιλικού, εκδ. οίκος ο Κεραμεύς, Αθήνα [χ.χ].

Τόμσον Χαντερ, *Φόβος και παράνοια στο Λας Βέγκας*, μετάφραση Αλέξης Καλοφωτιάς, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998.

Τρότσκι Λέων, *Λογοτεχνία και επανάσταση*, μετάφραση-σημειώσεις- επιμέλεια Λ. Μιχαήλ, απόδοση στίχων Κώστας Δελάρου, πρόλογος Μανόλης Λαμπρίδης, εκδ. Θεωρία, Αθήνα 1982.

Τσβάιχ Στέφαν, *Χάινριχ Κλάιστ*, μτφρ. Αλέξης Καρρέρ, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα [χ.χ].

Τσβεντάγιεβα Μαρίνα, *Μια ζωή μέσα στη φωτιά. Εξομολογήσεις*, παρουσίαση: Τσβετάν Τοντόροφ, μετάφραση από τα ρωσικά: Μάρω Κατσίκια, μετάφραση από τα γαλλικά: Ανδριάννα Χαχλά, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας". Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα 2008.

Yourcenar Marguerite, *Μισίμα ή το όραμα του κενού*, μετάφραση Ιωάννα Χατζηνικολή, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1991.

Χέμινγκουεϊ Έρνεστ, *Τα χιόνια του Κιλιμάντζαρο. Διηγήματα (1)*, μετάφραση από τα αγγλικά Μιχάλης Μακρόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005.

ΞΕΝΗ

Critchley Simon, *Notes on suicide*, Fitzcarraldo Editions, United Kingdom ³2016.

Zweig Friderike et Stefan, *L' amour inquiet. Correspondance 1912-1942*, Traduit de l' allemand par Jacques Legrand, éd. Des Femmes, Paris 1987.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ανταίος Πέτρος, «Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι. Σύντομο οδοιπορικό στη ζωή και το θάνατό του», περ. *Διαβάζω*, τχ. 57, Αθήνα (Νοέμβριος 1982).

Ανυπόγραφο άρθρο με τίτλο «Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι, ο ποιητής της ρωσικής Επανάστασεως», περ. *Νέοι Βωμοί*, τχ. 4, Αθήνα (Απρίλιος 1924).

Βαλέτας Γιώργος, «Ο αληθινός Ραμπαγάς», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 879, Αθήνα (15 Φεβρουαρίου 1964).

Δημηρούλης Δημήτρης, *The Athens Review of books*, τχ. 79, Αθήνα (Δεκέμβριος 2016).

Καμπούρογλου Δημήτρης, «Ο θάνατος του Περικλή Γιαννόπουλου». Αι υπόνοιαι των φίλων του.- Τι τους έλεγεν ιδιαίτέρως περί θανάτου. – Μια συνομιλία με τον κ. Καμπούρογλου, περ. *Τα Νέα Γράμματα*, τχ. 1-3, Αθήνα (Ιανουάριος-Μάρτιος 1938).

Κουκούλας Λέων, «Η προσφορά του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου- Ραμπαγάς», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 879, Αθήνα (15 Φεβρουαρίου 1964).

Λαμπαδαρίδου Έφη, «Χρονολόγιο Βιρτζίνια Γουλφ», περ. *Διαβάζω*, τχ. 153, Αθήνα (Οκτώβριος 1986).

Μανγκανάρο Ζαν- Πολ, «Παβέζε: η ροπή προς το μηδέν», περ. *Διαβάζω*, τχ. 284, Αθήνα (Απρίλιος 1992).

Ντουνιά Χριστίνα, «Η αποχαιρετιστήρια επιστολή του Κ.Γ. Καρυωτάκη», περ. *Κονδυλοφόρος*, τχ. 4, Αθήνα (2005).

Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., «Ο Συκουτρής και η γλώσσα. Η ανεξιγλωσσία», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 738, Αθήνα (1 Απριλίου 1958), σελ. 483.

Ρισάρ Λιονέλ, «Κλάιστ: η επιθυμία του απόλυτου», περ. *Διαβάζω*, τχ. 284, Αθήνα (Απρίλιος 1992).

Σικελιανός Άγγελος, «Μια ανέκδοτη επιστολή του Σικελιανού προς τον Συκουτρή», περ. *Αντί*, τχ. 560, Αθήνα (23 Σεπτεμβρίου 1994).

Συκουτρής Ιωάννης, «Απόσπασμα από την εισαγωγή εις τον "Φαίδωνα"», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 738, Αθήνα (Απρίλιος 1958).

Τσιριμώκου Λίζυ, «Το πορτρέτο μιας κορυφαίας των ρωσικών γραμμάτων, η μπαλάντα του αυτοχειριασμού», εφ. *Το Βήμα*, Αθήνα (7 Σεπτεμβρίου 2003).

Χάρης Πέτρος, «Ένας συναγωνιστής», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 259, Αθήνα (1 Οκτωβρίου 1937).

Χατζίνης Γιάννης, «Ένας έρωτας του Περικλή Γιαννόπουλου», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 301, Αθήνα (Ιούλιος 1939).

Χουζούρη Έλενα, «Χρονολόγιο Μαγιακόφσκι», περ. *Διαβάζω*, τχ. 121, Αθήνα (Ιούνιος 1985).

....., «Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι». Τραγωδία με συνεπές τέλος», περ. *Διαβάζω*, τχ. 121, Αθήνα (Ιούνιος 1985).

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Γκίλμαν Σάρλοτ Πέρκινς: Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

Γουλφ Βιρτζίνια: Ανακτήθηκε από: <http://virginiawoolfblog.com/virginia-woolfs-misquoted-suicide-note/> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

-----: Ανακτήθηκε από: <http://virginiawoolfblog.com/virginia-woolfs-suicide-note-to-vanessa-bell/> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

Ζάννας Αλέξανδρος: Από συνέντευξη τύπου που παραχώρησε στο TheToC, ο δισέγγονος της Δέλτα Α. Ζάννας, με αφορμή την έκδοση του βιβλίου της *Ρωμιοπούλες*. Ανακτήθηκε από: <http://www.thetoc.gr/politismos/article/aro-erwta-autoktonise-i-pinelopi-s-delta> (τελευταία επίσκεψη στις 28 Ιουνίου 2017).

Καίσιλερ Άρθουρ: Ανακτήθηκε από : <https://translate.google.gr/translate?hl=el&sl=en&u=http://hellaheaven-ana.blogspot.com/2012/02/Arthur-koestler-and-cynthia-suicide.html&prev=search> (τελευταία επίσκεψη στις 13 Ιουνίου 2017).

Μπέριμαν Τζον: Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

Πλαθ Σύλβια: Ανακτήθηκε από : <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

Τίσοντεϊλ Σάρα: Ανακτήθηκε από: <https://translate.google.gr/translate?hl=el&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Sara-Teasdale&prev=search>. (τελευταία επίσκεψη στις 28 Ιουνίου 2017).

Τόμσον Χάντερ: Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

Τσαμφόρτ Σεμπασιάν- Ροσ: Ανακτήθηκε από: <https://fr.Wikipedia.org/wiki/S%25C3%25A9bastien-Roch-Nicolas-de-Chamfort-&prev=search> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).

Τσβάιχ Στέφαν: Ανακτήθηκε από: <https://www.thejc.com/.../stefan-zweig-s-suicide-note-posted> (τελευταία επίσκεψη στις 15 Αυγούστου 2017).

- Yesenin Sergei Alexandrovitch (1985-1925), «90 χρόνια από τον θάνατό του»ει-
σαγωγή-μτφρ.Γ. Σουλιώτης): Ανακτήθηκε από: <http://www.poein.gr/archives/31968/index.html> (τελευταία επίσκεψη στις 13 Ιουνίου 2017).
- Φουτζιμούρα Μισάο: Ανακτήθηκε από: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Misao-Fujimura> (τελευταία επίσκεψη στις 13 Ιουνίου 2017).
- Χάουαρντ Ρόμπερτ: Ανακτήθηκε από: <http://www.phrases.org.uk/quotes/last-words/suicide-notes.html> (τελευταία επίσκεψη στις 16 Ιουνίου 2017).
-: Ανακτήθηκε από: <http://www.rehfoundation.org/a-short-biography/&prev=search> (τελευταία επίσκεψη στις 28 Ιουνίου 2017).
- Χέμινγουει Έρνεστ:Ανακτήθηκεαπό:<https://translate.google.gr/translate?hl=en&sl=en&u=http://thefinaledition.com/article/exclusive-the-final-edition—finds-heming-gways-long-lost-suicide-note.ht...> (τελευταία επίσκεψη στις 26 Ιουνίου 2017).